

EUROPEAN HUMANITIES STUDIES:
State and Society

EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE:
Państwo i Społeczeństwo

SCIENTIFIC COMMITTEE/ KOMITET NAUKOWY

Ivan Bekh – Institute of Problems of Education NAPS of Ukraine (Ukraine)
Zlata Boyko – East European Institut of Psychology (Ukraine)
Magdalena Fiternicka-Gorzko – Pomorska Akademia v Slupsku (Poland)
Maria Groenwald – University of Gdańsk (Poland)
Victor Kotsur – Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University by Grygoriy Skovoroda” (Ukraine)
Oleksandr Ljashenko – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine)
Ursula Majher-Legaviets – Foundation by Mikolaj Rey (Poland)
Tatiana Martsynkovskaja – East European Institut of Psychology (Germany)
Vladimir Menshikov – Daugavpils University (Latvia)
Katerina Ovcharek – Institute of Positive Psychology (Bulgaria)
Mutlu Parkan – University of Stambul (Turkey)
Janna Petrochko – Institute of Problems of Education NAPS of Ukraine (Ukraine)
Vitaly Rubtsov – East European Institut of Psychology (France)
Valentyn Rybalka – East European Institute of Psychology (France – Ukraine)
Oleksandra Savchenko – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine)
Irina Simaeva – Polish Academy of Sciences (Poland)
Henryk Sobchuk – Polish Academy of Sciences (Representation in Kiev) (Poland)
Beata Stanishevska – Polish Academy of Sciences (Representation in Kiev) (Poland)
Olga Sukhomlynska – Institute of Education, NAPS of Ukraine (Ukraine)
Irina Surina – Pomorska Akademia v Slupsku (Poland)
Hideko Takeyasu – Kyoto Women’s University (Japan)
Alexandr Vinogradov – National University of “Kyiv-Mohyla Academy” (Ukraine)
Herbert Gottfried Zoglowek – Pomeranian University, Slupsk (Poland); University of Tromso-Norwegian Arctic University, Alta (Norway)

EDITORIAL BOARD/ KOMITET REDAKCYJNY

Irina Manokha – Chief Editor, Doctor of Science, Professor (Ukraine)
Andrzej Mirski – Science Editor, Ph.D., Associate Professor (Poland)
Gabriele Simoncini – Deputy Editor, Dr., Professor (Italy)
Wojciech Zhwolinsky – Science and Language Editor (Pol.), EEIP (Ukraine – France)
Natalia Iaremchuk – Science and Language Editor (Pol.), EEIP (Ukraine – France)
Andriy Vornachov – Science and Language Editor (Engl.), EEIP (Ukraine – France)
Daria Arinicheva – Stylistic and Language Editor (Engl.), EEIP (Ukraine – France)
Julia Poliarush – Support Manager, East European Institute of Psychology (EEIP) (Ukraine – France)

Project of cover page and maket-book: **Olexandr Omelyan**

EDITOR/ WYDAWCA:

East European Institute of Psychology (EEIP) / Wschodnioeuropejski Instytut Psychologii
Oddział w Krakowie (Polska) - 30-009 Kraków / Oddział w Kijowie (Ukraina) - 03039, Kijów, Ukraina
str. Holosiivska 13, of. 528-530, 03039, Kyiv, Ukraine

Partnership / Współpraca

Polska Akademia Nauk (Przedstawicielstwo w Kijowie), pl. Defilad 1, 00-901 Warszawa, Poland
Fundacja im. M. Reja, ul. Nad Potokiem 20, 30-830 Kraków, Poland

Peer-reviewed journal / Czasopismo recenzowane

ISSN 2450-6486 European Humanities Studies: State and Society

ISSN 2413-9025 European Humanities Studies

Issue 1, 2024

DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.00>

EDUCATION IN THE CONDITIONS OF WAR
EDUKACJA W WARUNKACH WOJNY

1.

EDUCATION IN THE CONDITIONS
OF WAR

EDUKACJA W WARUNKACH
WOJNY

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.01>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Олена БОНДАРЕВА

«Українська драматургія
повномасштабної війни»:
концепція програми для дисципліни
вільного вибору студентів

OLENA BONDAREVA. «Ukrainian dramaturgy of a full-scale war»: the concept of the program for the discipline of free choice of students. *The concept of a discipline program of the free choice of students who are interested in modern Ukrainian military drama is proposed. The creative potential of modern dramatic texts is taken into account, which allows organizing various activities and group work of students, as well as working with traumas, post-traumas and war flashbacks.*

Keywords: war; drama; anthology; trauma; discourses.

1. Вступ

Світ сьогодні знає про український опір повномасштабній російській агресії багато в чому і через сучасну українську драму – це не є лише фігура мовлення, це реальний стан речей. Адже до людей у багатьох країнах світу Україна вже два роки звертається

Отримано 19.02.2024
Рецензовано 24.02.2024
Доопрацьовану версію отримано 26.02.2024
Прийнято до друку 28.02.2024

наративами своєї драматургії про війну, п'єси про яку перекладено багатьма мовами як на європейському континенті, так і поза його межами. Практично на всіх континентах постійно відбуваються сценічні читання за п'єсами українських драматургів, уже є достатня кількість закордонних вистав, і у такий спосіб глядачі різних країн емоційно долучені до того жахливого і водночас героїчного досвіду, який українці переживають у війні за право мати свою ідентичність, жити у власній країні, говорити своєю мовою і взагалі бути собою. Тут можна вести мову про такі проекти промоції української драми за кордоном, як «ДрамПост» (Національний Центр театрального мистецтва імені Леся Курбаса), «Мистецький штаб» (Центр Івана Миколайчука), «Читання української драматургії про війну» (ProEnglish Theatre), але головним промоційним майданчиком є започатковані Джоном Фрідманом «Світові читання сучасної української драми» з театральними та видавничими активностями у багатьох країнах. Ми ніколи не мали такої шаленої кількості оперативних драматургічних текстів усередині нашої культури, які були би присвячені одній темі і створювалися у такому стислому часі, – очевидно, що повномасштабна російська агресія суттєво трансформувала оперативні творчі пріоритети багатьох українських митців, і драматурги тут не є винятком.

Для того, аби студенти могли вивчати сучасну українську драматургію про війну, важливим аспектом є доступність джерел, тому у створенні програми важливо орієнтуватися та художні тексти і корпуси текстів, з якими можна знайомитися онлайн, що враховано у програмі, яку я пропоную. Також охоче поділюся своїми попередніми публікаціями, присвяченими українській драматургії війни, аби викладачі мали базовий матеріал для підготовки лекцій. Оскільки зараз є дуже багато текстів, придатних для експромтних рольових читань, студентам може бути цікаво робити міні-вистави, і це сприятиме організації їх командної взаємодії у процесі спільної роботи над художніми текстами або проєктами їх інтерпретації.

2. Особливості української драматургії періоду повномасштабної російської агресії

Актуальні суспільні дискурси зарубіжних драматургічних текстів про різні війни ХХ століття, присутні в новітніх українських перекладах, – це пам'ять та її перипетії, особливо гострі, коли штучно переривається родова пам'ять; посттоталітарна травма

у різних модифікаціях; стратегія мовчання та її виклики; топос бездомності; державні і національні колапси у період війни; зрештою, трансформації ідентичностей у глобалізованому світі, у тому числі внаслідок війни. З такими текстами можна ознайомитися завдяки проєкту «Колекція театральна» Видавництва Анетти Антоненко, де війні присвячено окремі книжкові видання «Свято заліза» аргентинського драматурга Роберто Арльта [3], «П'ятдесятниця» британського автора Девіда Едгара [30], «Пожежі» франко-канадійця ліванського походження Вадді Муавада [38], «Боснійські драми» хорватського драматурга Слободана Шнайдера [44]. Певну проєкцію війни, точніше, її тривожне передчуття знаходимо у «Печері філософів» польського драматурга Збігнева Герберта [27]. Чому для нас важливі ці контексти? Тому, що читання сучасної української драми про війну вже понад рік відбуваються на різних континентах, відповідно, українським драматургам варто орієнтуватися у трендах. Усі ці видання є у форматах електронних книжок, тому в якості широкого контексту для української драматургії війни я рекомендую саме їх. У «Колекції театральній» окремими книжками маємо і два видання з сучасними українськими п'єсами про війну – «Погані дороги» Наталки Ворожбит [26] та «Мобільні хвили буття, або Verbum caro factum est» Володимира Рафеєнка [41], з якими також можна познайомитися у форматі електронних книжок.

Ті, хто має можливість за нинішніх умов працювати з паперовими книжками, можуть взяти до уваги і книжкові драматургічні антології Національного центру театального мистецтва імені Леся Курбаса «Майдан. До і після» [35], «Лабіринт із криги і вогню» [33], «Часо&Простір» [43], де варто познайомитися із текстами Надії Марчук «Вертеп-2015», Ігоря Юзюка «До-дієз шостої октави» та «Ой, Дніпро, Дніпро», Олега Миколайчука «Каштан і Конвалія», і ще антологію «8. Українська нова драма» [47], яка включає тексти, створені під час драматургічної лабораторії «Тиждень. DRAMLAB/PRO» влітку 2021 р.: тут нас цікавитиме п'єса Пьотра Армяновські «Спецоперація». Окремими книжками також видано збірку Дмитра Корчинського «Три п'єси» [32], до якої включено драматургічні тексти «Посттравматична рапсодія», «Взводний опорний пункт», «Віденська кава», п'єсу Сергія Жадана «Хлібне перемир'я» [31], сценарій Олени Пономаревої і Даріо Фертіліо «Люди і кіборги» [42],

артбук із п'єсою Олега Михайлова «Жираф Монс. Харківська історія воєнної весни» [37].

Вивчаючи драматургію війни, обов'язково варто наголосити на важливості для українських драматургів у висвітленні її травм і флешбеків не стільки індивідуального авторського «Я», скільки колективного голосу, відтак у курсі основну увагу буде приділено саме драматургічним антологіям, у яких зібрано п'єси про війну. Також врахуємо, що суттєво змінився сам театр, оформилися нові його формати (театр в укритті, театр біженців, театр переселенців), мобільними та оперативними стали форми оприлюднення актуальних та животрепетних текстів (переважно сценічні читання, з мінімальною долею режисури та сценічної гри акторів), будь-які активності у просторі театру стали сприйматися як колективна психотерапія.

Назвемо українських драматургів, хто долучився до збройного захисту України і на етапі АТО/ООС, і від початку повномасштабного вторгнення. Це Андрій Іванюк (Andy Iva), Дмитро Корчинський, Максим Курочкін, Валерій Пузік, Володимир Сурай, Галина Лютікова, Олексій Доричевський, Євген Степаненко, Дмитро Мамчур. Відтак ми вже маємо і сучасну комбатантську драматургію («Посттравматична рапсодія» та «Взводний опорний пункт» Дмитра Корчинського, «Зошит війни» Валерія Пузіка, «Я, дім та інші речі» Володимира Сурая, «Три спроби покращити побут» Максима Курочкіна тощо).

У зв'язку із необхідністю оперативно карбувати події, відчуття і свідчення чимало драматургічних текстів втрачають ознаки власне п'єси як літературного жанрового різновиду із певною формальною структурою, тож у багатьох випадках йдеться про «тексти» або «висловлювання»: при цьому багато що може втрачатися у художності на користь фіксації моменту та вловлення емоції.

Суттєво урізноманітнюють роботу з п'єсами ознайомлення з аудіо- та відеопродуктами, які вже створені за сучасними драматургічними текстами про війну: наприклад, можна скористатися порталом «Аудіосцена Театру Лесі» [4], де у професійній режисурі та акторському виконанні доступні радіоверсії п'єс «Повітряна тривога» Дена Гуменного, «Я, війна і пластикова граната» Ніни Захоженко, «Моя мама зіграла в російську рулетку» Людмили Тимошенко, «Садити яблуні» Ірини Гарець, «Як говорити з мертвими» Анастасії Косодій: такий формат запропоновано Львівським академічним драматичним театром імені Лесі Українки. Відкриття

та прем'єра Аудіосцени відбулися 1 березня 2023 р., тож, можливо, там і надалі будуть з'являтися озвучування нових п'єс про війну. Аудіоверсії названих п'єс доступні як подкасти на самому порталі, а також на Spotify, YouTube, Google Podcast, Apple Podcast.

Окрім цього, у відкритому доступі також є відеоверсії триденних сценічних читань «Драма панорама 2023» від проєкту «Шоукейс української драматургії» [45], продубльовані також проєктом «OpenTheatre» [49], де можна ознайомитися з відеозаписами сценічних читань та фаховим обговоренням п'єс, що стали переможцями кількох драматургічних конкурсів в Україні та Європі 2023 р.

3. Орієнтовна програма дисципліни за вільним вибором студентів «Українська драматургія повномасштабної війни»

Дисципліна «Українська драматургія повномасштабної війни» концептуально бачиться як навчальний курс, розрахований на 4 кредити, 3 змістових модулі, 16 годин лекцій, 16 годин семінарських занять, 6 годин поточних модульних робіт, 4 години підсумкового модульного контролю, 76 годин самостійної роботи, яка передбачає читання художніх текстів, прослуховування аудіо, перегляд відео, знайомство з відгуками про п'єси, сценічні читання, вистави, за можливості відвідини вистав або інших подій, підготовку проєктів.

Пропоную наступний тематичний план дисципліни.

Модуль 1. Драматургічні версій війни 2014-2021 рр.

Лекція 1. Українська драматургія війни 2014-2021 рр.: проблематика, наративи, дискусійні зони.

Коло українських драматургів, які працювали з проблемами нової російської агресії проти України від 2014 р. Зв'язок Майдану 2013-2014 рр. з українським опором агресорові. Несприйняття Майдану українськими драматургами, які продовжили співпрацю з росіянами після 2014 р. Відтворення драматургами українських або російських версій війни. Оптика війни як персонального вибору, що стосується кожного українця, або як далекого і незрозумілого громадянського конфлікту. Перші спроби створення нового героїчного міфу – імперсонального («Каштан і Конвалія» Олега Миколайчука), персонального («OTVETKA@UA» Неди Нежданой, «До-дієз шостої октави» Ігоря Юзюка) або колективного («Люди і кіборги» Олени Пономаревої та Даріо Фертіліо).

Семінар 1. Створення нового українського пантеону воїнів-захисників: «OTVETKA@UA» Неди Нежданой, «Люди і кіборги» Олени Пономаревої та Даріо Фертіліо.

Нові драматургічні підходи до створення героїчної біографії митця у п'єсі Неди Нежданой «OTVETKA@UA». Специфіка та міфопоетика образу Василя Сліпака, обігравання позитивного «Міф». Експеримент з біографією як каркасом для інших драматургічних стратегій – підміни протагоніста, маскулінності, неоміфологізму, авторського голосу, вписування героя у нові реалії гібридної війни і свідомого тиражування протагоніста тощо. Метафора «кіборги» як новий знак війни ХХІ століття у сценарії «Люди і кіборги» Олени Пономаревої та Даріо Фертіліо: тілесне втілення громадянської самоідентифікації у горнилі війни, редукція емоційної сфери як жорсткий контроль над емоціями в екстремальних умовах, зв'язок з образами український повстанців та робота архетипної пам'яті про українське козацтво. Драматургічний текст як дискурс про імперсональних героїв = нового колективного Героя. Українська поезія про війну у драматургічному тексті «Люди і кіборги».

Лекція 2. Різні драматургічні інтерпретації війни на Донбасі.

Провідні художні стратегії опрацювання образів людей з Донбасу на тлі війни у текстах українських драматургів. Загальне текстове плато і знакові твори. Розгортання антиукраїнського наративу «зрозуміти і пробачити» у п'єсі Дена та Яни Гуменних «Дочке Маше купил велосипед»: розмивання меж добра і зла, виставляння ката жертвою, драматургічний голос як рупор деструкції власне української ідентичності. Переведення російської військової агресії у площину суто внутрішнього українського протистояння у драмі «Погані дороги» Наталки Ворожбит: на чиєму боці симпатії та антипатії авторки? Як показано українських воїнів? Вогняна пастка для персонажів у «Хлібному перемир'ї» Сергія Жадана: неспроможність ошуканих пропагандою людей визначитися, хто для них «наші», а хто «чужі». Презентація цінностей проукраїнських мешканців Донбасу у п'єсі «Кицька на спогад про темін» Неди Нежданой: участь протагоністки у Революції на граніті, а її сина у Революції Гідності, транспокліннєвий досвід опору української родини на Донбасі, зображення Донбасу як споконвічно «своєї», а не ментально «чужої» землі. Незримий внутрішній діалог цих чотирьох майже одночасно створених драматургічних текстів.

Семінар 2. Проблеми української/неукраїнської ідентичності: «Погані дороги» Наталки Ворожбит, «Хлібне перемир'я» Сергія Жадана, «Кицька на спогад про темін» Неди Нежданої.

Негативні образи українських воїнів, співчуття до Сепаратиста та його «виправдання», відсутність росіян як образів агресора у «Поганих дорогах» Наталки Ворожбит. Повна втрата орієнтирів як втрата ідентичності у «Хлібному перемир'ї» Сергія Жадана: фронтирний дискурс, застрягання персонажів між епохами і країнами, промовляння в них різних пам'ятей, перетворення колись родючої землі на «сіру зону», на резервацію, позбавлену майбутнього. Роль ліричного голосу Автора у п'єсі, подвійне семантичне кодування фрагментів для авторського Голосу. Позиція індивідуального опору агресії у драмі «Кицька на спогад про темін» Неди Нежданої: особистісне ставлення авторки п'єси до травми Донбасу, проблема «несправжньої незалежності» України, демаркаційні кордони ідентичності, ментальна окупація, «безвихідь Бога», опозиція «жива» земля / «мертві» території.

Модульна контрольна робота 1. Читацький відгук на одну із розглянутих п'єс.

Модуль 2. Рецепція війни-2022 як колективний текст.

Лекція 3. Час антологій – паперових та віртуальних.

Перші спроби антологізації новітніх драматургічних текстів про війну – антології «Майдан. До і після» та «Лабіринт із криги та вогню». Загальна байдужість української драматургії та українського театру до дискурсу війни упродовж 2014-2021 рр. Швидке створення великої кількості віртуальних драматургічних колекцій про війну навесні 2022 р., особливості таких ресурсів (віртуальна антологія «Неназвана війна» Національного центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса [40], кластер «Війна. WAR» на ресурсі «Драматург» Володимира Сердюка [29], віртуальні збірки п'єс «Війна. 24 лютого 2022» [24] та «Без них» [5] на веб-порталі «UKRDRAMACHUB», проєкт «Антологія 24» [2], віртуальна територія «Ukrainian Drama Translations» [50], віртуальний архів «7 п'єс, створених в рамках IV Лабораторії драматургії НСТДУ (2023)» [46]). Книжкові драматургічні антології про війну, видані в Україні («Антологія 24» [1], «Неназвана війна» [39], «Драма Панорама 2023» [28], драматургічний сегмент у різножанровій антології ««Вічність трива цей день...». Художні хроніки війни» [25]). Інтерес до антоло-

гійних видань українських п'єс про війну за кордоном, специфіка англomовної антології українських п'єс про війну «A Dictionary of emotions in a time of War» [48].

Семінар 3. Групова робота: презентація драматургічних антологій про війну.

Кожній групі пропонується обрати одну із доступних віртуальних або книжкових антологій із п'єсами про війну та креативно презентувати її авторів і тексти.

Лекція 4. Антологія 24: історія створення, «висловлювання» як новий формат драматургічного тексту.

Оперативна і креативна реакція українського драматургічного середовища на початок повномасштабної агресії, формат антології як метатексту «швидкого реагування» та перетворення індивідуальних переживань на колективний досвід. Креативна команда проєкту. Відповідь на запити закордонної культурної спільноти. Творчий конкурс від платформи Parade-fest, свідоме настановлення на будь-які «тексти» – щоденники, есеї, польові нотатки, «висловлювання» тощо. Колажні читання текстів антології у різних креативних просторах.

Семінар 4. Сприйняття війни здалеку та зблизка: «Садити яблуні» Ірини Гарець, «Я, війна і пластикова граната» Ніни Захоженко.

Відчуття провини українцями в тилу, метафора вирощування нового саду, важливість індивідуального голосу кожного українця, оманливе «віддалене» переживання війни, невідворотна травмуваність її подіями у п'єсі «Садити яблуні» Ірини Гарець. Миттєве дорослішання дітей і молоді, неможливість говорити про пережите, активація мови соціальних мереж як нової форми драматургічного висловлювання у тексті «Я, війна і пластикова граната» Ніни Захоженко. Монолог і хроніка з соціальних мереж – жанрові утворення, кваліфіковані як драматургія.

Лекція 5. Антологія «Неназвана війна»: особливості внутрішньої структури, провідні дискурси.

Структура антології як великої метап'єси – з Прологом, Епілогом та окремими діями. Провідні проблемно-тематичні дискурси: передчуття війни, перші емоції після вторгнення, жіночий простір війни, погляд на війну очима тварин, тонка межа між земним життям і потойбічним світом, трагедія українського Маріуполя. Художні властивості драматургічних текстів від професійних драматургів з великим творчим досвідом і театральних професіоналів.

Особливі коди театру у метатексті антології (персонажі – Актор, Співачка, Музикант, Трубач, повсюдний театральний інтертекст, сприйняття подій як розіграної вистави). Драматургічне осмислення місць сили та опору і місць пам'яті.

Семінар 5. Місця спротиву та місця пам'яті: «Борщ. Рецепт виживання моєї прабабці» Марини Смілянець, «Море залишиться» Олега Михайлова.

Борщ як культурний код транспоколіннєвої пам'яті українців і як форма їх антиколоніального опору, попередній травматичний досвід українських родин, трагічні свідчення людей з Київщини та Чернігівщини у п'єсі «Борщ. Рецепт виживання моєї прабабці» Марини Смілянець. Функція «хвостатого наратора» Тяпи. Особливий естетичний потенціал драми для лялькового театру, «лялькові» метафори війни на тлі мертвого Міста у п'єсі-притчі Олега Михайлова «Море залишиться».

Лекція 6. Прощання з «руським міром»: віртуальна антологія «Без них».

Чому для цього проекту важливим є публічне прощання з росіянами та російською культурою? Чи є демонстративна «анти-російськість», покликана до життя зовнішніми обставинами та суспільною кон'юнктурою, ознакою «українськості» драматургічних текстів? Драматургічна антологія як кураторський проект. Метафора «препарування кадавра». Спільна оповідна рамка, в якій раніше лояльні до Росії драматурги виступають свідками і фіксерами її чисельних злочинів проти України та українців і хочуть засвідчити, що починають розуміти справжню природу цих злочинів. Внутрішня дискусія між текстами антології.

Семінар 6. Токсичність російської культури: «Текст про росіян» Олени Гапеевої, «Snuff» Андрія Бондаренка.

Трансформація ставлення до «хороших росіян» у «Тексті про росіян» Олени Гапеевої. Добровільне перебування у внутрішній тюрмі та добровільне зречення від неї у п'єсі «Snuff» Андрія Бондаренка. Імперська природа російської зверхності до українців та імперська сутність російської культури в обох п'єсах, різні способи їх драматургічного опрацювання та символічного прощання з ними. Інші сюжети подолання колоніальної свідомості.

Лекція 7. Мультипроект «Драма Панорама 2023»: тексти та шлях до спільноти.

Показова тенденція перемоги у різних драматургічних конкурсах («Драма.УА», «Тиждень актуальної п'єси», «Липневий мед», «Aurora» (Польща), «Reboot Festival» (Велика Британія)) саме п'єс про війну. Інституційна підтримка проекту «Драма Панорама» (Стабілізаційний фонд культури та освіти МЗС Німеччини, Goethe-Institut Ukraine, харківський Театр на Жуках), формати його активної промоції (триденні читання Драма спринт «Жива антологія», трансляція їх в онлайн-режимі одночасно на кількох платформах – таких як Open Theatre, Театр Драматургів, НСТДУ, Укрдрамахаб, Шоукейс української драматургії, Драма. УА, Тиждень актуальної п'єси; доступність записів подій онлайн через пошук в інтернеті). Започаткування нового принципу формування щорічної драматургічної антології нових п'єс як ТОП-10 року. Доцільність/недоцільність російськомовних текстів в українській драматургічній антології через 2 роки після повномасштабного російського вторгнення.

Семінар 7. Сповіді жінок-біженок: «Хроніки евакуйованого тіла і загубленої душі» Анни Галас, «Марафон «російська рулетка»» Катерини Пенькової.

Ці п'єси варто аналізувати як окремо, так і в порівнянні, адже у п'єсі Анни Галас йдеться про жінку, яка добровільно евакуює своїх дітей спочатку на захід України, а потім у безпечну європейську країну, а протагоністка Катерини Пенькової проживає у своєму місті осаду і знищення Маріуполя, а потім, повністю втративши дім, живе з дітьми як біженка у Варшаві. Тому несхожі долі українських жінок-біженок актуалізують спільні семантичні реєстри: тимчасову або остаточну втрату дому, емоційне вигорання, життя у чужому просторі, флешбеки війни у відносній безпеці. Також можна порівняти дві версії сценічних читань обох текстів та вийти на ширшу розмову про вимушений статус українських біженок і зумовлені ним індивідуальні та колективні травми.

Модульна контрольна робота 2. Драматургічна антологія як метатекст (на прикладі будь-якої з проаналізованих антологій).

Модуль 3. Як говорити про війну з дітьми?

Лекція 8. Драматургічний дискурс про війну для дітей і підлітків.

П'єси про війну для дитячої та підліткової аудиторії в інтерактивних лонглистах номінації «П'єси для дітей» на порталі

UKRDRAMAHUB, окремий дитячо-підлітковий лонг 2023 р. [34], до якого включені п'єси про війну, створені торік. Дитячо-підліткові п'єси про війну на ресурсах «Неназвана війна», «Антологія 24», «Війна 24 лютого 2022», «Митниця. Нова режисура 2023» [36] або безпосередньо у бібліотеці UKRDRAMAHUB. Харківський феномен дитячої драматургії про війну – «Два скетчі про війну» Юліти Ран [2] та «Жираф Монс» Олега Михайлова [37].

Семінар 8. Драматургія як робота з травмами дітей: «Коти-біженці» Марини Смілянець та Людмили Тимошенко, «Смак сонця» Олександра Вітра.

Органічність світу людей і тварин, специфіка перенесення наративної оптики на тварин. Тварини як активні учасники українського опору агресії, яскраві емоційні наратори або протагоністи. Художнє письмо як екокритична система. Дитячий театр про війну як колективна арттерапія.

Модульна контрольна робота 3. Есе «Що про війну можна говорити дітям і як з ними про це говорити?».

Підсумковий модульний контроль доцільно організувати як публічну презентацію проєктів – індивідуальних або групових.

Пропоную викладачам і студентам скористатися моїми міркуваннями про сучасну драматургію війни у публікаціях, які мають відкритий доступ [6-23], адже публікацій про запропоновані у програмі тексти і дискурси поки насправду небагато, і може відчуватися брак літературно-критичного і теоретичного матеріалу.

Як можна варіювати програму? По-перше, заміною будь-якої теми всередині другого модуля та зміщенням акцентів на вивчення іншого корпусу текстів. По-друге, весь другий модуль можна організувати не довкола окремих антологічних проєктів, а довкола запропонованих у них дискурсів – жіночої оптики війни, проникності між вимірами життя і смерті, воєнної урбаністики, еміграції, героїчних вчинків негероїчних персонажів, протиставлення українського світу як осередку життя та російської матриці тотальної смерті (дискурси можуть бути набагато ширшими, залежно від компетентності викладача та зацікавлень або фахових уподобань студентів різних освітніх програм, адже художніх текстів для будь-якого формату більш як достатньо). Зрештою, на семінарські заняття можна винести інші тексти із запропонованих антологій.

4. Висновки

Наявні у відкритому доступі численні тексти сучасних українських драматургів про повномасштабну агресію росіян проти України можуть бути цікавим матеріалом не лише для прочитання, але і для обговорень, роботи з травмами, посттравмами та флешбеками війни, дискусій про нашу нову громадянську ідентичність та спільної творчої діяльності у рамках окремого структурованого курсу, який можна зробити цікавим і корисним для українських студентів, які живуть і навчаються у війні.

References:

1. Антологія 24. Львів: ФОП Леонова Анастасія Романівна, 2022. 446 с.
2. Антологія 24. URL: <https://paradefest.com.ua/anthology24/#intro>
3. Арльт Р. Свято заліза. П'єса на три дії / Пер. з іспанськ. С.Борщевського. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2018. 96 с.
4. Аудіосцена театру Лесі. URL: <https://teatrlesi.lviv.ua/event/audioscena-teatru-lesi/>
5. Без них. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/collection/bez-nykh>
6. Бондарева О. «Антологія 24»: нові драматургічні практики в осмисленні війни. Культурно-мистецькі практики: світовий та український контекст: Наукова монографія. Рига: «Baltija Publishing», 2023. С.17-31.
7. Бондарева О. Війна за ідентичність, або проговорювання і прийняття себе у п'єсі Неди Нежданой «Кицька на спогад про темінь». *Курбасівські читання*. № 17. Київ: НЦТМ ім. Л.Курбаса, 2022. С.102-127.
8. Бондарева О. Війна, пам'ять, травма, театр у п'єсі Олександра Вітра «Несподівано тихо». *Південний архів. Філологічні науки*, Збірник наукових праць. Випуск ХСІІ. Херсон: ХДУ, 2023. С.6-16.
9. Бондарева О. Віртуальна драматургічна антологія «Неназвана війна» Національного центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса: нове художнє слово про війну. Тенденції розвитку філологічної освіти в добу цифровізації: європейський та національний контексти : Наукова монографія. Рига: «Baltija Publishing», 2023. С.107-130.
10. Бондарева О. Дискурс війни у відкритій антології сучасної драматургії «Колекція театральна» Видавництва Анетти Антоненко. Мова та культура у просторі новітніх технологій: проблеми сучасної комунікації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 23 березня 2023 р. / Національний авіаційний університет, факультет лінгвістики та соціальних комунікацій, кафедра української мови та культури. За заг. ред. С. В. Литвинської, А. В. Сібрук. Київ: Талком, 2023. С.16-20.
11. Бондарева О. Дослідження української драматургії про війну-2022: Проблеми і перспективи. Матеріали Міжнародної науково-практичної

- конференції «Пріоритетні напрями філологічних, лінгводидактичних і соціальнокомунікаційних досліджень». Херсон: Херсонський державний університет, 2022. С.144-149.
12. Бондарева О. Драматургічна візія понівеченої ідентичності у п'єсі Сергія Жадана «Хлібне перемир'я». *Південний архів. Філологічні науки*, Збірник наукових праць. Випуск LXXXVI. Херсон: ХДУ, 2021. С.6-16.
 13. Бондарева О. Драматургічний дискурс війни в оптиці українських «котятчих» сюжетів: екокритика, ментальні матриці, «кототерапія», тотемний код. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia*, 2023. P.200-215.
 14. Бондарева О. Електронні ресурси сучасних українських п'єс про війну: читаємо, ставимо, обговорюємо. «*Філологічні діалоги*»: збірник наукових праць. На пошану Олександра Зарудняка (до 100-річчя від дня народження). Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2022. Вип. 9. С.28-33.
 15. Бондарева О. «Закрите небо» Неди Нежданой: війна, пам'ять, травматичний жіночий досвід, усвідомлена деколоніальність. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2023. № 21. С.14-25.
 16. Бондарева О. Ландшафти і топоси війни у сучасній українській драматургії. Війна і література. Збірник праць Міжнародної наукової конференції. 27-28 квітня 2023 року. Черкаси: Видавець Юлія Чабаненко, 2023. С. 55-72.
 17. Бондарева О. Маріупольська драма: меморативні практики, свідчення, ідентичність, театральний код. *Вісник МДУ. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 28. С. 32-57.
 18. Бондарева О. Митець як воїн: нові героїко-міфологічні модуси біографізму у п'єсі Неди Нежданой «OTVETKA@UA». *Південний архів. Філологічні науки*, Збірник наукових праць. Випуск LXXXIX. Херсон: ХДУ, 2022. С.6-14.
 19. Бондарева О. Місто Марії: Маріупольський дискурс української драматургії 2022-2023 років. «Літати небом. Жити на Землі. Геопоетичні стратегії сучасних літературознавчих досліджень»: матеріали міжнародної наукової конференції (28–29.09.2023р.) / [ред.кол. О. П. Новик, О. Д. Харлан]. Бердянськ : БДПУ, 2023. С.34-38.
 20. Бондарева О. оСМИСЛИти ВІЙНу. Неназвана війна: Антологія актуальної української драми / Упоряд. О.Миколайчук, Н.Мірошниченко. НЦТМ ім. Л.Курбаса. Київ: Світ знань. 2023. С.9-30.
 21. Бондарева О. Сучасна українська military-драма. *Кіно-Театр*. № 4/2023. С. 8-10.
 22. Бондарева О. Сучасний драматургічний текст про війну у постколоніальних/ деколоніальних контекстах. Національне мистецтво в сучасних глобальних медіях. Світ. Культура. Війна. Київ: ІК НАМ України, 2023. С.64-67.
 23. Бондарева О. Сучасні драматургічні антології для дітей та підлітків. Дитинство. Література. Культура. Освіта. Книга абстрактів І Міжнародної

- мультидисциплінарної наукової конференції (5-7 жовтня 2023 р.). Ред.: Т. Качак, О. Будник. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. С.51-52.
24. Війна. 24 лютого 2022. URL: <https://ukrdramahub.blogspot.com/p/24-2020.html>
25. «"Вічність триває цей день..."». Художні хроніки війни»/за ред. М.Жулинського, упоряд. Н.Торкут, О.Поліщук, Т.Головань, Н.Герасименко, А.Матющенко. Тернопіль: Джура, 2023. 444 с.
26. Ворожбит Н. Погані дороги. П'єса. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 96 с.
27. Герберт З. Печера філософів. П'єса / Пер.з польськ. Л. Андрієвської. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 64 с.
28. Драма Панорама 2023: Антологія п'єс-переможниць драматургічних конкурсів. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2023. 403 с.
29. Драматург. URL: <https://dramaturg.org.ua/>
30. Едгар Д. П'ятдесятниця. П'єси / Пер. з англ. О.Замойської. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2018. 144 с.
31. Жадан С. Хлібне перемир'я. П'єса. Чернівці: Меридіан Черновіц. 2020. 127 с.
32. Корчинський Д. Три п'єси. Київ: Залізний тато, 2019. 148 с.
33. Лабіринт із криги і вогню : антологія актуальної драми. Революція гідності і гібридна війна / упоряд. Неда Неждана, Олег Миколайчук-Низовець. Київ: Смолоскип, 2019. 432 с.
34. Лонг лист «Липневий мед 2023». П'єси для дитячої аудиторії. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/collection/lonh-lyst-lypnevyu-med-2023-pyesy-dlya-dytyachoyi-audytoriyi>
35. Майдан. До і після: антологія актуальної драми. Київ: Світ знань, 2016. 256 с.
36. Митниця. Нова режисура 2023. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/collection/mytnytsya>
37. Михайлов О. Жираф Монс. Харківська історія воєнної весни. Харків: Асса, 2023. 64 с.
38. Мувад В. Пожежі. П'єса / Пер. з фр. Р.Немцева. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2018. 112 с.
39. Неназвана війна: антологія актуальної української драми. Київ: Світ знань, 2023. 512 с.
40. Неназвана війна: антологія актуальних українських п'єс. URL: https://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/nenazvana-viuna.html?fbclid=IwAR0sKwMsnxVLSLz1UuoYpUhl1ctrUF8DrL05Yla6hRDsKao3bhylM_EvbyM
41. Рафеєнко В. Мобільні хвилі буття: П'єса. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2023. 88 с.
42. Фергіліо Д., Пономарева О. Люди й кіборги: документальна театралізована оповідь на шану України. Київ: Університетське видавництво «Пульсари». 2017. 80 с.

43. Часо&Простір: антологія історичної української драми. Київ: Саміт-Книга, 2021. 512 с.
44. Шнайдер С. Боснійські драми. П'єси / Пер. з хорватськ. А.Татаренко. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 176 с.
45. Шоукейс української драматургії. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61552728113313>
46. 7 п'єс, створених в рамках IV Лабораторії драматургії НСТДУ (2023). URL: <https://nstdu.com.ua/publication/7-p-yes-stvorenih-v-ramkah-iv-laboratoriyi-dramaturgiyi-nstdu-2023/>
47. 8. Українська нова драма / Передм. Ж.Бортник. Херсон: Типографія «СТАР», 2021. 298 с.
48. A Dictionfry of emotions in a time of War: 20 short works by Ukrainian playwrights, ed. by Jonn Freedman. Softcover, 2023. 268 p.
49. OpenTheatre. URL: <https://www.facebook.com/opentheatre.net>
50. Ukrainian Drama Translations. URL: <https://ukrdrama.ui.org.ua/en>

Transliteration of References:

1. Antolohiya 24. Lviv: FOP Leonova Anastasiya Romanivna, 2022. 446 s.
2. Antolohiya 24. URL : <https://paradefest.com.ua/anthology24/#intro>
3. Arlt R. (2018). Sviato zaliza. Piesa na try dii / Per. z ispansk. S.Borshchevskoho. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 96 s.
4. Audiostsena teatru Lesi. URL: <https://teatrulesi.lviv.ua/event/audiosczena-teatrulesi/>
5. Bez nykh. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/collection/bez-nykh>
6. Bondareva O. (2023). «Antolohiia 24»: novi dramaturhichni praktyky v osmyslenni viiny. Kulturno-mystetski praktyky: svitovyi ta ukrainskyi kontekst: Naukova monohrafiia. Ryha: «Baltija Publishing». S.17-31.
7. Bondareva O. (2022). Viina za identychnist, abo prohovoriuvannia i pryiniattia sebe u piesi Nedy Nezhdanoi «Kytska na spohad pro temin». Kurbasivski chytannia. №17. Kyiv: NTsTM im. L.Kurbasa. S.102-127.
8. Bondareva O. (2023). Viina, pamiat, trauma, teatr u piesi Oleksandra Vitra «Nespodivano tykho». Pivdennyi arkhiv. Filolohichni nauky, Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk XCII. Kherson: KhDU. S.6-16.
9. Bondareva O. (2023). Virtualna dramaturhichna antolohiia «Nenazvana viina» Natsionalnoho tsentru teatralnoho mystetstva imeni Lesia Kurbas: nove khudozhnie slovo pro viinu. Tendentsii rozvytku filolohichnoi osvity v dobu tsyfrovizatsii: yevropeyskyi ta natsionalnyi konteksty : Naukova monohrafiia. Ryha: «Baltija Publishing». S. 107-130.
10. Bondareva O. (2023). Dyskurs viiny u vidkrytii antolohii suchasnoi dramaturhii «Kolektsiia teatralna» Vydavnytstva Anetty Antonenko. Mova ta kultura u prostori novitnikh tekhnolohiy: problemy suchasnoi komunikatsii: materialy VI

- Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, m. Kyiv, 23 bereznia 2023 r. / Natsionalnyy aviatsiynyy universytet, fakultet linhvistyky ta sotsialnykh komunikatsiy, kafedra ukrainskoi movy ta kultury. Za zah. red. S. Lytvynskoi, A. Sibruk. Kyiv: Talkom, 2023. S.16-20.
11. Bondareva O. (2022). Doslidzhennia ukrainskoi dramaturhii pro viinu-2022: Problemy i perspektyvy. Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Priorytetni napriamy filolohichnykh, linhvodydaktychnykh i sotsialnokomunikatsiinykh doslidzhen». Kherson: Khersonskiy derzhavnyi universytet. S.144-14.
 12. Bondareva O. (2021). Dramaturhichna viziia ponivechenoi identychnosti u piesi Serhiia Zhadana «Khlibne peremyria». Pivdennyi arkhiv. Filolohichni nauky, Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk LXXXVI. Kherson: KhDU. S.6-16.
 13. Bondareva O. (2023). Dramaturhichniy dyskurs viiny v optytsi ukrainskykh «kotiachykh» siuzhetiv: ekokrytyka, mentalni matrytsi, «kototerapiia», totemnyi kod. International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia. P. 200-215.
 14. Bondareva O. (2022). Elektronni resursy suchasnykh ukrainskykh pies pro viinu: chytaemo, stavymo, obhovoriuiemo. «Filolohichni dialohy»: zbirnyk naukovykh prats. Na poshanu Oleksandra Zarudniaka (do 100-richchia vid dnia narodzhennia). Izmail: RVV IDHU. Vyp. 9. S. 28-33.
 15. Bondareva O. (2023). «Zakryte nebo» Nedy Nezhdanoi: viina, pamiat, travmatychnyi zhinochyi dosvid, usvidomlena dekolonialnist. Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii. № 21. S.14-25.
 16. Bondareva O. (2023). Landshafty i toposy viiny u suchasnii ukrainskii dramaturhii. Viyna i literatura. Zbirnyk prats Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. 27-28 kvitnia 2023 roku. Cherkasy: Vydavets Yuliia Chabanenko. S. 55-72.
 17. Bondareva O. (2023). Mariupolska drama: memoratyvni praktyky, svidchennia, identychnist, teatralnyi kod. Visnyk MDU. Seriia: Filolohiia. Vyp. 28. S. 32-57.
 18. Bondareva O. (2022). Mytets yak voin: novi heroiko-mifolohichni modusy biohrafizmu u piesi Nedy Nezhdanoi «OTVETKA@UA». Pivdennyi arkhiv. Filolohichni nauky, Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk LXXXIX. Kherson: KhDU. S. 6-14.
 19. Bondareva O. (2023). Misto Marii: Mariupolskyi dyskurs ukrainskoi dramaturhii 2022-2023 rokiv. «Litaty nebom. Zhyty na Zemli. Heopoetychni stratehii suchasnykh literaturoznachnykh doslidzhen»: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (28–29.09.2023r.) / [red. kol. O. P. Novyk, O.D. Kharlan]. Berdiansk : BDP. S. 34-38.
 20. Bondareva O. (2023). oSMYSLyty VIINu. Nenazvana viina: Antolohiia aktualnoi ukrainskoi dramy / Uporiad. O. Mykolaichuk, N. Mirosnichenko. NTsTM im. L. Kurbas. Kyiv: Svit znan. S. 9-30.

21. Bondareva O. (2023). Suchasna ukrainska military-drama. Kino-Teatr. № 4/2023. S. 8-10.
22. Bondareva O. (2023). Suchasnyi dramaturhichniy tekst pro viinu u postkolonialnykh/dekolonialnykh kontekstakh. Natsionalne mystetstvo v suchasnykh hlobalnykh mediakh. Svit. Kultura. Viina. Kyiv: IK NAM Ukrainy. S.64-67.
23. Bondareva O. (2023). Suchasni dramaturhichni antolohii dlia ditei ta pidlitkiv. Dytynstvo. Literatura. Kultura. Osvita. Knyha abstraktiv I Mizhnarodnoi multydystrylinarnoi naukovoï konferentsii (5-7 zhovtnia 2023 r.). Red.: T. Kachak, O. Budnyk. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2023. S.51-52.
24. Viina. 24 lyutoho 2022. URL: <https://ukrdramahub.blogspot.com/p/24-2020.html>
25. «"Vichnist tryva tsei den..."». Khudozhni khroniky viiny» / za red. M. Zhulynskoho, uporiad. N. Torkut, O. Polishchuk, T.Holovan, N.Herasymenko, A. Matiushchenko. Ternopil: Dzhura, 2023. 444 s.
26. Vorozhbyt N. (2021). Pohani dorohy. Piesa. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 96 s.
27. Herbert Z. (2021). Pechera filosofiv. Piesa / Per.z polsk. L.Andriievskoi. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko, 2021. 64 s.
28. Drama Panorama 2023: Antolohiia pies-peremozhnyts dramaturhichnykh konkursiv. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk, 2023. 403 s.
29. Dramaturh. URL: <https://dramaturg.org.ua/>
30. Edgar D. (2018). Piatdesiatnytsia. Piesy / Per. z anhl. O.Zamoiskoi. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 144 s.
31. Zhadan S. (2019). Khlibne peremyria. Piesa. Chernivtsi: Meridian Chernovits. 2020. 127 s.
32. Korchynskyi D. Try piesy. Kyiv: Zaliznyi tato. 148 s.
33. Labirynt iz kryhy i vohniu : antolohiia aktualnoi dramy. Revoliutsiia hidnosti i hibrydna viina / uporiad. Neda Nezhdana, Oleh Mykolaichuk-Nyzovets. Kyiv: Smoloskyp, 2019. 432 s.
34. Lonh lyst «Lypnevyy med 2023». Piesy dlia dytiachoi audytorii. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/collection/lonh-lyst-lypnevyy-med-2023-pyesy-dlyadytyachoyi-audytorii>
35. Maidan. Do i pislia: antolohiia aktualnoi dramy. Kyiv: Svit znan, 2016. 256 s.
36. Mytnytsia. Nova rezhysura 2023. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/collection/mytnytsya>
37. Mykhailov O. (2023). Zhyraf Mons. Kharkivska istoriia voiennoi vesny. Kharkiv: Assa. 64 s.
38. Muavad V. (2018). Pozhezhi. Piesa / Per. z fr. R.Niemtseva. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 112 s.
39. Nenazvana viina: antolohiia aktualnoi ukrainskoi dramy. Kyiv: Svit znan, 2023. 512 s.

40. Nenazvana viina: antolohiia aktualnykh ukrainskykh pies. URL: https://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/nenazvana-viuna.html?fbclid=IwAR0sKwMsnxVLSLz1UUoYpUhl1ctrUF8DrL05Yla6hRDsKao3bhylM_EvbyM
41. Rafieienko V. (2023). Mobilni khvyli buttia: Piesa. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 88 s.
42. Fertilio D., Ponomareva O. (2017). Liudy y kiborhy: dokumentalna teatralizovana opovid na shanu Ukrainy. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». 2017. 80 s.
43. Chaso&Prostir: antolohiia istorychnoi ukrainskoi dramy. Kyiv: Samit-Knyha, 2021. 512 s.
44. Shnaider S. (2021). Bosnijski dramy. Piesy / Per. z khorvatsk. A.Tatarenko. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 176 s.
45. Shoukeis ukrainskoi dramaturhii. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61552728113313>
46. 7 pies, stvorenykh v ramkakh IV Laboratorii dramaturhii NSTDU (2023). URL: <https://nstdu.com.ua/publication/7-p-yes-stvorenih-v-ramkah-iv-laboratoriyi-dramaturgiyi-nstdu-2023/>
47. Ukrainska nova drama / Peredm. Zh.Bortnyk. Kherson: Typohrafiia «STAR», 2021. 298 s.
48. A Dictionfry of emotions in a time of War: 20 short works by Ukrainian playwrights, ed. by Jonn Freedman. Softcover, 2023. 268 p.
49. OpenTheatre. URL: <https://www.facebook.com/opentheatre.net>
50. Ukrainian Drama Translations. URL: <https://ukrdrama.ui.org.ua/en>

The Author

Olena BONDAREVA
*Doctor of Philology, Professor,
Chief Researcher,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7126-452X>
E-mail: o.bondareva@kubg.edu.ua*

Abstracts

ОЛЕНА БОНДАРЕВА. «Українська драматургія повномасштабної війни»: концепція програми для дисципліни вільного вибору студентів. Запропоновано концепцію програми для дисципліни вільного вибору студентів, які цікавляться сучасною українською драматургією про війну. Враховано креативний потенціал сучасних драматургічних текстів, який

дозволить організувати різноманітні активності і групову роботу студентів, а також працювати з травмами, посттравмами і флешбеками війни.

Ключові слова: війна; драма; антологія; травма; дискурси.

OŁENA BONDAREWA. «Ukraińska dramaturgia wojny na pełną skalę»: koncepcja programu dla dyscypliny swobodnego wyboru studentów. *Zaproponowano koncepcję programu dla dyscypliny swobodnego wyboru studentów zainteresowanych współczesną ukraińską dramaturgią o wojnie. Wzięto pod uwagę potencjał twórczy współczesnych tekstów dramatycznych, który umożliwi organizację różnorodnych aktywności i pracy grupowej studentów, a także pracę z traumami, stanami pourazowymi i wspomnieniami z wojny.*

Słowa kluczowe: wojna; dramat; antologia; uraz; dyskursy.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.02>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Марина ОМЕЛЬЧЕНКО,
Наталія ОРДАТІЙ, Анатолій ОРДАТІЙ,
Вікторія АНГЕЛЬСЬКА, Наталія ГУМЕНЮК

Актуальні аспекти діяльності
української вищої школи в умовах війни

MARYNA OMELCHENKO, NATALIYA ORDATII, ANATOLIY ORDATII, VICTORIYA ANHEL'SKA, NATALIYA GUMENIUK.
Relevant aspects of the Ukrainian higher education system in the context of war. *The article is devoted to the analysis of changes in higher education, which were necessary and ripe for reforming and optimizing education in Ukraine. Their relevance and corrections were outlined especially acutely in the conditions of changes in society, requirements for obtaining professional specialization against the background of a full-scale invasion of the aggressor country. Higher education institutions faced inevitable changes related to the modification of the contingent and the number of applicants and students, teaching staff, material support and directly the educational component. The help of the scientific and business community of the world is invaluable in supporting the development of Ukrainian educational and research projects, receiving grants, forming*

foreign branches, establishing foreign cooperation at the university level. The war requires a more responsible attitude to the effectiveness of obtaining higher education in front of students and, accordingly, in front of teachers. Incredible people who prepare for lectures and read them online in the trenches, create the latest technological developments related to the military and medical fields, combine training with volunteer work - they are the titans of education and science, not in words, but in deeds, by their own example implement changes, becoming leaders in the development of modern history and higher education. It is impossible to stop this difficult period of our life, to press the stop button, because children grow and develop, changing age periods and social roles. Yesterday's students strive to shape their own life path by making a choice for themselves regarding further education. The field of higher education should help in this, providing a range of proposals, based on the realities of war. The conditions for providing higher education are not simple, but they are necessary, which means that they can and should be implemented for the sake of the youth, who are the prospects and future of our country.

Key words: *higher education of Ukraine, university, students, higher education institutions, war, Ukrainians, immigrants, national multi-subject test, specialists, participants in the educational process, educational space, distance education, profession, health, full-scale invasion, distance education, aggression, teachers, displacement, internally displaced persons, reforms, danger, occupation, volunteers, scientific activity, state policy, modernization, Ministry of Education.*

1. Вступ. Постановка проблеми

Нині проблеми сьогодення створюють нові норми та правила підготовки майбутніх спеціалістів. Сучасна вища освіта покликана виконати своє завдання шляхом створення особливого освітнього середовища, яке гарантує підготовку компетентних працівників, конкурентоспроможних на ринку праці [8]. Зміни вищої освіти України розпочались ще у 2022 році. Кабінетом Міністрів України (КМУ) було розроблено стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2023 рр. (Розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р), безпосередньо напередодні широкомасштабного вторгнення окупаційної армії росії [4]. Зокрема в Стратегії було підкреслено проблемні моменти у вигляді: низького рівня доступності вищої освіти через недотримання європейських стандартів якості, стану інфраструктури та освітнього простору, підготовки україн-

ських студентів до відкритого світу; неусвідомлення місії лідерства у формуванні людського капіталу та згуртуванні суспільства, в освіті дорослих. Станом на 01.01.2022, за даними ЄДЕБО, в Україні нараховувалося близько 320 закладів вищої освіти: самостійних університетів, інститутів та академій, з них 220 ЗВО є державними, 32 – комунальними та 113 – приватними [3, 4], станом на 2023р. – 169 державних, 40 комунальних та 105 приватних ЗВО, 12 вищих військових закладів, десятки закладів післядипломної освіти, наукових установ [6]. В структуру закладів вищої освіти включались 450 філій та фахових коледжів. Вищу медичну освіти в Україні наразі здобуває більше 150 тис. осіб-громадян України на базі 14 державних та 5 приватних медичних університетів [13]. Військові дії відбуваються на території країни ще з 2014 року, окрім втрати території та цілісності нашої держави, ми втратили низку навчальних закладів, деяким вдалося релокуватись в інших містах та надавати освітні послуги.

Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 р., стала гострим викликом самому існуванню нашої держави, її суверенітету та соборності [11]. Війна є небезпечним та руйнівним явищем щодо життя загалом та окремих його проявів, як і освіта, зокрема. Тому в умовах війни суттєвими викликами для сфери освіти стали наступні важливі моменти:

– Загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб людини. За висновком експертів ЮНІСЕФ російський напад на Україну створив безпосередню та зростаючу загрозу життю й добробуту 7,5 млн українських дітей, призвів до руйнівних наслідків для дітей у таких масштабах і темпах, яких не було з часів Другої світової війни. На жаль, війна триває, тому гуманітарні проблеми примножуються та зростають щогодини. Станом на початок лютого 2024 р. за даними Офісу Генерального прокурора України 523 дитини убито, 1217 дітям завдано поранень, дані не є остаточними [14], адже немає відомостей з тимчасово окупованих та вже звільнених територій. Щосекунди діти зазнають глибоких фізичних травм від насильства безпосередньо через поранення чи внаслідок впливу пошкодженої інфраструктури в ході військових дій, на них також діє і масив психологічного стресового впливу. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, щодня в Україні гине двоє дітей та ще четверо дістають поранення – здебільшого внаслідок російських

атак із використанням вибухової зброї в населених пунктах [11,14]. Замінування величезної площі територій залишається небезпечним фактором щодо здоров'я та життя населення. Масштабні руйнування та пошкодження освітньої інфраструктури: приміщень закладів освіти, навчально матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики, лабораторій, дослідницьких центрів, бібліотечних та матеріальних фондів навчальних закладів, об'єктів культурної спадщини. На інтерактивній мапі України Міністерство освіти відмічає завдані галузі збитки. Від початку повномасштабного вторгнення станом на травень 2023р. 793 заклади освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, а 365 із них – зруйновані вщент. Серед найбільше постраждалих областей - Харківська, Херсонська, Миколаївська. Субвенції, що виділяються на галузь освіти, не можуть перекрити потреби у коштах, необхідних для відновлення зруйнованих матеріальних баз [13,14];

– Вимушене переміщення великої кількості учасників освітнього процесу в межах України чи за кордон призвело до значних втрат контингенту як здобувачів освіти, так і педагогічно-викладацького складу. За оперативною інформацією МОН станом на 1 серпня 2022 р. з 2014 р. було переміщено 29 ЗВО та 64 відокремлених структурних підрозділи ЗВО державної, комунальної й приватної форм власності до 11 регіонів України [5, 4, 3, 12]. Переміщення поєднувалось з усіма питаннями налагодження освітнього процесу, перенесенням матеріальної бази, пошуку нових приміщень для аудиторій, гуртожитків, забезпечення студентським, викладацьким складом та персоналом. На сьогодні ці заклади відновили повноцінну діяльність з урахуванням вимог військового часу. За підсумками 2023р. близько 10-15 % від кількості усіх студентів перебувають за кордоном, що становить приблизно 130-150 тис. осіб [14, 6]. Соціально-економічний устрій України зазнав негативного впливу під час повномасштабного вторгнення. Велика кількість міст та селищ України внаслідок ворожого бомбардування повністю стерті з її мапи, перестали існувати, що змусило жителів цих населених пунктів масово евакуюватися, втікаючи з місць окупації й місць, де ведуться активні бойові дії. Учасники освітнього процесу, які опинилися в епіцентрі бойових дій, зазнали значних психічних і фізичних травм. Умови життя дітей на сході та півдні України, де ведуться бойові дії, стають дедалі нестерпнішими. Українські діти, рятуючись від війни, водночас наражаються на великий ризик розлучитися із

сім'єю, втратити батьків, зазнати насилля, жорстокого поводження, сексуальної експлуатації, потрапити в тенета торгівців людьми [3, 4, 6, 12]. Велика кількість студентів із окупованих територій діляться досвідом перебування у підвалах, де переховувались від загарбників та правилами виживання в таких умовах. Більшість із них пережила надзвичайно травматичні події. Ця категорія населення терміново потребує посиленних заходів безпеки, стабільності, допомоги в сфері захисту та психосоціальної підтримки – особливо ті, хто перебуває без супроводу дорослих або в розлуці зі своїми сім'ями [11].

– Загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам та студентам, порушення безперервності освітнього процесу в умовах блек-ауту, перебоїв з інтернетом, наявності повітряних тривог.

– Втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій, впровадження на цих територіях насильницької переорієнтації українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники з примусовим переходом на російську мову навчання;

– Зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту. Ці пункти ідуть врозріз із Законом України про освіту у редакції від 27.12.2023 [5];

– Забезпечення розвитку приватної освіти на рівнях дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти.

2. Виклад основного матеріалу

На тлі військової агресії росії було припинено співпрацю у сфері освіти та науки з рф і профільними державними органами країн, що підтримали збройну агресію проти України [11, 3, 6]. Науковці стали амбасадорами щодо донесення до наукової спільноти реальних подій в Україні, з метою створення правдивого інформаційного поля, звернення уваги на військові дії не лише політичної еліти, а й інтелігенції. Для забезпечення ситуації безпеки у закладах вищої освіти були запроваджені канікули на короткий час та тимчасово призупинено освітній процес. У подальшому навчання продовжилось з використанням усіх доступних онлайн навчальних платформ із застосуванням ІТ-технологій, дистанційного доступу на територіях, близьких до місць бойових дій, офлайн на територіях, віддалених від місць боїв, та у змішаному форматі. В умовах викликів військово-

вого часу активно здійснюється залучення альтернативних форм проведення навчальних заходів у вигляді дистанційного навчання.

Вперше масштабне застосування дистанційної форми навчання було запроваджено у 2020 з оголошенням карантину при оголошенні пандемії COVID-19. І завдяки цьому викладачі та студенти ЗВО мали певні напрацювання з викладання у дистанційній формі та напрацювання в інноваційних методах [7]. Система онлайн навчання в умовах пандемії виконала покладені на неї охоронні заходи щодо зменшення поширення захворювання, але зумовила утруднення активності соціального життя, пристосування в умовах періоду студентства, зменшення комунікативності та, ймовірно, зменшення професійності, адже не всі практичні навички та вміння можливо навчити та продемонструвати онлайн, до прикладу, у медичних закладах [1, 2]. Дане явище зумовило розшарування студентського складу на байдужий прошарок та стенічний, цілеспрямований, що поза навчанням працював за професійним напрямком освіти, яка здобувається у ЗВО та в умовах роботи освоював необхідні вміння. Наприклад студенти-медики влаштовувались медичними сестрами, студенти технічних спеціальностей освоювали ІТ технології в умовах виробництва, тощо. Але дистанційність освіти має і позитивні напрацювання: розширила можливість її отримання, збільшила спектр отримання, поглибила комп'ютерну грамотність учасників процесу через освоєння нових платформ (Microsoft Teams, Google-classroom, MOODLE, HUMAN, Easy test maker), активно впровадила електронне оцінювання, що стимулює здобувачів у навчанні та демонструє реальну успішність батькам, створюючи прозорість щодо успішності, активно поповнила бази освітніх та наукових напрацювань в інтернеті у вигляді записів, відео-роликів, відео-лекцій з вільним доступом до них [9]. Зараз перебування студентів в захисних спорудах під час повітряної тривоги завдає шкоди освітньому процесу, збільшуючи навантаження щодо самостійної підготовки за матеріалами та розробками з дисципліни. Можливість проведення навчального процесу в укритті буде врегульовувати цю проблему. Серед студентського складу є категорія, яка здійснює онлайн навчання, проживаючи за кордоном, але прагне здобути освіту та отримати диплом фахівця в українському ЗВО. Вимогами проведення навчального процесу в умовах війни, окрім надання безпеки, є забезпечення моральної підтримки в освітньому середовищі на рівних основах для всіх учасників процесу.

ЮНІСЕФ наголошує, що війна спричинила найгострішу з початку ХХІ ст. кризу в сфері захисту дітей. Тяжкий психологічний стан учасників освітнього процесу є однією із серйозних проблем, що створює перепони на шляху забезпечення якості освіти. Педагоги, учні, студенти, які постраждали від військової агресії РФ, потребують значної психологічної підтримки. Задля цього МОН зробило низку кроків для забезпечення такої психологічної підтримки, розміщуючи на своєму офіційному сайті корисні поради для постраждалих та превентивні методики задля запобігання поглиблення психологічних проблем. Активно функціонує група волонтерів-психологів, яка реалізує проекти для дітей і дорослих, надає поради щодо контролю емоційного стану очно чи онлайн. ЮНІСЕФ також долучався до розв'язання проблеми психологічної підтримки задля допомоги дітям та батькам і опікунам щодо зменшення негативних наслідків військового стресу, упоратися з емоційним навантаженням, зберегти психологічне й фізичне здоров'я, забезпечити безпеку та розвиток дітей під час війни, на сайті цієї організації публікуються практичні рекомендації експертів і корисні матеріали з питань охорони ментального здоров'я [11].

В умовах воєнного стану в Україні МОН продовжує докладаати зусилля задля продовження забезпечення сталості навчального процесу та викладання, створення безпечних умов як для студентів так і викладачів, підтримки категорії тих, хто виїхав за кордон або перемістився до безпечніших регіонів країни, та для продовження впровадження запланованих можливих системних реформ на всіх рівнях освіти на базі сформованого переліку ключових пріоритетних аспектів політики в сфері освіти, вчасне впровадження яких зможе мінімізувати освітні втрати та забезпечить стійкість вітчизняної освіти [11, 6].

Через небезпеку життю абітурієнтів та викладацького складу деякі вищі навчальні заклади перемістилися на територію вглиб країни та продовжують свою плідну працю щодо підготовки високого рівня фахівців станом і на сьогодні. Вища школа несе втрати не лише у матеріально-фондовому забезпеченні, а, на жаль, і у людському ресурсі у вигляді зменшення кількості студентів, через їх переміщення за кордон та перехід на навчання до іноземних вузів, переміщення в межах країни та отримання статусу внутрішньо переміщених осіб. Відтак вони змушені вступати не у ті ЗВО, куди

планували від самого початку, частина залишилась на окупованих територіях, деякі стали діючими військовослужбовцями.

Аналогічні тенденції притаманні і викладацькому складу та представникам персоналу. На тлі поновлення очної форми навчання у більшості ЗВО України не продовжували контракти з представниками викладацького складу, які перебувають закордоном та фізично не присутні на заняттях на підставі постанови Кабінету Міністрів № 481 від 26.04.2023 р. Варто відмітити ще і явище відтоку іноземних студентів, які в умовах реальної небезпеки не повертаються до України, продовжують навчання онлайн або ж забирають документи. Для таких студентів укладаються угоди та домовленості з міжнародними університетами-партнерами у Польщі, Грузії, Африки задля продовження навчання. Загалом, станом на 2023 р. продовжили навчання на території України 50 тис. іноземних студентів. Навчання для них здійснюється українською, частково англійською мовою. За підтримки Культурного центру GOROD у Мюнхені було відкрито спеціалізовану філію Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, що зазнав значних руйнувань через обстріли, для продовження навчання студентів, які перебувають у Європі, як і для Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет» на базі Магдебурзького та Аахенського університетів. При цьому варто наголосити на високому рівні підготовки наших студентів, що подекуди випереджує рівень однолітків закордоном. Студентство отримує мотиваційні виплати у вигляді стипендій, що заохочує до високих академічних успіхів у навчанні [10].

Коли перші шоківі реакції на тлі військових дій знизились, студенти почали обирати різні напрямки діяльності: перша категорія лише навчається, хтось поєднував навчання з волонтерською діяльністю, включно з професійним напрямком (надання психологічної та медичної допомоги студентами, що здобувають освіту за спеціальністю 053, 225, 222), інші пішли до війська. На фоні цих подій формувався свідомий дорослий вибір на базі установок та цінностей, які існують в сім'ях та підкріплені в умовах освіти (середньої чи вищої). Самі приміщення університетів та інститутів, гуртожитки стали волонтерськими та гуманітарними центрами [6, 12], психологічними хабами для внутрішньо переміщених осіб, Центрами незламності для цивільних та військових, осередками навчання з тактичної медицини [11, 14]. Студенти технічних ЗВО та представ-

ники технічних спеціальностей активно реалізують свої здібності та впроваджують новітні наукові розробки з метою використання у військовій галузі, наприклад ІТ-технології, створюють модернізовані дрони, гідрогелеві пов'язки, тощо [10, 14].

Завданням освіти, було як мінімум вистояти, продовжувати функціонувати в змінених умовах та як максимум давати результати у вигляді здобуття знань та вмінь, розуміння програмного матеріалу студентами. Змінювані умови існування, невизначеність, нагальні потреби швидкого переорієнтування усіх аспектів життя, у тому числі освіти в умовах війни зумовили гуртування навколо ініціативних осіб, готових приймати вірні рішення, незважаючи на критичність ситуації, що стало платформою для реалізації лідерських якостей, ініціативності [11]. У першу річницю війни, 24 лютого 2023 року, було влаштовано виставку «Невидані дипломи» у понад 40 університетах 22 країн, яка розповідає історії 36 українських студентів, які загинули від агресії окупантів з метою привернення уваги до загибелі молоді, перспективної та цілеспрямованої [14].

16 березня 2022 р. Кабінет Міністрів України затвердив Постанову № 295 «Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану» на основі положень, що дало змогу Національному агентству продовжити за умов війни процедури акредитації в спрощеному форматі, з урахуванням особливостей кожного закладу вищої освіти, та, що особливо важливо, забезпечити безперешкодне отримання дипломів про вищу освіту випускниками 2022 р. [12]. Дані заходи дали очікувані результати – випускниками шкіл у 2022 р. стали 209 тис., з них 91 % стали студентами ЗВО. З 2022 р. з часу повномасштабного вторгнення країни-агресорки вступ до ЗВО здійснювався на базі проходження НМТ – національного мультипредметного тесту, складання його було можливим і для учнів, що проживали за кордоном у 24 країнах світу. Кількість абітурієнтів зменшувалась щорічно, що було наслідком агресії росії. Зниження вимог до вступників кампанії 2022 р. зумовлене наданням можливості максимально великій аудиторії українських абітурієнтів вступити до українських університетів та здійснювати навчання в них навіть тоді, коли це потенційно може знизити якість вищої освіти, а також лобіювання інтересів окремих закладів вищої освіти, пов'язаних із втратами цих закладів через війну [3].

«Мотивація – це те, що змушує вас почати. Звичка – це те, що змушує вас рухатись далі», – казав Джим Рюн. Саме цей вислів можна використати для характеристики освітнього процесу в Україні в умовах війни, адже спершу була мотивація, прагнення отримати якісну освіту. Це був своєрідний активний та творчий супротив руйнуючому впливу війни, планування сьогодення з перспективою на майбутнє в реаліях небезпеки, тимчасової відсутності світла, зв'язку, далі адаптація до цих умов забезпечила відносно рівний темп навчання із здобуттям дипломів, захистом наукових робіт, науковим зростом. Попри руйнування інфраструктури, зменшення кількості студентів та викладачів українська школа вищої освіти продовжує активно розвиватись згідно вимог військового часу та європейської інтеграції. Студенти, освічена молодь неодноразово ставали учасниками визвольних змагань за Україну. Варто згадати студентів-учасників бою під Крутами, учасників Небесної сотні, серед яких були і студенти, що є символом сильного духу молодих людей, непереборного прагнення до змін на краще, здійснення власних прагнень в умовах вільної держави, навіть ціною власного життя, обезсмерчуючи при цьому ідею волі та свободи.

Структурна організація Державна служба якості освіти України у 2023 році здійснювала свою роботу відповідно до Оперативного плану Міністерства освіти і науки України та Плану роботи Державної служби якості освіти України на 2023 рік, пріоритетних напрямків діяльності у період воєнного стану, затверджених наказом Служби від 28.02.2022 № 01-10/29, Програми мобілізаційної діяльності Державної служби якості освіти України у період воєнного стану, затвердженої наказом Державної служби якості освіти України від 21.03.2022 № 01-10/30, та у своїй діяльності була спрямована на реалізацію державної політики у сфері освіти [6]. З метою запровадження запланованих змін в галузі освіти у 2023 року Державна служба якості освіти України розроблено та доопрацьовано два проєкти законів України: одного акту Кабінету Міністрів України та десять наказів Міністерства освіти і науки України, які будуть запроваджені у подальшому та стосуватимуться і вищої освіти також [6].

Станом на 2024 р. можна стверджувати, що відбувається поглиблення проблеми доступності вищої освіти через продовження активної військової агресії країни-окупанта, що завдає неоціненні збитки інфраструктурі: руйнуються інститути, універ-

ситети, знищується матеріальна база, гинуть студенти, викладачі, персонал, на окупованих територіях знищуються підручники та наукові матеріали, надруковані українською мовою. Але місія лідерства, формування резильєнтності, активність духу, протистояння та боротьби із здобуттям європейсько-орієнтованої освіти зараз здійснюється неймовірно активно із залученням гуртування нашого суспільства, формування нових усвідомлень, духовно-моральних цінностей, патріотичних аспектів у вихованні молодого покоління. Формування активної, професійно розвиненої, високоосвіченої та кваліфікованої молоді зі своїм світоглядом та перспективою реалізації власних планів та задумів на теренах нашої держави чи будь-якої іншої світової країни є одночасно активним протистоянням та своєрідною відповіддю на агресію країни, що нівелює думку власних громадян. Це є метою та прагненням, кінцевим результатом впровадження активних змін освітньої галузі, що планувались до здійснення але були відкореговані військовими діями та тривають зараз. У 2024 р. планується охопити більшу кількість студентів державною підтримкою за рахунок збільшення державного замовлення, державних грантів, пільгових кредитів. Використання грантів планується задля перекриття витрат на навчання, їх розміри залежатимуть від результатів НМТ та вибору спеціальності, за якою здійснюватиметься навчання [14].

Перераховані перепони у впровадженні якісного освітнього процесу у вищій школі в складних умовах війни не є тотальними, тому варто відмітити позитивні процеси у вигляді: постійного забезпечення багатовекторної діяльності в інтернаціоналізації та посилення міжнародних контактів з метою ствердження позиції української вищої освіти в масштабах світової освітянської спільноти; продовження ефективної актуалізації євроінтеграційних цінностей та взаємодія з органами влади в плані формування стратегічних засад подальшого реформування забезпечення якості вищої освіти; впровадження систематичних заходів щодо приведення українського законодавства та процедур у відповідність до Європейського освітнього простору; продовження розбудови внутрішніх систем якості забезпечення вищої освіти; удосконалення методології та технологічної сторони діяльності Національного агентства з оцінки якості освіти [6, 11]. Позитивні зміни прослідковуються у кількості випускників усіх ЗВО України різних форм власності, вступі до аспірантури, здобутті ступенів докторів наук. Планується перехід

медичних університетів у підпорядкування МОН України, з поділом медичних ЗВО на дві категорії за наявністю чи відсутністю університетської клініки. Систему освіти України доведеться відбудовувати через завдані пошкодження, реформувати та впроваджувати велику кількість інновацій, що як ніколи є актуальним.

Цікавим є підхід у США до запитів студентів – Intelligent Tutoring System – в межах якої реагують на пізнавальні потреби студента, можуть надавати відповідний зворотний зв'язок та персоналізувати вміст відповідно до інтересів студентів.

Впродовж двох років наша країна існує в умовах війни, продовжуючи боронити свої землі, свою історію, ідентичність та майбутнє. Усвідомлення цінності національності, народу, розуміння етапів створення та існування державності, звичаєвості, культурних аспектів будуть забезпечуватись якісною освітою, рівнем обізнаності, поінформованості, що в свою чергу буде реалізовано за допомогою новітньої освіти, що формуватиме усвідомлення розуміння теперішнього часу, можливих шляхів розвитку у подальшому. Наступні кроки у розбудові та модернізації вищої освіти, її забезпечення повинно здійснюватися з урахуванням діджиталізації, формування актуальних компетентностей майбутнього високопрофесійного та конкурентноспроможного спеціаліста [6, 1, 2, 10].

3. Висновки

Нельсон Мандела казав: «освіта є найпотужнішою зброєю, за допомогою якої можна змінити світ». Україна перебуває в умовах змін, які були започатковані ще на початку 2022 р. з огляду на їх необхідність щодо оптимізації вищої школи до вимог сучасності та були переорієнтовані, поглиблені й зумовлені війною. Ці зміни вимагають покращення якості, посилення доступності вищої освіти, включаючи актуалізацію національної свідомості, активного переорієнтування на реформування та активні зміни у галузі освіти, зокрема у ЗВО. Реалізація вищої школи освіти залежатиме від багатьох факторів: тривалості війни та її руйнівних наслідків щодо матеріальної бази, повернення окупованих територій, кількості студентів на тлі загальної численності населення, економічних умов забезпечення освітньої галузі. Сформований у післявоєнний період ринок праці та професій визначатиме пріоритетність спеціальностей та факультетів ЗВО у майбутньому, які будуть направлені на відбудову нашої держави з найшвидшим відновленням за усіма

галузями. Серед вагоміших спеціальностей з позицій сьогодення будуть військові спеціальності, IT-технології. Представники медичних спеціальностей завжди були у великому попиті [13], тому ймовірно і залишаться.

Багато вже здійснено в умовах викликів війни щодо змін в рамках вищої освіти на краще, ще більше чекатиме попереду у період розбудови. Але хочеться згадати пророчі та надихаючі слова Тараса Шевченка: «Борітесь-поборите! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І воля святая», що стосуються боротьби проти загарбників та започаткування і здійснення адекватних змін у вищій освіті.

References:

1. Vizniuk, I., Dzekan, O., Dolynnyi, S., Fomin, O., Fomina, N., & Ordatii, N.(2022). Ukrainian experience of the pedagogical training of medical specialists in the context of European integration processes. *Revista Eduweb*, 16(4), 65-77 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://revistaeduweb.org/check/16-4/6-65-77.pdf>
2. Безкоровайна І. М., Воскресенська Л. К., Ряднова В. В. 2023. Особливості медичної освіти в Україні у воєнний час. *Вісник проблем біології і медицини*. 1/168, 2023 України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://vpbm.com.ua/en/vipusk-1-\(168\),-2023/2023/03/25/osoblivost%D1%96-medichno%D1%97-osv%D1%96t/](https://vpbm.com.ua/en/vipusk-1-(168),-2023/2023/03/25/osoblivost%D1%96-medichno%D1%97-osv%D1%96t/)
3. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://osvitanalitika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>
4. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 році за ред. А. Бутенка, О. Єременко, Н. Стукало. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2023. 59 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://naqa.gov.ua/wp>
5. Закон України Про вищу освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
6. ЗВІТ про діяльність Державної служби якості освіти України за 2023 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://sqe.gov.ua/wpcontent/uploads/2024/02/ANALITICHNIY_ZVIT_SLUZHBI_2023.pdf
7. Корольова Н.Д, Гуменюк Н. І., Ангельська В. Ю. Досвід застосування інноваційних методів навчання у медичних закладах вищої освіти Формування цифрового освітнього середовища професійного розвитку фахівців в умовах відкритого університету післядипломної освіти: зб.

- матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 21-22 червня 2022 р. [ред. кол.: Карташова Л. А. (голов. ред.), Антошук С.В. (технічний редактор)]. – К. : ДЗВО «Ун-т менеджменту освіти», 2022. – 189 с.
8. Матвійчук М. В., Ангельська В. Ю., Гуменюк Н. І., Поляруш В. В. Аналіз дієвості застосування дистанційних форм навчання в підготовці майбутніх лікарів .Екстрена медична допомога в умовах війни (освіта, інновації, досвід) : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми,4 квітня 2023 року) / редколегія: Ю.В. Шкатула, Ю.О. Бадіон. Суми : Сумський державний університет, 2023. – 74 с.
 9. Матеріали Науково-методичної міжуніверситетської конференції з міжнародною участю. Забезпечення якості освіти у вищій медичній школі. За редакцією доктора медичних наук, професора В. Г. Марічереда. МОЗ України. Одеса. ОНМедУ. 18–20 січня 2023 р.
 10. Освіта UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://osvita.ua/vnz/91290/>
 11. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. К.: 2022 [Електронний ресурс]. –Режим доступу:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
 12. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2022 рік / упоряд.: О. Осіюк, О. Хименко; за заг. ред. А. Бутенка, О. Єременко. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2023. 111 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://naqa.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/04/%D0%A0%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-2022-%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf>
 13. Стратегія розвитку медичної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://moz.gov.ua/uploads/1/8475-medical_education_analytics.pdf
 14. Українські новини Інтернет-ресурс[Електронний ресурс]. –Режим доступу: <https://ukranews.com/ua>

Transliteration of References:

1. Vizniuk, I., Dzekan, O., Dolynnyi, S., Fomin, O., Fomina, N., & Ordatii, N.(2022). Ukrainian experience of the pedagogical training of medical specialists in the context of European integration processes. *Revista Eduweb*, 16(4), 65-77 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://revistaeduweb.org/check/16-4/6-65-77.pdf>
2. Bezkorovaina I. M., Voskresenska L. K., Riadnova V. V. (2023). Osoblyvosti medychnoi osvity v Ukraini u voiennyi chas. *Visnyk problem biolohii i medytsyny*. 1/168, 2023 Ukraini [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://revistaeduweb.org/check/16-4/6-65-77.pdf>

3. Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit / Ye. Nikolaiev, H. Rii, I. Shemelynets. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2023. 94 s. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>
4. Dopovid pro yakist vyshchoi osvity v Ukraini, yii vidpovidnist zavdanniam staloho innovatsiinoho rozvytku suspilstva u 2022 rotsi za red. A. Butenka, O. Yeremenko, N. Stukalo. Kyiv : Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity, 2023. 59 s. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: . <https://naqa.gov.ua/wp>
5. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
6. ZVIT pro diialnist Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy za 2023 rik. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: https://sqe.gov.ua/wpcontent/uploads/2024/02/ANALITICHNIY_ZVIT_SLUZHBI_2023.pdf
7. Korolova N.D, Humeniuk N. I., Anhelska V. Yu. (2022). Dosvid zastosuvannia innovatsiinykh metodiv navchannia u medychnykh zakladakh vyshchoi osvity Formuvannia tsyfrovoho osvitnoho seredovyshcha profesiinoho rozvytku fakhivtsiv v umovakh vidkrytoho universytetu pisljadiplomnoi osvity: zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf., 21-22 chervnia 2022 r. [red. kol. : Kartashova L. A. (holov. red.), Antoshchuk S.V. (tekhnichniy redaktor)]. – K. : DZVO «Un-t menedzhmentu osvity», 2022. – 189 c.].
8. Matviichuk M. V., Anhelska V. Iu., Humeniuk N. I., Poliarush V. V. (2023). Analiz diievosti zastosuvannia dystantsinykh form navchannia v pidhotovtsi maibutnikh likariv. Ekstrena medychna dopomoha v umovakh viiny (osvita, innovatsii, dosvid) : materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (Sumy, 4 kvitnia 2023 roku) / redkolehiia: Yu.V. Shkatula, Yu.O. Badion. Sumy : Sumskiy derzhavnyi universytet, 2023. – 74 s.
9. Materialy Naukovy-metodychnoi mizhuniversitytetskoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Zabezpechennia yakosti osvity u vyshchii medychnii shkoli. Za redaktsiiei doktora medychnykh nauk, profesora V. H. Marichereda. MOZ Ukrainy. Odesa. ONMedU. 18–20 sichnia 2023 r.
10. Osvita UA [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://osvita.ua/vnz/91290/>
11. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. K. : 2022 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya%20serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analyt.c.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
12. Richnyi zvit Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2022 rik / uporiad. : O. Osiuk, O. Khymenko; za zah. red. A. Butenka, O. Yeremenko. Kyiv : Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity, 2023. 111 s. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://>

naqa.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/04/%D0%A0%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-2022-%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf

13. Stratehiia rozvytku medychnoi osvity v Ukraini [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: https://moz.gov.ua/uploads/1/8475-medical_education_analytics.pdf
14. Ukrainski novyny Internet-resurs [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://ukranews.com/ua>.

Authors

M.S. OMELCHENKO

*Doctor of Psychological Sciences, Proffessor,
Department of Special Pedagogy and Inclusion,
Donbas State Pedagogical University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8292-1791>
E-mail: neckaa87@gmail.com*

N.M. ORDATII

*Ph.D, Assistant of the Department
of Medical psychology and Psychiatry,
National Pirogov Memorial Medical University,
Vinnytsia, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8100-2790>
E-mail: nordatij@gmail.com*

A.V. ORDATII

*Candidate of Medical Sciences, Assistant
of the Department of Surgery 1,
National Pirogov Memorial Medical University,
Vinnytsia, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6657-3812>
E-mail: ordatij79@gmail.com*

V.Y. ANHELKA

*Senior Lecturer in the Department
of Disaster Medicine and Military,
Medicine National Pirogov Memorial
Medical University, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6140-0807>
E-mail: kycya_23@ukr.net*

N.I. GUMENIUK

Senior Lecturer in the Department of Disaster

Medicine and Military Medicine,

Medicine National Pirogov Memorial Medical

University, Vinnytsia, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7071-6464>

E-mail: n.i.gumenyuk.kr@gmail.com

Abstracts

МАРИНА ОМЕЛЬЧЕНКО, НАТАЛІЯ ОРДАТІЙ, АНАТОЛІЙ ОРДАТІЙ, ВІКТОРІЯ АНГЕЛЬСЬКА, НАТАЛІЯ ГУМЕНЮК. **Актуальні аспекти діяльності української вищої школи в умовах війни.** Стаття присвячена аналізу змін у вищій школі, які були необхідними та назрівали задля реформування і оптимізації освіти України. Їх актуальність та корективи були окреслені особливо гостро в умовах змін суспільства, вимог отримання фахової спеціалізації на тлі повномасштабного вторгнення країни-агресорки. ЗВО опинились перед невідворотними змінами, що стосуються модифікації контингенту та кількості абітурієнтів та студентів, викладацького складу, матеріальної забезпечення та безпосередньо освітньої складової. Допомога наукового та бізнес-товариства світу є неоціненною щодо підтримки розвитку українських освітньо-дослідницьких проєктів, отримання грантів, формування іноземних філій, налагодження іноземного співробітництва на рівні університетів. Війна вимагає відповідальнішого ставлення до результативності у якості здобуття вищої освіти перед студентами і відповідно перед викладачами. Неймовірні люди, що готуються до лекцій та читають їх онлайн в умовах окопів, створюють новітні технологічні розробки, що стосуються військової та медичної галузі, поєднують навчання з волонтерською діяльністю – саме вони є титанами освіти та науки, що не словом, а ділом, власним прикладом впроваджують зміни, стаючи провідниками у розбудові новітньої історії та вищої освіти. Цей непростий період нашого життя не можливо зупинити, натиснути кнопку «стоп», адже діти ростуть і розвиваються, змінюючи вікові періоди та соціальні ролі. Вчорашні учні прагнуть торувати власний життєвий шлях, зробивши для себе вибір щодо подальшого навчання. В цьому має допомогти галузь вищої освіти, надаючи спектр пропозицій, ґрунтуючись на реаліях війни. Умови забезпе-

чення вищої освіти – непрості, але необхідні, а значить – такі, які можна і потрібно реалізувати задля молоді, що є перспективою та майбутнім нашої держави.

Ключові слова: вища освіта, України, університет, студенти, війна, українці, переселенці, фахівці, учасники освітнього процесу, освітній простір, дистанційна освіта, професія, здоров'я, повномасштабне вторгнення, дистанційне навчання, агресія, викладачі, переміщення, внутрішньо-переміщені особи, реформи, небезпека, заняття, волонтери, наукова діяльність, державна політика, модернізація, Міністерство освіти.

MARYNA OMELCZENKO, NATALIJA ORDATIJ, ANATOLIY ORDATIJ, VIKTORIIA ANHEL'SKA, NATALIJA HUMENIUK.

Aktualne aspekty działalności ukraińskiego szkolnictwa wyższego w warunkach wojny. Artykuł poświęcony jest analizie zmian w szkolnictwie wyższym, które były konieczne i zapowiadały się w celu reformy i optymalizacji edukacji w Ukrainie. Ich aktualność oraz korekty zostały szczególnie ostro określone w warunkach zmian społecznych, wymagań dotyczących specjalizacji zawodowej na tle pełnej inwazji kraju agresora. Instytucje szkolnictwa wyższego stoją w obliczu nieuniknionych zmian w zakresie modyfikacji kontyngentu i liczby kandydatów i studentów, kadry dydaktycznej, zabezpieczenia materialnego i samego komponentu edukacyjnego. Pomoc globalnej społeczności naukowej i biznesowej jest nieoceniona we wspieraniu rozwoju ukraińskich projektów edukacyjnych i badawczych, pozyskiwaniu grantów, tworzeniu zagranicznych oddziałów i nawiązywaniu współpracy zagranicznej na poziomie uniwersyteckim. Wojna wymaga bardziej odpowiedzialnego podejścia do jakości szkolnictwa wyższego dla studentów i, odpowiednio, dla nauczycieli. Niesamowici ludzie, którzy przygotowują się do wykładów i prowadzą je online w okopach, tworzą najnowsze osiągnięcia technologiczne związane z dziedzinami wojskowymi i medycznymi, łączą naukę z wolontariatem - to tytani edukacji i nauki, którzy nie słowem, ale czynem wprowadzają zmiany własnym przykładem, stając się liderami rozwoju współczesnej historii i szkolnictwa wyższego. Tego trudnego okresu w naszym życiu nie da się zatrzymać ani wstrzymać, ponieważ dzieci rosną i rozwijają się, zmieniając okresy wiekowe i role społeczne. Wczorajsi uczniowie chcą wytyczać własną ścieżkę w życiu, dokonując wyboru dalszej edukacji. Sektor szkolnictwa wyższego powinien w tym pomóc, zapewniając szereg ofert opartych na realiach wojny. Warunki

zapewnienia wykształcenia wyższego nie są proste, ale są konieczne i dlatego mogą i powinny być realizowane dla dobra młodych ludzi, którzy stanowią perspektywę i przyszłość naszego państwa.

Słowa kluczowe: *szkolnictwo wyższe, Ukraina, uniwersytet, studenci, wojna, Ukraińcy, przesiedleńcy wewnętrzni, specjaliści, uczestnicy procesu edukacyjnego, przestrzeń edukacyjna, kształcenie na odległość, zawód, zdrowie, inwazja na pełną skalę, kształcenie na odległość, agresja, nauczyciele, reformy, niebezpieczeństwo, zajęcia, wolontariusze, działalność naukowa, polityka państwa, modernizacja, Ministerstwo Oświaty.*

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.03>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Віктор ПАРЖНИЦЬКИЙ, Олександр САВЕНКО, Ірина ШНІУКОВА

Зарубіжний досвід у сфері соціальної та професійної реадаптації учасників бойових дій

VICTOR PARZHNYTSKYI, OLEKSANDR SAVENKO, IRYNA SHNIUKOVA. **Foreign experience in the field of social and professional re-adaptation of combatants.** *The article reveals the process of social and professional re-adaptation of combatants. The features of social and professional re-adaptation of combatants in foreign countries are also highlighted. It has been proven that combatants need re-adaptation, as this is the key to the formation of an emotional and valuable attitude to the surrounding world, the ability to adapt to a peaceful life. Research by scientists has characterized the process of social and professional re-adaptation of combatants as a generalization of the experience of other theories and concepts in the field of psychology and pedagogy, the integration of everything innovative in these fields.*

The most rational ways of the process of social and professional re-adaptation of combatants abroad are characterized, in particular the

Отримано 02.16.2024

Рецензовано 02.12.2024

Доопрацьовану версію отримано 02.18.2024

Прийнято до друку 02.28.2024

methodological principles. The importance of the development of the process of re-adaptation among combatants in Ukraine based on the borrowing of foreign experience is emphasized. It has been proven that the social and professional re-adaptation of combatants in countries such as Denmark, Israel and the USA should be researched in detail in Ukraine in order to borrow the best practices in this field.

It is noted that the individualization of services for veterans in the transition period is a guarantee of their successful social and professional re-adaptation and should be carried out according to the principle of collective training, which will allow the realization of the requirement that the mental and personal development of combatants conform to the parameters of the norm, on the one hand, and the recognition of the indisputable fact of uniqueness and unicity of the path of development of each personality - on the other hand.

It is noted that in Ukraine it is necessary to create such a process of social and professional re-adaptation based on foreign experience, which would ensure the task of forming unconscious driving forces of prosocial behavior and internal "brakes" that restrain negative behavior in combatants.

Therefore, the process of social and professional re-adaptation of combatants in our country with the help of foreign experience will contribute to the healthy development of the personality, as well as increase the success of combatants not only in the process of re-adaptation, but also in any professional activity that is important to them.

Keywords: *social and psychological readaptation, combatants, foreign experience.*

1. Вступ. Постановка проблеми

Актуальним і болючим питанням на сьогодні є соціальна та професійна адаптація учасників бойових дій, які брали (і продовжують брати) безпосередню участь в операції об'єднаних сил (ООС), захищаючи незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, – відсікали і стримували збройну агресію росії.

За інформацією Міністерства України у справах ветеранів, станом на 01.08.2023 р. статус учасника бойових дій надано 908832 особам. Особливість цієї категорії осіб у тому, що вони пережили стрес, який став для більшості з них травматичним. Загрози щодо власного життя, необхідність убивати, долаючи жорстку заборону на вбивство в цивільному житті, втрата бойових побратимів, заги-

бель мирних мешканців, фізичні ураження тіла – все це залишає глибокий відбиток, який впливає на їх психологічний стан, здатність до соціальної та професійної адаптації, міжособистісні взаємини з найближчим оточенням.

Збройні протистояння завжди є джерелом соціальних проблем і справляють значний вплив на життя окремої людини, соціальних груп, розвиток країни в цілому.

Українці важливо аби люди, які брали безпосередню участь у бойових діях, якнайшвидше повернулися до соціального середовища, в якому жили та працювали. Тому перед українським суспільством постає актуальне завдання – організація та проведення відповідної роботи з реадaptaції учасників бойових дій.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій знайшли своє відображення в теоретичних та прикладних дослідженнях таких авторів, як Т.І. Єрьоміна, Н.П. Крюков, Ю.Ю. Логінова, М.В. Кравченко, О.В. Тополь, Д.Д. Пожидаєва, О.І. Харченко, О.М. Мраморнова, О. Шевчук, Н. Ментух та ін.

Мета статті - дослідити зарубіжний досвід у сфері соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій.

3. Виклад основного матеріалу

Реадaptaція є етапом гострих психічних реакцій «виходу», завершальним етапом психічної напруги. Чим триваліший термін перебування у незвичних, змінених умовах, тим довше й складніше відбувається реадaptaція до звичайних умов життя. Завершальний етап напруги обумовлений очікуванням повернення до звичного життя і, часто, тривожними думками щодо потенційного настання екстремальних ситуацій.

Важливою є *соціальна реадaptaція*, яка передбачає процес повторного активного пристосування учасників бойових дій до умов «базисного» соціального середовища (відновлення прав ветерана, соціального статусу, його здоров'я та дієздатності) за допомогою заходів соціально-психологічного характеру.

Психологічна реадaptaція є комплексом заходів психологічного характеру, спрямованим на відновлення в учасника бойових дій регуляторних психічних реакцій та психічної діяльності.

Ацентрична реадaptaція – опосередкований тип реадaptaції, що полягає у професійній роботі психолога з найближчим соціальним оточенням (найчастіше – родиною учасника бойових дій) стосовно необхідних навичок для правильного розуміння близькими й рідними стану людини, яка брала участь у бойових діях, формування належного сприйняття її поведінки та створення спокійної навколишньої атмосфери.

Професійна реадaptaція – це адміністративно скорегований державою процес формування освітньо-професійної сфери набуття чи відновлення навичок, необхідних для опанування професій, які мають найбільший комерційний запит на сучасному ринку праці [1].

На сьогодні існує низка проблем, що перешкоджають ефективному проведенню цієї роботи. По-перше, в Україні відсутній досвід реадaptaції учасників бойових дій до соціального та професійного середовища. Це призводить до зростання соціальної напруги, самогубств, злочинності серед осіб даної категорії, які часто проявляють агресію до раніше звичного соціального оточення. По-друге, спеціально організована робота в масштабах держави щодо соціально-психологічної та професійної реадaptaції учасників АТО до середовища, яке розміщується поза зоною бойових дій, здійснюється безсистемно. По-третє, певна частина українського суспільства не хоче сприймати масштабність реальних процесів, які відбуваються в зоні агресії росії проти України.

Зважаючи на вищесказане, актуальним є вивчення закордонного досвіду щодо роботи, форм та методів, які сприятимуть прискоренню соціальної та професійної реадaptaції учасників воєнних дій.

Показовим у напрямі соціальної та професійної адаптації ветеранів є досвід Данії. У цій країні найнижчий показник самогубств, безробіття, бродяжництва та проявів посттравматичних стресових розладів (ПТСР) серед учасників бойових дій. У Данії в 2011 році було створено Центр ветеранів, який є офіційним військовим центром Міністерства оборони. Всі учасники бойових дій країни проходять через Датський центр. У центрі ветерани отримують послуги щодо подолання психічних розладів, із працевлаштування та реінтеграції; дістають юридичну допомогу, допомогу з навігації за складною системою військових пілг та медичне страхування. Існує розгорнута система центрів у різних містах, що дозволяє ветеранам отримувати всі послуги за місцем проживання. Датським центром керує полковник армії Джетт Альбінус. У центрі працюють як військові, так

і цивільні. Місія центру – здійснювати Датську політику підтримки ветеранів, яка включає розроблення та запровадження значної кількості програм уряду, спрямованих на покращання супроводу не лише тих ветеранів бойових дій, які повертаються з Афганістану, а й усіх поколінь. Окремим напрямом Датського центру є координація усіх організацій (як державних, так і приватних), які займаються адаптацією учасників бойових дій. Щороку Датський центр організовує та проводить конференцію із запрошенням усіх керівників цих організацій. Керівник центру особисто двічі на рік зустрічається з лідерами цих організацій у їх штаб-квартирах. Основна увага приділяється попередженню проблем, які негативно впливають на адаптацію ветеранів. Таким чином, Датський центр виконує роль головного координатора між урядовими та неурядовими програмами і здійснює об'єднуючу політику ветеранів усієї Данії [2].

Цікавим є досвід Данії щодо професійної адаптації воїнів. У цій країні було проведено стандартизацію всіх датських військових професій, спеціальностей та кар'єрних галузей завдяки Національному європейському центру розвитку професійних навичок (Cedefop). Стандартизація дала можливість перевести усі набуті військові професійні навички у цивільні повноваження для забезпечення успішного працевлаштування учасників бойових дій у цивільному секторі. Наприклад, військовий електрик після закінчення військової служби виходить із сертифікацією, що еквівалентна у більшості цивільних систем.

Для запобігання наслідкам бойового стресу, ПТСР, розвитку хронічних захворювань у Данії діють програми психічного здоров'я. Відповідно до програми, шість військових психологів та кілька капеланів призначаються кожному батальйону за шість місяців до бойових дій. Вони супроводжують воїнів під час бойових дій і залишаються з ними після їх повернення. Доцільно зауважити, що датські психологи й капелани не є військовими офіцерами, вони професійні працівники цивільної оборони. Це дає можливість солдатам, які відчувають симптоми, пов'язані з бойовим стресом, встановити більш довірливі взаємовідносини, оскільки їм не треба звертатися до такого психолога або капелана як до військовослужбовця – «сер» або «мем», що є певним бар'єром для встановлення більш довірливих стосунків. У такій моделі ланцюжок командування та військових звичаїв відразу випадає. Крім того, такі психологи й капелани можуть супроводжувати ветерана і в цивільному житті,

надаючи йому необхідну психологічну допомогу й підтримку. Такі фахівці, знаючи особливості своїх підопічних, співпрацюють з різними фахівцями інших служб, полегшуючи встановлення контакту та взаєморозуміння між ними.

На думку Дітті Марчер датського психотерапевта, директора Міжнародного інституту Bodynamic, яка допомагала психологічно реабілітуватися датським кадровим військовим і ветеранам В'єтнамської війни і сама неодноразово проходила через жахіття війни, ветеранам, в першу чергу, потрібне не лікування і, тим більше, не прояв поблажливого жалю, а підтримка, повага, співчуття. Належати до певної спільноти – це природня потреба будь-якої людини, а для ветерана бойових дій тим паче. Перші три місяці, на думку Марчер, родині і найближчому соціальному оточенню необхідно приймати будь-яку поведінку бійця, а трохи пізніше – досить обережно говорити, що після повернення додому він поводить себе доволі незвично. Якщо в родині є діти, то дорослі мають пояснити їм стан батька чи брата і готувати дитину до будь-яких проявів його поведінки. Родина повинна набратися терпіння і морально підтримувати, використовуючи фрази, на зразок: «Все добре», «Я з тобою». У жодному разі не можна розпитувати що з ним було, якщо він першим про це не розповість.

Натомість, Френк П'юселік – американський розробник нейролінгвістичного програмування, бізнес-консультант, бізнес-тренер, психотерапевт, радить ще до повернення ветерана до цивільного життя обговорити з ним усе, що відбувалося на війні. Цей період триває від двох тижнів до місяця. Є багато питань, приміром: «Що ти будеш робити, коли?..», «Що ти відчуваєш?», «Що ти думаєш про повернення в родину?» та ін., з якими необхідно розібратися завчасно. Правила, набуті під час війни, неможливо перенести у цивільне життя і забути про них дуже складно.

Системний підхід щодо надання допомоги ветеранам в їх успішній адаптації до цивільного життя є ключовим у Данії та багатьох країнах Європейського Союзу. Наприклад, Європейський Союз створив офіційну коаліцію неурядових та державних служб під головуванням наднаціональної організації EUROMIL – європейської організації військових асоціацій. EUROMIL є політично незалежною, некомерційною організацією демократичних об'єднань військовослужбовців Європи. Вона була створена у 1972 р, складається із 33 асоціацій та 21 європейської держави, і таким чином

має у своєму складі близько 500 тис. осіб. Основне її завдання – просувати та захищати соціально-професійні інтереси усіх рангів і статусних груп військових та їх родин на європейському рівні. Крім того, ця організація прагне забезпечувати та відстоювати права людини й основні права та свободи військових, сприяти обміну інформацією, поширювати кращі практики між асоціаціями-членами, контролюючи європейські події. Штаб-квартира організації розміщується у Брюсселі.

У Данії була прийнята національна модель щодо адаптації воїнів, за якою окремі організації – урядові й неурядові, що надають послуги ветеранам, не дублюють одна одну, а доповнюють, на відміну від запропонованої Департаментом у справах ветеранів (VA) і діючої у США ініціативи економічних спільнот ветеранів війни (VECI), що являє собою спільну програму, орієнтовану на координацію програм зайнятості й освіти.

Індивідуалізація послуг для ветеранів у перехідному періоді є запорукою успішної їх соціальної та професійної адаптації у Данії. Як зазначалося вище, постійний супровід психологів, у т.ч. і здійснення поглибленого аналізу наявних професійних навичок, умінь ветерана, дає йому можливість швидко й безболісно адаптуватися до цивільного життя.

У США для ветеранів війни та військових діє Міжвідомча програма сприяння адаптації (TAP) – між Міністерством оборони США, Департаментом праці США, Департаментом у справах ветеранів війни (VA), Управлінням малого бізнесу, Міністерством освіти США та Управлінням з розвитку персоналу. Програма сприяння адаптації (TAP) безпосередньо надає інформацію та ресурси для підготовки ветеранів до цивільного життя.

TAP пропонує навчальну програму за очною і дистанційною формами через мобільний додаток Joint Knowledge Online (JKO) (Навчаємося разом онлайн), який забезпечує необхідними та своєчасними знаннями, дозволяє підвищувати рівень персоналу географічно поділених та віддалених служб, представників невеликих організацій. Навчальну програму стандартизовано Міністерством оборони США, а її адміністрування здійснюється індивідуально кожною військовою службою. TAP щорічно переглядається на основі відгуків користувачів. Основу навчального плану складає, так званий, Transition GPS (Цілі, плани, успіх), а також модулі: «Сутність військового професійного кодексу», «Фінансове планування

у період адаптації», «Брифінги переваг Департаменту у справах ветеранів VA», «Шлях до отримання професійно-технічної освіти», «Шлях до отримання вищої освіти», «Відкриття власної справи» є додатковими навчальними модулями. У модулі «Шлях до отримання вищої освіти» ветеран може дізнатися, як обрати коледж або університет, як подати заявку для вступу, які є способи фінансування. «Шлях до отримання професійно-технічної освіти» – допомагає обрати професію у технічному напрямі. Модуль навчання підприємництву – навчає відкриттю власної справи, розробці бізнес-плану. Після проходження навчання за програмою TAP кожен ветеран зустрічається з менеджером цієї програми. Останній перевіряє ветерана на його відповідність стандартам готовності до кар'єри (CRS) [3].

Стандарти готовності до кар'єри – це набір показників готовності до кар'єри, які має засвоїти кожен ветеран. CRS дають їм набір інструментів і ресурсів для успішної професійної та соціальної адаптації у цивільному житті. Наприклад, складання індивідуального життєвого плану (ІТР), створення річного бюджету після закінчення служби в армії та реєстрація на сайті VA eBenefits. Якщо ветеран не відповідає стандартам, то для надання додаткової допомоги його передають до міжвідомчого партнера. У 2016 р. у межах програми TAP було оновлено базу даних eForm и Enterprise. Новий eForm є більш упорядкованим і ефективним, зокрема відпала потреба збирати ветеранові документи з мокрими печатками, тепер це можна зробити в електронному вигляді. Окрім цього, нова база даних дає можливість менеджеру, який перевіряє стандарти готовності до кар'єри, у реальному часі відстежувати й оперативно реагувати на проблеми, які виникають у ветерана.

Показовим і цінним для нашої країни у напрямі соціальної та професійної реадаптації воїнів є досвід Ізраїлю. Зазначимо, що майже з самого утворення держави Ізраїль почалися військові конфлікти з сусідніми арабськими державами. Тому ця країна за 70 років військових конфліктів, які продовжуються і сьогодні, накопичила значний досвід роботи з підготовки воїнів, їх супроводу у процесі проходження служби в армії та адаптації після завершення військової служби.

Більшість ізраїльтян обов'язково проходять службу в армії, починаючи з 18 років. Чоловіки служать два роки і 8 місяців, а жінки – два роки. Після обов'язкової служби чоловіки приєднуються до

резервних сил і кожен рік проходять збори і тренування. Більшість жінок звільнені від резервної служби. У результаті своєї призовної програми Армія оборони Ізраїлю нараховує приблизно 176 500 активних військовослужбовців і додаткових 445 000 резервістів [3].

У Міністерстві оборони Ізраїлю є Фонд ветеранів, що забезпечує солдат, які звільняються з військової служби, інструментами та підльгами для полегшення їх адаптації до цивільного життя протягом 5-ти років.

У 1949 р. було створено відділ з управління солдатами, які звільняються з армії, з метою їх інтегрування у сферу зайнятості та цивільне життя, а у 1994 р. – Фонд ветеранів. Відповідно до Закону про військові частини звільненим солдатам надається особиста відпустка і додаткова допомога для отримання вищої освіти та професійної підготовки.

Фонд ветеранів і відділ ефективно працюють зі звільненими солдатами, допомагаючи їм завершити навчання у школі, отримати освіту, пройти професійну підготовку, працевлаштуватися через консультування, отримати належну допомогу та гранти. Робота проводиться на засадах поваги і вдячності за вклад кожного воїна в укріплення ізраїльського суспільства, відданості, ввічливості та емпатійності. Відчуття потрібності, любові і вдячності з боку держави і соціуму дозволяє солдатові успішно й безболісно адаптуватися до цивільного життя. До речі, в ізраїльських ветеранів, на відміну від учасників бойових дій інших країн, найнижчий показник постраждалих ПТСР [4].

З 2002 р. в Ізраїлі запроваджена обов'язкова діагностика всіх військових, які брали участь у бойових діях. Основна ідея цієї системи в тому, що військовий, який проходить курс психологічної реабілітації, не є хворим, а лише тим, хто має потребу в поверненні до мирного та щасливого життя, у соціальній адаптації. Наприклад, заснований ще у 1958 р. реабілітаційний центр «Левінштейн» для лікування солдат та мирного населення, постраждалих від військових травм, успішно працює і сьогодні. Також в Ізраїлі існує міжнародна мережа організацій допомоги постраждалим у військових конфліктах «Будинок воїна» (Beit Halochem), що фінансується з держбюджету (спеціальний відділ реабілітації при Міністерстві оборони) і за кошти недержавних донорських організацій. Реабілітаційні центри не лише надають ветеранам та членам їх сімей послуги з фізіотерапії, а й пропонують низку освітніх і культурних

заходів, творчих майстерень. Функціонують амбулаторні психотерапевтичні групи для ветеранів війни та їх родин (окремо психологи працюють з дитячими групами).

Окрім цього, в армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) є, так званий, статус «Хаяль бодед» («солдат-одинак»). Його отримує військовослужбовець, який під час проходження служби не має в країні найближчих родичів. Здебільшого це нові репатріанти, які живуть у країні без батьків. Іноді такий статус отримують і урожденці Ізраїлю, які з різних причин не спілкуються зі своєю сім'єю. Для солдатів-одинаків діють спеціальні програми: вони отримують більше грошове забезпечення, їм оплачують квартиру або житло в солдатському гуртожитку, дають додаткові відпустки, оплачують проїзд до місця проживання батьків і перебування там протягом двох тижнів; подарункові сертифікати на основні свята, щомісячну допомогу на купівлю бакалійних товарів, пропонують гранти й субсидії на навчання. На сьогоднішнів ЦАХАЛ близько 6 тис. солдатів-одинаків [5].

4. Висновки

Підсумовуючи результати аналізу досвіду зарубіжних країн, відзначимо основні моменти. По-перше, у державах з військовими конфліктами існують, як правило, координаційні центри у справах ветеранів бойових дій. У Данії такий центр ефективно працює завдяки постійній, налагодженій співпраці з усіма державними та недержавними організаціями, які допомагають ветеранам бойових дій у психологічній, соціальній та професійній адаптації. По-друге, учасникові бойових дій, військовослужбовцю пропонують широкий спектр соціальних пільг, як то в Ізраїлі: пільги на отримання житла, навчання, оздоровлення, відпочинок тощо. По-третє, робота з ветеранами бойових дій базується на принципах щирої вдячності, поваги, любові та емпатії. В Ізраїлі це регламентується законодавчими документами і за фразу: «Я тебе не посилав на війну», є покарання. Подібне ставлення до ветеранів війни в зарубіжних країнах відсутнє. По-четверте, готовність до ефективної адаптації в соціумучасника бойових дій визначається ще на етапі проходження ним військової служби. Наприклад, у США існують стандарти готовності до кар'єри. Лише за наявності створеного ветераном війни індивідуального плану життєдіяльності, розвитку кар'єри тощо можна відпускати його у цивільне життя. По-п'яте, досвід вище-

зазначених країн засвідчив, що найефективнішим є постійний супровід ветеранів бойових дій. У Данії за кілька місяців до участі у бойових діях військових починають супроводжувати психологи та капелани, не залишаючи їх навіть під час боїв і аж до самого звільнення. Навіть у цивільному житті вони продовжують психологічний супровід своїх підопічних.

References:

1. Шумейко А.П. Види реадаптації і психореабілітації учасників бойових дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: зб. наук. пр. Харків : НУЦЗУ, 2017. Вип. 21. С. 220-229.
2. The Danish Veteran Center. URL: <https://www.veterancentret.dk/en/>.
3. Veteran Readiness and Employment Benefits. URL: <https://www.ebenefits.va.gov/ebenefits/about/feature?feature=vocational-rehabilitation-and-employment>.
4. Ministry of Foreign Affairs of the State of Israel. URL: <http://www.mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/state/pages/the%20israel%20defense%20forces.aspx>.
5. The Institute for National Security Studies of the State of Israel. URL: <http://www.inss.org.il/wpcontent/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Israel106082368.pdf482>.

Transliteration of References:

1. Shumeiko A.P. (2017). Types of re-adaptation and psycho-rehabilitation of combatants. *Problems of extreme and crisis psychology*: coll. of science Kharkiv Ave.: NUTZU, 2017. Issue 21. P. 220-229.
2. The Danish Veteran Center. URL: <https://www.veterancentret.dk/en/>.
3. Veteran Readiness and Employment Benefits. URL: <https://www.ebenefits.va.gov/ebenefits/about/feature?feature=vocational-rehabilitation-and-employment>.
4. Ministry of Foreign Affairs of the State of Israel. URL: <http://www.mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/state/pages/the%20israel%20defense%20forces.aspx>.
5. The Institute for National Security Studies of the State of Israel. URL: <http://www.inss.org.il/wpcontent/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Israel106082368.pdf482>.

Authors

Victor PARZHNYTSKYI
Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the
Division of Scientific and Methodological Support
of Professional of Education of a State Scientific

*Institution "Institute of the Education Content
Modernization", Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0736-4694>
E-mail: pvv5@meta.ua*

Oleksandr SAVENKO
*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate
Professor, Head of the Sector of Scientific and
Educational and Methodological Support
of Educational Activities of Professional Education
of the Department of Scientific and Methodological
Support of Professional Education of a State
Scientific Institution "Institute
of the Education Content
Modernization", Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6079-025X>
E-mail: defoss@ukr.net*

Iryna SHNIUKOVA
*Scientific Researcher of the Sector of Scientific
and Educational-methodical Support of the
Organization of the Educational Process of Professional
Education of the Division of Scientific-methodical
Support of Professional Education of SSI
"Institute of the Education Content Modernization",
Kyiv, Ukraine
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7768-7988>
E-mail: shniukovaiv@gmail.com*

Abstracts

ВІКТОР ПАРЖНИЦЬКИЙ, ОЛЕКСАНДР САВЕНКО, ІРИНА ШНЮКОВА. **Зарубіжний досвід у сфері соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій.** У статті розкривається процес соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій. Також висвітлено особливості соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій у зарубіжних країнах. Доведено, що учасники бойових дій потребують реадaptaції, оскільки це є запорукою формування емоційно-ціннісного ставлення

до навколишнього світу, можливості пристосуватися до мирного життя. Дослідження вчених охарактеризували процес соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій як узагальнення досвіду інших теорій і концепцій у сфері психології та педагогіки, інтеграцію всього інноваційного у цих сферах.

Охарактеризовані найбільш раціональні шляхи процесу соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій за кордоном, зокрема методологічні засади. Підкреслено важливість розвитку процесу реадaptaції у учасників бойових дій в Україні на основі запозичення зарубіжного досвіду. Доведено, що соціальна та професійна реадaptaція учасників бойових дій у таких країнах як Данія, Ізраїль та США повинна бути детально вивчена в Україні з метою запозичення найкращих практик у цій сфері.

Зазначено, що індивідуалізація послуг для ветеранів у перехідному періоді є запорукою успішної їх соціальної та професійної реадaptaції та має здійснюватися за принципом колективного навчання, що дозволить реалізувати вимогу відповідності психічного та особистісного розвитку учасника бойових дій параметрам норми, з одного боку, та визнання безперечного факту унікальності та неповторності шляху розвитку кожної особистості – з іншого.

Зазначено, що в Україні необхідно створити такий процес соціальної та професійної реадaptaції на основі зарубіжного досвіду, який би забезпечував завдання формування в учасників бойових дій неусвідомлених рушійних сил просоціальної поведінки та внутрішніх «галем», що стримують негативну поведінку.

Отже процес соціальної та професійної реадaptaції учасників бойових дій в нашій державі за допомогою зарубіжного досвіду сприятиме здоровому розвитку особистості, а також підвищуватиме успішність учасників бойових дій не тільки в процесі реадaptaції, а й у будь-якій важливій для них професійній діяльності.

Ключові слова: соціальна та психологічна реадaptaція, учасники бойових дій, зарубіжний досвід.

WIKTOR PARŻNYCKYJ, OLEKSANDR SAWENKO, IRYNA SZNIUKOWA. *Zagraniczne doświadczenie w zakresie readaptacji społecznej i zawodowej uczestników działań bojowych. Wartykule opisano proces readaptacji społecznej i zawodowej uczestników działań bojowych. Przedstawiono także cechy szczególne readaptacji społecznej*

i zawodowej uczestników działań bojowych za granicą. Udowodniono, że uczestnicy działań bojowych potrzebują readaptacji, ponieważ jest to gwarancja ukształtowania emocjonalnego i wartościowego stosunku do otaczającego świata, umiejętności przystosowania się do pokojowego życia. Badania naukowców scharakteryzowały proces readaptacji społecznej i zawodowej uczestników działań bojowych jako uogólnienie doświadczeń innych teorii i koncepcji z zakresu psychologii i pedagogiki, zintegrowanie wszystkiego, co innowacyjne w tych dziedzinach.

Scharakteryzowano najbardziej racjonalne sposoby procesu readaptacji społecznej i zawodowej uczestników działań bojowych za granicą, w szczególności zasady metodologiczne. Podkreślono znaczenie rozwoju procesu readaptacji wśród uczestników działań bojowych w Ukrainie w oparciu o zapożyczanie doświadczeń zagranicznych. Udowodniono, że readaptacja społeczna i zawodowa uczestników działań bojowych w takich krajach jak Dania, Izrael i USA powinna być szczegółowo badana w Ukrainie, aby zapożyczyć najlepsze praktyki w tym zakresie.

Zaznaczono, że indywidualizacja usług dla weteranów w okresie przejściowym jest gwarancją ich pomyślnej readaptacji społecznej i zawodowej i powinna odbywać się zgodnie z zasadą szkolenia zbiorowego, co pozwoli z jednej strony na realizację wymogu zgodności psychicznego i osobistego rozwoju uczestnika działań bojowych z parametrami normy, a z drugiej strony uznanie niepodważalnego faktu wyjątkowości i niepowtarzalności ścieżki rozwoju każdej osobowości.

Zaznaczono, że w Ukrainie konieczne jest stworzenie takiego procesu readaptacji społecznej i zawodowej, opartego na doświadczeniach zagranicznych, który zapewniłby zadanie kształtowania u uczestników działań bojowych nieświadomych sił napędowych zachowania prospołecznego i wewnętrznych „hamulców” powstrzymujących negatywne zachowania.

Zatem proces readaptacji społecznej i zawodowej uczestników działań bojowych w naszym kraju w oparciu o zagraniczne doświadczenia przyczyni się do zdrowego rozwoju osobowości oraz zwiększy sukcesy uczestników działań bojowych nie tylko w procesie readaptacji, ale również w każdej ważnej dla nich aktywności zawodowej.

Słowa kluczowe: *readaptacja społeczna i psychologiczna, uczestnicy działań bojowych, doświadczenia zagraniczne.*

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.04>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Iryna CHERNIAVSKA,
Lubov SKRYPNYK

Educational losses of medical students and first-year medical interns in the conditions of war

IRYNA CHERNIAVSKA, LUBOV SKRYPNYK. **Educational losses of medical students and first-year medical interns in the conditions of war.** *The extremely difficult and challenging conditions that have prevailed over the past three years as a result of the COVID-19 pandemic and then Russia's full-scale invasion of Ukraine have negatively affected the state of higher education in Ukraine and caused significant educational losses for both secondary school and higher education students. As for the educational losses of medical students, they are significant and may lead to a loss of patient confidence in young doctors in the future and thus negatively affect the quality of future medical care.*

The article analyzes the results of a survey conducted among students of the 4th, 5th, 6th courses and interns of the 1st year of internship at the IFNMU and reveals that the most significant problem of educational

losses during the three years of study in difficult conditions was the lack of opportunities to form clinical thinking, gain experience and skills at the patient's bedside, and teamwork skills.

Despite all the difficulties, it is necessary and possible to minimize and compensate for educational losses and provide quality conditions for medical students to gain proper knowledge and practical experience with patients.

Keywords: *educational losses, educational gaps, war, medical students, distance learning.*

1. Introduction

Over the past three years, Ukrainian education has been in a difficult and dangerous environment. Two years of quarantine restrictions related to COVID-19 and the war unleashed by the Russian Federation have harmed higher education in Ukraine.

Due to these conditions, most Ukrainian universities have organized distance and blended learning. Distance learning, information and communication technologies, and supporting technologies have become key components of the continuum of education. There was a sudden shift from traditional face-to-face lectures to online learning. Higher education institutions, including IFNМУ, have developed and implemented distance and blended learning models using modern digital technologies on the Teams platform to provide comprehensive support to students, providing access to the Internet, adapted software, learning management systems, video conferencing, and widely used social networks and email. All of these conditions led to changes in the organization of the educational process itself, its content, communication between the teacher and the student, and between students themselves; approaches to the organization of students' independent work and the criteria for assessing students' knowledge in the new learning format have also changed.

However, despite all these measures, the practice has shown that in many cases they were not enough to effectively organize online learning. Many students and teachers were not ready for the transition to this form of education, and this partially reduced the quality of learning and decreased the academic performance of medical students [1].

When implementing distance learning at our university, several problems arose that both teachers and students faced, namely:

- problems with Internet access due to unstable Internet connection, lack of electricity, frequent alarms;
- insufficient level of readiness of some teachers to communicate with students and provide educational materials using modern information platforms, including due to lack of experience in online communication;
- insufficient self-discipline of the students themselves to perceive the material through distance learning. Even the work of the most qualified teacher will not be effective when it comes to online learning if students are distracted and do not follow the instructions for working in distance learning. Distance learning requires students to be present, active, skilled, and willing to ignore distractions; [3]
- lack of practical training at the patient's bedside, as medical education provides practical skills and clinical experience that are difficult to acquire remotely;
- difficulty in developing communication skills of medical students with patients;
- inability to fully form and develop clinical thinking.

The transition to new forms of education has affected the educational process and led to risks associated with some students falling behind in mastering the curriculum. [1]

2. Research and Results

In the context of the war, the destruction of the infrastructure of higher education institutions: damage to the premises of educational institutions, educational material, and technical facilities, training and production bases of practice; reduction of funding for higher education, forced large-scale displacement of participants in the educational process within Ukraine and abroad, all this led to significant educational losses and losses of students, and teaching staff. [4, 5, 6]

Frequent anxiety, sleep disturbances, staying in shelters, interruptions and lack of electricity and Internet connection, displacement due to hostilities within Ukraine and abroad, and loss of close relatives due to the war hurt the psycho-emotional state, and mental and physical health of both students and teachers. In the extremely difficult physical and psychological conditions that resulted from the war, confusion and uncertainty about the future led to a decrease in students' motivation and interest in learning.

Today's teachers intuitively realize that problems in the field of education are growing, despite the efforts made, and that student performance is declining.

Educational losses of medical students may lead to a loss of patient confidence in young doctors in the future and negatively affect the quality of future medical care.

There is currently no reliable data on the scale of the problem, but in May 2022, the World Bank's Education Sector Review noted that due to the pandemic and war, educational losses in our country could be more than one academic year. [9]

As you know, educational losses are the difference between the expected learning outcomes and the actual ones.

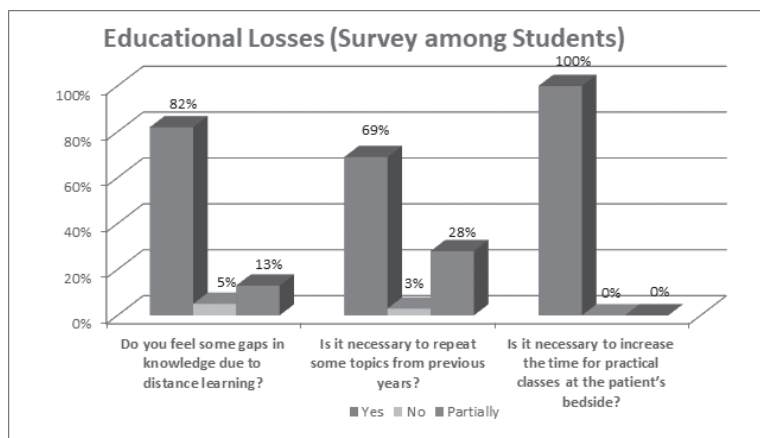
According to the Center for Educational Quality Assessment, educational losses include learning losses, educational losses, and psychological losses. [1, 2]

However, given the peculiarity of training future doctors, it is necessary to highlight communication losses, since in the educational process of medical students, much attention is paid to teaching communication between the future doctor and the patient.

Educational losses are very heterogeneous, they are individual for each student in particular, so the problem of overcoming educational losses is quite complex.

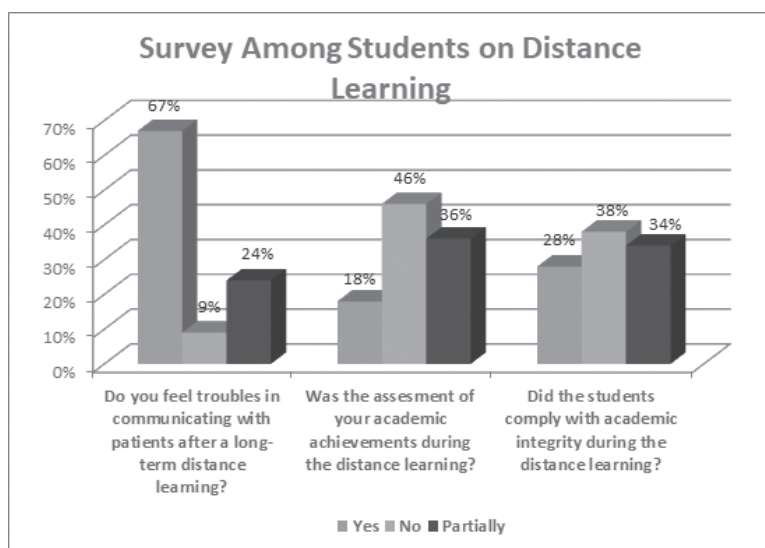
When analyzing the educational losses caused by COVID-19 quarantine restrictions on medical students in Western Europe, researchers found that 70.5% of students did not prefer to continue online learning because they felt that they did not receive clinical knowledge and their communication skills in interacting with patients and doctors were reduced. They also believe that face-to-face training is a more active process, the atmosphere in the classroom is more attractive for learning, as it provides more opportunities for the development of clinical thinking. Almost all students preferred offline practical classes. [7, 8]

The problems of educational losses and educational gaps in our country are extremely acute and require the development of a set of actions aimed at solving them as soon as possible. In this regard, there was a need to study educational losses among medical students of the IFNMU. A questionnaire survey of medical students and interns was planned.

After analyzing the survey among the fourth, fifth, sixth year students and first-year interns of the IFNMU, the following conclusions can be drawn:

- the majority of students (82%) experience gaps in knowledge due to distance learning;
- 69% of students need to repeat certain topics;
- the most significant problem of educational losses during the three years of studying in difficult conditions was the loss in the formation of clinical experience, namely the acquisition of skills at the patient's bedside, and all 100% of students believe that they need to increase the time for practical training.

The majority of the surveyed students (67%) indicated poor mastery of clinical skills: difficulties in communicating with patients, namely, in the skills of collecting complaints, life history, medical history, and conducting an objective examination of the patient.

In their responses, students pointed out the biased assessment of students' academic achievements (46%), and they consider the lack of academic integrity on their part (38%) to be a significant reason.

The questionnaire separately specified the answer to the open question: "What other problems have you had during your studies in the last three years?"

Medical students noted educational losses associated with the restriction of emotional interaction in pairs: teacher-student, student-student, and student-patient.

In their questionnaires, students also pointed to a decrease in motivation and a loss of interest in their future profession, as learning has become too theoretical. The results showed that many students reported digital fatigue and increased emotional stress. According to students, distance education requires more self-discipline, organization, and the ability to plan their time.

Thus, the survey results showed that the absence of student consultations at the patient's bedside led to a deterioration in the acquisition of clinical thinking skills and teamwork skills.

At the same time, students believe that distance learning has its advantages, namely: optimization of study time, the ability to study at one's own pace, continuous access to online materials, and "home comfort", online learning saves time because there is no need to move from one academic building to another. Therefore, according to the students, in today's conditions, the most optimal form of learning is blended learning: it is desirable to study theoretical material remotely, using both video conferencing and other versions of content in electronic format, as well as control of the input and output level of knowledge in the form of online testing, and to devote most of the study time to clinical practice, namely, practicing practical skills on virtual clinical simulators, on manikins in the OSCE center and paying special attention to work at the patient's bedside on the inpatient care at clinical hospitals.

3. Conclusions

Based on the study, the following recommendations can be made to overcome the educational losses of medical students:

- Provide psychological support and counseling to students facing stress and emotional difficulties;
- Conduct training on stress resistance and emotional self-regulation;
- Conduct introductory diagnostics to study educational losses;
- Identify key topics for studying in previous courses and schedule consultations for students to discuss these topics;
- Improve the professional competence of the teacher, high level of professionalism, psychological stability in martial law, mobility, flexibility, improvement of the mastery of modern information technologies and innovative teaching methods [10].
- Introduce alternative methods of gaining practical experience, including virtual practice, work with a virtual patient and simulators, interactive online workshops;
- Adjust the structure of training sessions to increase the practical part of training;
- Introduce project activities for medical students, focusing on the formation and development of teamwork skills during project activities;
- Encourage medical students to volunteer at palliative care centers and other medical institutions;
- Ensure the implementation of the principles of academic integrity among medical students as an important value that will help them develop in their professional activities.

Improving the quality of higher education in times of war is an important task for the university. Ensuring the most favorable learning conditions for applicants, namely: providing an individual study schedule, remote access to classes, etc. This is especially important for those applicants who have taken up arms to defend Ukraine, are in the temporarily occupied territories, or are internally displaced persons. [4, 5, 6]

Despite the ongoing war, it is necessary and possible to minimize and compensate for educational losses ensure the quality functioning of higher education in Ukraine, and promote the quality training of highly qualified modern specialists to reduce the decline of the country's economy and ensure its recovery and development [6].

Transliteration of References:

1. Marchuk A. (2023). Yakist vyshchoi osvity v nadzvychainykh umovakh: osvichni vtraty y dysfunktsii tsyfrovizatsii vyschoi osvity ta dystantsiinoho navchannia

- [Quality of higher education in emergency situations: educational losses and dysfunctions of digitalizations in higher education and distance learning]. Socio-economic relations in the digital society. 2023;1(47):80-9. DOI: 10.55643/ser.1.47.2023.482
2. Bryf za rezultatamy doslidzhennia yakosti orhanizatsii dystantsiinoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednioi osvity Ukrainy [Brief on the results of research of the quality of the organization of distance learning in general secondary education in Ukraine] [Internet]. Kyiv: State Service of Education Quality of Ukraine. 2022. [cited 2023 Nov 1]. Available from: https://sqe.gov.ua/wpcontent/uploads/2022/08/Brief_distance_learning_SQE_SURGe_30.08.2022.pdf
 3. García E, Weiss E. (2020). COVID-19 and student performance, equity, and U.S. Education policy Lessons from pre-pandemic research to inform relief, recovery, and rebuilding. Economic Policy Institute [Internet]. 2020 September 10. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/education/ourinsights/covid-19-and-education-the-lingering-effects-of-unfinished-learning>
 4. Terepyschyi S.O., editor. (2020). Ukrainska osvita v umovakh viiny: monohrafiia. [Ukrainian education in the conditions of war: monograph]. Kyiv: NPDU; 2020. 234 p.
 5. Vyshcha osvita v Ukraini pid chas voiennoho stanu [Higher education in Ukraine during martial law] [Internet]. Kharkiv: Kharkiv IT Cluster. 2022 [cited 2023 Nov 1]. Available from: <https://it-kharkiv.com/vyshha-osvita-v-ukrayini-pid-chas-voennogo-stanu/>
 6. Shevchuk I.B., Shevchuk A.V. (2022). Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyschoi shkoly Ukrainy [Educational analytics through the prism of war: challenges and opportunities for higher education in Ukraine]. Economy and Society. 2022;39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39->
 7. Menon U.K., Gopalakrishnan S., Unni C S.N., Ramachandran R., Baby P., Sasidharan A., et al. (2021). Perceptions of undergraduate medical students regarding institutional online teaching-learning programme. Med J Armed Forces India. 2021 Feb; 77(1):227–33. DOI: 10.1016/j.mjafi.2021.01.006.
 8. Pei L, Wu H. (2019). Does online learning work better than offline learning in undergraduate medical education? A systematic review and meta-analysis. Med Educ Online. 2019; 24(1): 1666538. DOI: 10.1080/10872981.2019.1666538.
 9. Vymiriuvannia ta kompensatsiia osvitnikh vtrat ditei na rivni hromady y zakladu osvity [Measuring and compensating for children's educational losses at the community and educational institution levels] [Internet]. Kyiv: Governmental Ombudsman in Education. 2023 [cited 2023 Nov 1]. Available from: <https://eo.gov.ua/vymiriuvannia-ta-kompensatsiia-osvitnikh-vtrat-ditey-na-rivni-hromady-ta-zakladu-osvity/2023/01/25/>
 10. Shatska Z.Y. (2022). Adaptatsiia zakladiv vyschoi osvity Ukrainy do umov voiennoho stanu [Adaptation of higher education institutions in Ukraine to the

conditions of martial law]. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference "Problems of integration of education, science, and business in the context of globalization"; 2022 Oct 7; Kyiv: KNUTD; 2022 [cited 2023 Nov 1]; p. 53–54. Available from: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/20211>

Authors

Iryna Vasylivna CHERNIAVSKA
*Candidate of Medical Sciences (PhD),
Associate Professor of the Endocrinology Department,
Ivano-Frankivsk National Medical University
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8339-6838>
E-mail: irena-endo@ukr.net*

Lubov Muronivna SKRYPNYK
*Candidate of Medical Sciences (PhD)
Associate Professor of the General Department of the
Family and Emergency Medicine,
Ivano-Frankivsk National Medical University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5630-2778>
E-mail: lubovms@ukr.net*

Abstracts

ІРИНА ЧЕРНЯВСЬКА, ЛЮБОВ СКРИПНИК. Освітні втрати студентів-медиків та лікарів-інтернів першого курсу в умовах війни. Надзвичайно скрутні та важкі умови, які склалися упродовж останніх трьох років унаслідок спочатку пандемії COVID-19, а потім повномасштабного вторгнення росії на територію України, усе це негативно вплинуло на стан вищої освіти в Україні і обумовили значні освітні втрати як в учнів загальноосвітніх навчальних закладів, так і у здобувачів вищої освіти.

Щодо освітніх втрат студентів-медиків то є значними і можуть призвести в майбутньому до втрати довіри пацієнтів до молодих лікарів а відтак негативно позначитись і на якості майбутнього медичного обслуговування.

В статті проаналізовано результати проведеного анкетування серед студентів IV, V, VI курсів та лікарів інтернів 1-го року інтернатури ІФНМУ і виявлено, що найсуттєвішою проблемою

освітніх втрат впродовж трьох років навчання в складних умовах була недостатня можливість формування клінічного мислення, набуття досвіду і навиків роботи біля ліжка пацієнта, та навиків роботи в команді.

Не зважаючи на всі труднощі, необхідно й можливо мінімізувати та компенсувати освітні втрати й забезпечити якісні умови для студентів-медиків для отримання належних знань та практичного досвіду роботи з пацієнтами.

Ключові слова: освітні втрати, освітні розриви, війна, студенти-медики, дистанційне навчання.

IRYNA CZERNIAWSKA, LIUBOW SKRYPNYK. Straty edukacyjne studentów medycyny i lekarzy-stażystów pierwszego roku w warunkach wojny. *Niezwykle trudne warunki ostatnich trzech lat w wyniku pandemii Covid-19, a następnie inwazji Rosji na pełną skalę na terytorium Ukrainy negatywnie wpłynęły na stan szkolnictwa wyższego w Ukrainie i doprowadziły do znacznych strat edukacyjnych zarówno wśród uczniów szkół ogólnokształcących, jak i studentów.*

Jeśli chodzi o straty edukacyjne studentów medycyny, są one znaczne i mogą w przyszłości skutkować utratą zaufania pacjentów do młodych lekarzy, a tym samym negatywnie wpłynąć na jakość przyszłej opieki medycznej.

W artykule poddano analizie wyniki ankiety przeprowadzonej wśród studentów IV, V, VI lat oraz lekarzy-stażystów I roku stażu specjalizacyjnego Iwano-Frankińskiego Narodowego Uniwersytetu Medycznego i stwierdzono, że najistotniejszym problemem strat edukacyjnych podczas trzyletniej nauki w trudnych warunkach były niewystarczająca możliwość kształtowania myślenia klinicznego, zdobywania doświadczenia i umiejętności pracy przy łóżku pacjenta oraz umiejętności pracy zespołowej.

Mimo wszystkich trudności konieczne i możliwe jest minimalizowanie i kompensowanie strat edukacyjnych oraz zapewnienie studentom medycyny odpowiednich warunków do zdobywania odpowiedniej wiedzy i praktycznego doświadczenia w pracy z pacjentami.

Słowa kluczowe: straty edukacyjne, luki edukacyjne, wojna, studenci medycyny, kształcenie na odległość.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.05>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Марина ЧИКАЛОВА

Навчання під обстрілами: виклики і можливості для освітньої сфери

MARYNA CHYKALOVA. **Learning under fire: challenges and opportunities for the educational sector.** *In the article the author focuses on the conditions of the educational process during a full-scale war. The scientific sources of scientists who devoted their research to the problems of organizing the educational process under the conditions of force majeure were analysed. A list of regulations and other legislative documents is provided, in accordance with which the training should be conducted in the circumstances of hostilities and martial law. The article raises the question of the influence of military actions on the educational process and their possible consequences, as well as the need to arrange reliable shelters in educational institutions to ensure the reliability and safety of all participants of the educational process. The author provides statistical data on the results of the national multi-subject test in 2023 of the entrants from the border regions. Technologies are singled out, which allow recipients of educational services to receive quality education even in the conditions of military challenges. The author char-*

acterized the recommendations aimed at ensuring high-quality and safe education in the conditions of war with the participation of the authorities and civil society.

Keywords: *education, war, distance learning, educational establishments.*

1. Вступ. Постановка проблеми

Допоки є 1% віри, доти буде 99% шансів на краще. Ці слова, як ніколи, актуальні у період дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин). Війна, яка була розв'язана російською федерацією, змусила докорінно змінити весь той звичний устрій, який облаштовувався десятками років. Вся країна, а особливо східні та південні регіони, опинилася в умовах, які у реальності ніхто не міг передбачити і до яких практично ніхто не був готовий. У законодавчих актах, Програмах, Законах та Положеннях (Закон України «Про освіту» [13], «Про повну середню загальну освіту» [14], «Про вищу освіту» [8], «Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану» від 28.04.2022 № 7325 [9], постанови Кабінету Міністрів України від 28 липня 2023 року № 782 «Про початок навчального року під час воєнного стану в Україні» [7], наказу Міністерства освіти і науки України № 563 «Про затвердження методичних рекомендації щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні» [10], листа Міністерства освіти і науки України від 16.08.2023 № 1/12186-23 «Про організацію 2023/2024 навчального року в закладах загальної середньої освіти» [11] тощо) зазначено алгоритм дій на випадок форс-мажорних обставин: карантину та військових дій на території країни, а також визначено основні принципи надання якісних освітніх послуг та права й обов'язки всіх учасників освітнього процесу в цей період.

В умовах збройних конфліктів та воєнного стану освітні заклади, педагоги та учні стикаються з низкою серйозних викликів, які ставлять під загрозу неперервність освітнього процесу та безпеку його учасників. На тлі конфліктів та військових дій, навчання стає не лише складним завданням, але й стратегічно важливим аспектом розвитку суспільства та забезпечення майбутнього покоління знаннями та навичками. Тому дослідження та аналіз цієї теми є надзвичайно актуальною потребою для розробки ефективних стратегій та політик у галузі освіти в умовах військових конфліктів.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемі організації навчання в умовах військових дій присвятили свої наукові розвідки такі науковці, як О. Локшина («Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій» [4]), яка разом з групою співавторів наголошує на необхідності впровадження механізмів захисту освітнього процесу в умовах війни та пошуку альтернативних шляхів надання освітніх послуг (неформальні програмами навчання, інтенсифікація навчальних занять, організація тимчасових місць для навчання або домашні школи).

М. Назар у статті «Віртуальне навчання в умовах війни» [3] розкриває психолого-педагогічні властивості он-лайн навчання та стверджує, що такий тип навчання із застосуванням сучасних мультимедійних та інтерактивних технологій не втрачає своєї актуальності та сприяє розвитку співпраці, креативності та особистісного потенціалу.

Викликає зацікавленість і дослідження Л. Шелестової [18], присвячене проблемі подолання навчальних втрат учнів в умовах війни, у якому запропоновані заходи з розв'язання цієї проблеми, а саме: навчання під час канікул, репетиторство за державний кошт, створення інтеграційних класів; перегляд та адаптація освітніх програм; розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем тощо.

М. Москалюк та Н. Москалюк [2] розглядають можливості підвищення мотивації студентів в умовах дистанційного навчання під час військових дій. Основний акцент автори роблять як на зовнішній, так і на внутрішній мотивації, а також надають рекомендації щодо заохочення студентів, які змушені навчатися у період бойових дій на території країни у дистанційному форматі.

Значна кількість науковців різних сфер діяльності зосереджуються на основному аспекті сьогодення: як зробити освітній процес якісним навіть в умовах форс-мажорних обставин.

Варто взяти до уваги й рекомендації Державної служби якості освіти: «Як вчителю організувати свою роботу під час війни» [19] та «Як здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів в умовах війни» [20].

3. Постановка завдання

Аналіз та вивчення публікацій, які пов'язані з проблемою, що досліджується, допомогли сформулювати *мету* цієї наукової статті, яка спрямована на розгляд проблеми навчання під обстрілами та

вивчення викликів і можливостей, які виникають для освітньої сфери, а також полягає у визначенні впливу війни на навчальні заклади та розвиток адаптивних стратегій для забезпечення неперервності освіти в умовах війни.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: проведення аналізу впливу війни на навчальні заклади, освітній процес та учасників освітнього процесу; визначення основних викликів, з якими стикаються учні, студенти, викладачі та адміністрації навчальних закладів під час обстрілів у зоні активних бойових дій; вивчення можливості для забезпечення безпеки та неперервності освітнього процесу в умовах війни; надання рекомендацій стосовно інноваційних підходів для покращення навчального процесу в умовах війни. Ці завдання допоможуть висвітлити складні аспекти проблеми навчання під обстрілами та знайти ефективні шляхи подолання цих викликів у сфері освіти.

4. Виклад основного змісту дослідження

Навчання під обстрілами – це особлива ситуація, коли навчальні заклади, педагоги та учні знаходяться під загрозою з боку воєнних дій, а сам процес навчання відбувається в умовах постійної небезпеки та ризику для життя та здоров'я учасників. У таких умовах навчальні заклади можуть перебувати під обстрілом артилерії, ракетних ударів чи інших форм воєнних атак. Здобувачі та надавачі освітніх послуг вимушені проводити заняття, дотримуючись особливих заходів безпеки та рятування, а також здійснювати навчальні заходи в умовах постійної тривоги та напруги, а також тимчасово припинити заняття через загрозу для безпеки учасників освітнього процесу. Внаслідок пошкоджень будівель, обладнання та інфраструктури під час обстрілів навчальні заклади можуть зазнавати значних фінансових втрат та збитків. Психологічний стрес та травми внаслідок життя під постійним страхом та небезпекою під час обстрілів – одне із безумовних наслідків у період військових дій. Ці основні виклики створюють серйозні перешкоди для освітнього процесу та потребують розробки ефективних стратегій для забезпечення безпеки та навчання у таких умовах. На жаль, усі методи та інноваційні підходи у таких непередбачуваних жорстоких обставинах є актуальними виключно для певних територій та у певних умовах. Їх слід вважати скоріше темпоральними та доречними на часі, але аж ніяк не постулатами.

У зоні активних військових дій надання освітніх послуг стає вкрай складною задачею через перешкоди, що виникають також і у доступі до навчальних закладів та онлайн-ресурсів. У цій статті розглянемо труднощі, які виникають у забезпеченні освіти в умовах активних бойових дій, а також можливі шляхи подолання цих перешкод. Найбільшої матеріальної шкоди завдано навчальним закладам різних форм власності та рівня акредитації, що робить неможливим нормальне функціонування навчального процесу. Перерви у навчанні через постійні повітряні тривоги, які ніхто не в змозі спрогнозувати, в свою чергу призводять до того, що у зоні бойових дій діти та молодь часто змушені переривати своє навчання на невизначений час через евакуацію, переселення або загрозу безпеці. Військові дії можуть стати причиною перебоїв у електропостачанні, руйнування інфраструктури зв'язку та обмеження доступу до Інтернету, що ускладнює використання онлайн-ресурсів для навчання.

Труднощі з доступом до освіти в умовах військових дій є серйозною проблемою, яка потребує комплексного підходу до вирішення. Необхідно зосередитися на відновленні навчальних закладів, організації альтернативних форм навчання та організації доступу до онлайн-ресурсів для забезпечення права на освіту всіх людей, навіть в умовах повномасштабної війни.

Проведення аналізу впливу війни на навчальні заклади, освітній процес та його учасників дозволили узагальнити результати, які були згадані вище (див. табл. 1):

Таблиця 1. Вплив військових дій на освітній процес

Фактори впливу	Можливі наслідки	Висновок
Пошкодження та повне чи часткове знищення інфраструктури	Війна призводить до пошкодження або знищення будівель, обладнання та інфраструктури навчальних закладів	Унеможливлення навчального процесу у таких установах. Такі заклади підлягають відновленню та реконструкції для забезпечення доступу до освіти.
Порушення навчального процесу	Обстріли та воєнні дії порушують звичний розклад занять	Неможливість здійснення навчання через ризик для безпеки учнів та вчителів. Необхідно забезпечити стабільний доступ до Інтернету та електропостачання в умовах військових дій для використання онлайн-ресурсів для навчання.

Евакуація учасників освітнього процесу	Учні, вчителі та інший персонал навчальних закладів можуть бути змушені евакуюватися з місця проживання через загрозу для їхньої безпеки	Зміна звичного місця навчання і виникнення непередбачених проблем у процесі адаптації до нових умов
Психологічний вплив на учасників	Учасники освітнього процесу, особливо діти, можуть відчувати стрес, тривогу та інші психологічні проблеми внаслідок життя під постійним страхом та небезпекою	Необхідність залучення фахівців-психологів, які можуть та вміють професійно працювати з різними віковими категоріями
Погіршення якості навчання	Недоступність навчальних закладів та небезпека для безпеки учасників освітнього процесу	Ймовірність погіршення якості навчання та втрати академічних досягнень здобувачами освітніх послуг. Доцільно впроваджувати організацію альтернативного навчання: такі як мобільні школи, дистанційне навчання та інструктивні програми для тих, хто перебуває в зоні бойових дій чи на окупованих територіях.

Джерело: розроблено автором на підставі опитування учасників освітнього процесу

Ці результати підкреслюють серйозний вплив війни на освітній процес та потребу в розробці стратегій для подолання цих викликів у навчальних закладах. Одним із видів безпечного навчання є надійне укриття. Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) надала рекомендації стосовно того, що вважається укриттям та ті беззаперечні вимоги, які повинні бути поставлені до нього [5]: «Найпростішим укриттям може слугувати фортифікаційна споруда, підвальне або цокольне приміщення будівлі. У ньому люди можуть перебувати тимчасово, для захисту від небезпечних чинників. Підвальні приміщення шкіл можна використовувати як найпростіші укриття. Вони мають бути облаштовані таким чином, щоб забезпечити безпеку учнів та працівників шкіл. Найпростіше укриття повинно бути безпечним і комфортним для перебування у ньому мінімум 48 годин. Площа укриття на одну людину залежить від віку присутніх. Але повинна бути мінімум 0,6 м², якщо місця розташовані одним ярусом, 0,5 м², якщо двома. Якщо укриття розраховане на понад 50 осіб, у ньому обов'язково повинно бути два виходи. Також навчальні заклади можуть використовувати як

укриття підземні станції метро, паркінги, підземні торгові центри та інші будівлі. Важливою умовою є їхнє розташування. Відповідно до рекомендацій ДСНС – це до 100 м». Цих вимог суворо дотримуються навчальні заклади прикордонних регіонів (Сумщина, Чернігівщина, Харківщина) та південних областей (Одещина, Миколаївщина, Херсонщина, Запорізька область), де атаки з моря постійно наражають на непередбачувану небезпеку. Навчальний процес у зазначених регіонах проходить вкрай напружено, як для надавачів послуг, так і для здобувачів. Значний обсяг часу мешканці територій, які перебувають в зоні активних бойових дій, проводять у підвальних приміщеннях, у яких відсутній зв'язок, Інтернет та світло. «Навчання при свічках» – це ще один синонім до «навчання під обстрілами».

За даними обласних військових адміністрацій України у прикордонних регіонах триває нарощення фонду захисних споруд. Так, на Сумщині за пів року цей фонд збільшився майже на 400 укриттів і станом на грудень 2023 р. налічує 1998 об'єктів. За словами начальника Сумської обласної військової адміністрації Володимира АРТЮХА: «Особлива увага, зокрема, приділяється створенню безпечних умов для учасників освітнього процесу та облаштування укриттів у навчальних закладах. На сьогодні укриття наявні в 621 із 703 закладів освіти Сумщини, що становить 88,3%. 210 освітніх установ потребують капітального ремонту, реконструкції, чи побудови захисних споруд». [15].

Голова Харківської ОВА Олег Синегубов повідомив у липні 2023 р., що у 64 навчальних закладах Харківської області є укриття, які відповідають вимогам безпеки: «Час польоту ракети з передмістя російського Белгорода складає 30-40 секунд. Тобто за 30 секунд ми маємо всіх дітей спустити в укриття. Ми проводили відповідні тренування, у нас йшло на це максимум 5 хвилин». В Харківській області майже 300 закладів освіти перебувають на тимчасово окупованих територіях. З 24 закладів вищої освіти – 21 заклад має пошкодження внаслідок атак РФ. 17 шкіл повністю зруйновані й майже 200 мають пошкодження. На Харківщині вперше організували офлайн-навчання школярів у приміщеннях станцій метрополітену. Перша зміна починається з 9.00, друга – з 13.00. За парти в метро сіли трохи більше тисячі школярів. До станцій і назад у рідні мікрорайони школярів привозять автобуси. Міністр внутрішніх справ України Ігор Клименко зазначив: «Поліцейські і рятувальники, за слова-

ми міністра, чергують на кожній станції, щоб убезпечити дітей від можливих загроз». 21 століття... 2023-2024 навчальний рік. Українські діти навчаються у підземці... Чи зможе людство пробачити російським окупантам цей жах??!! [17]

В умовах повномасштабної війни Україна продовжує боротися за кожного учня та за якісне надання навчального матеріалу. Залежно від рішення освітнього закладу навчання проводиться у дистанційному чи змішаному форматі. Виключно дистанційна форма залишається у 20-кілометровій від кордону з країною-агресором зони.

Під час кризових ситуацій критично важливим критерієм для забезпечення якісної освіти в умовах війни є адаптація освітніх програм. З урахуванням умов війни доцільно ввести деякі зміни до змісту навчальних програм, а саме:

- 1) необхідно розробляти гнучкі освітні програми, які можуть легко адаптуватися до змін в умовах війни. Це може включати перегляд розкладу занять, зміну методик викладання та організацію додаткових занять для компенсації втраченого часу;
- 2) освітні програми повинні включати елементи безпеки та захисту, щоб підготувати учнів до можливих небезпечних ситуацій; це може охоплювати навчання першої допомоги, безпекових процедур та вмінь діяти у кризових ситуаціях;
- 3) потрібно переглянути зміст навчальних предметів, щоб відповідати потребам учнів у зоні війни, наприклад, у програмах з історії можуть додаватися матеріали про сучасні бойові дії та їх вплив на суспільство, а у програмах з природничих наук можуть включатися відомості про безпеку природних катастроф;
- 4) освітні програми можуть використовувати інтерактивні методи навчання, такі як ігри, вправи та дискусії, щоб зробити навчання більш захоплюючим та ефективним у умовах війни;
- 5) навчальні програми повинні включати елементи підтримки психологічного благополуччя, такі як навчання стресостійкості, психологічна підтримка та засоби саморегуляції для учнів, вчителів та адміністраторів.

Адаптація освітніх програм до умов війни вимагає комплексного підходу та постійного вдосконалення з урахуванням специфічних потреб учнів та викликів кризових ситуацій.

Більшість регіонів України на час проведення національного мультипредметного тесту (НМТ) у 2022 та 2023 роках постійно перебувала під загрозою повітряних ударів російського агресора, тому тестування тривало за складних умов. Сесії НМТ неодноразово переривалися повітряними тривогами. На систему тестування були спрямовані кібератаки. Проте, незважаючи на надскладні умови навчання в часи пандемії COVID-19 і повномасштабної російської агресії, Україні є чим і ким пишатися, адже наші вступники показують результати сили волі, академічної стійкості та справжнього героїзму, готуючись у підвальних приміщеннях при свічках і звуках вибухів, стрілянини та завивання сирен. За даними Українського центру оцінювання якості освіти (рис.1) [6], 50 вступників набрали по 200 балів з усіх трьох предметів, 408 учасників досягли вершини з двох основних предметів, Максимальну кількість балів за один предмет отримали 3227 вступників. Завдяки таким результатам українські випускники отримали справедливую можливість продовжувати навчання у закладах вищої освіти на держбюджетній основі.

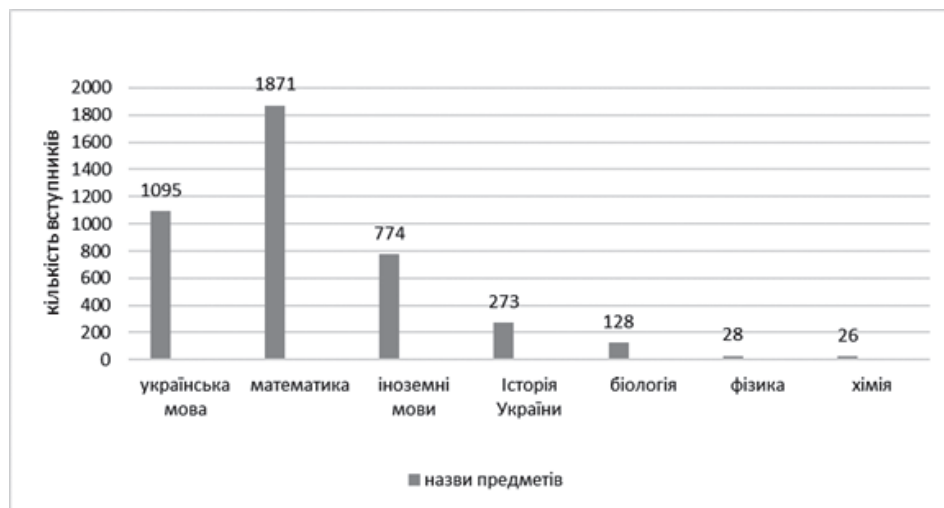

Рисунок 1. Результати НМТ-2023: кількість учасників, які отримали 200 балів з обраних предметів

Джерело: Український центр оцінювання якості освіти [6]

Ранжування рейтингового балу випускників за результатами нмт-2023 у прикордонних областях представлено у таблиці 2 [16].

Таблиця 2. Рейтинг областей України за результатами національного мультипредметного тесту у 2023 році.

Область	Місце	Середній бал нмт	Кількість вступників
Луганська	2	142,25	3084
Донецька	4	141,56	14457
Сумська	6	140,84	4030
Запорізька	7	140,5	2355
Харківська	16	138,95	5026
Чернігівська	18	138,36	3854
Херсонська	19	137,96	1283
Миколаївська	22	137,45	2864
Одеська	23	137,44	7484

Джерело: Український центр оцінювання якості освіти [16]

Як бачимо, 4 області, які знаходяться в епіцентрі активних бойових дій, показали ТОП-10 кращих результатів. В усіх перерахованих регіонах нмт проходив у екстремальних умовах, проте, на жаль, комп'ютерна програма не враховує стрес та психологічний стан тих, хто став учасником воєнної екзаменаційної сесії.

З метою збереження отриманих результатів, а також їх значного покращення, вважаємо за доцільне продовжувати забезпечувати неперервність освітнього процесу, використовуючи для цього змішаний та суто он-лайн режими (останнє стосується 20-кілометрової зони та тимчасово окупованих територій). Дистанційні технології дозволяють учням і викладачам отримувати доступ до навчальних ресурсів з будь-якого місця, що є особливо важливим в умовах війни, коли доступ до традиційних освітніх закладів може бути обмеженим; надають можливість гнучкості у навчанні, дозволяючи учням та студентам пристосовувати графік і темп навчання до власних потреб та умов.

Онлайн-платформи також забезпечують можливості взаємодії учасників різних спільнот, що може бути особливо важливим у віртуальному середовищі, де можна ділитися досвідом та підтримувати один одного. Використання технологій дозволяє впроваджувати системи моніторингу та оцінювання навчання, що сприяє ефективності освітнього процесу та розвитку учасників освітнього процесу. Такий підхід може бути ключовим для забезпечення стабільності та якості освіти в умовах військових дій.

5. Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, у статті здійснено аналіз тих викликів та можливостей, які стоять перед освітньою сферою в умовах війни. Зазначено, що війна створює особливі умови для освіти, вимагаючи нових стратегій та підходів.

Підкреслено необхідність удосконалення стратегій та надання підтримки для забезпечення доступу до освіти в умовах повномасштабних військових дій. У організацію забезпечення якісного освітнього процесу в умовах війни та вирішення проблем, що виникають, повинні бути залучені не лише шкільні колективи, але й влада, широка громадськість та міжнародні організації:

- *влада* зобов'язана забезпечити безпеку освітніх закладів, зокрема розробити та впровадити плани евакуації та захисту; створити служби психологічної підтримки для учасників освітнього процесу, які пережили стресові ситуації внаслідок військових дій; створити спеціальні програми для надавачів освітніх послуг; проводити активну адвокацію за освітні права в умовах війни на різних рівнях, включаючи співпрацю з міжнародними організаціями;
- *громадські організації* можуть створювати програми та ініціативи для забезпечення матеріальних та психологічних потреб освітян у воєнних зонах; проводити моніторинг умов навчання та висвітлювати проблем через різні канали для залучення уваги широкої громадськості; залучення громадян до волонтерської допомоги у забезпеченні навчальних закладів, допомоги вчителям та учням;
- *міжнародні організації* мають можливість започаткувати освітні ініціативи та проекти для дітей та молоді в умовах повномасштабних бойових дій; надавати гранти на виконання проектів, спрямованих на відбудову суспільства після закінчення бойових дій тощо.

Ці рекомендації спрямовані на забезпечення якісної та безпечної освіти в умовах війни за участю і влади, і громадянського суспільства.

Війна не може тривати вічно. Якою б нескінченною вона не здавалася, якою б страшною вона не була, за нею обов'язково настане світанок Перемоги. Тримаємося... Віримо...

References:

1. Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи: оприлюднено результати дослідження. 2023. URL: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/viyna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-vplivuv-na-ukrayinski-shkoli-oprilyudneno-rezultati-doslidzhennya>.
2. Москалюк М., Москалюк Н. Підвищення мотивації студентів в умовах дистанційного навчання під час військових дій. Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету, (60), 2022. С. 118-127. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/663>
3. Назар М. М. Віртуальне навчання в умовах війни. Інноваційна професійна освіта, 2022, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732449>
4. Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. / Локшина О. та ін. Український Педагогічний журнал (2), 2022. С. 5-18. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18>
5. Оснащення укриття у школі. URL: <https://osvitoria.media/experience/bez-barabaniv-ta-skovoridok-shho-maye-buty-v-ukrytti-shkoly/>
6. Основна сесія нмт-2023: найкращі вступники. URL: <https://testportal.gov.ua/osnovna-sesiya-nmt-2023-najkrashhi-vstupnyky>
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про початок навчального року під час дії воєнного стану в Україні» від 28 липня 2023 № 782. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnoho-roku-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-i280723-782>
8. Про вищу освіту: Закон України 01.07.2014. №1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
9. Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану: Закон України № 7325/ URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224257.html>
10. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні: Наказ МОН № 563 від 15.05.2023 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/89142/
11. Про організацію 2023/2024 навчального року в закладах загальної середньої освіти: Лист МОН від 16.08.2023 р. № 1/12186-23. URL: <https://document.vobu.ua/doc/21145>
12. Про організацію освітнього процесу: Лист Міністерства освіти і науки України від 06.03.2022. №1/3371-22. URL: https://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2022/04/docs/1_3371-22.pdf
13. Про освіту: Закон України. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
14. Про повну загальну середню освіту: Закон України, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

15. Про укриття на Сумщині. URL:<https://sm.gov.ua/en/arkhiv1/33060-na-sumshchyni-za-piv-roku-dodalosya-mayzhe-400-ukryttiv.html>
16. Рейтинг областей за результатами НМТ. URL: <https://osvita.ua/school/rating/89944/>
17. У Харкові школярі навчаються в метро у дві зміни. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3756895-u-harkovi-skolari-navcautsa-v-metro-u-dvi-zmini.html>
18. Шелестова Л. Навчальні втрати учнів в умовах війни: сутність, діагностика та шляхи подолання – Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи, 2023. URL:[https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1\(30\)-62-72](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1(30)-62-72)
19. Як вчителю організувати свою роботу під час війни: рекомендації Державної служби якості освіти. URL:https://sqe.gov.ua/yak-vchitelyu-organizuvati-svoyu-robotu-p/?fbclid=IwAR27UOhBQXq3xjWyp6FCaUzt9Qc4e3_9HnmhoIpJxsJq3j-i68U-hgc2NgA
20. Як здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів в умовах війни: рекомендації Державної служби якості освіти. URL:<https://sqe.gov.ua/yak-zdiysnyuvati-ocinyuvannya-navchalni>

Transliteration of References:

1. Viina ta osvita: yak rik povnomasshtabnoho vtorhnennia vplynuv na ukraïnski shkoly: opryliudneno rezultaty doslidzhennia [War and education: how a year of full-scale invasion affected Ukrainian schools: study results released]. 2023. URL:<https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/viyna-ta-osvita-yak-rik-povno-masshtabnogo-vtorgnennya-vplynuv-na-ukrayinski-shkoli-oprilyudneno-rezultati-doslidzhennya>. [in Ukrainian].
2. Moskaliuk M., Moskaliuk N. (2022). Pidvyshchennia motyvatsii studentiv v umovakh dystantsiinoho navchannia pid chas viiskovykh dii [Students' motivation increasing in the conditions of distance learning during military operations. Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu [Scientific Bulletin of the Izmail State Humanitarian University] (60), 2022. S. 118-127. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/663> [in Ukrainian].
3. Nazar M. M. (2022). Virtualne navchannia v umovakh viiny [Virtual training in war conditions]. Innovatsiina profesiina osvita [Innovative professional education], 2022, URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732449> [in Ukrainian].
4. Orhanizatsiia osvity v umovakh viiny: rekomendatsii mizhnarodnykh orhanizatsii [Organization of education in the conditions of war: recommendations of international organizations]. / Lokshyna O. ta in. Ukrainskyi Pedagogichnyi zhurnal [Ukrainian Pedagogical Journal] (2), 2022. S. 5-18. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18> [in Ukrainian].

5. Osnashchennia ukryttia u shkoli [Equipment of a school shelter]. URL:<https://osvitoria.media/experience/bez-barabaniv-ta-skovoridok-shho-maye-buty-v-ukrytti-shkoly/> [in Ukrainian].
6. Osnovna sesiia NMT-2023: naikrashchi vstupnyky [The main session of NMT-2023: the best entrants.]. URL:<https://testportal.gov.ua/osnovna-sesiya-nmt-2023-naikrashhi-vstupnyky> [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro pochatok navchalnoho roku pid chas dii voiennoho stanu v Ukraini» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the beginning of the academic year during martial law in Ukraine”] vid 28 lypnia 2023 № 782. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnoho-roku-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-i280723-782> [in Ukrainian].
8. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [On higher education: Law of Ukraine] 01.07.2014. No1556-VII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy v sferi osvity shchodo vrehuliuvannia okremykh pytan osvitnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [About making changes to some laws of Ukraine in the field of education regarding the regulation of certain issues of educational activity under martial law: Law of Ukraine] 28.04.2022. № 7325. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224257.html> [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo okremykh pytan zdobuttia osvity v zakladakh zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: Nakaz MON [About the approval of methodological recommendations regarding certain issues of obtaining an education in institutions of general secondary education under the conditions of martial law in Ukraine: Order of the Ministry of Education and Science]. № 563 vid 15.05.2023. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/89142/ [in Ukrainian].
11. Pro orhanizatsiiu 2023/2024 navchalnoho roku v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: Lyst MON [About the organization of the 2023/2024 academic year in general secondary education establishments: Letter of the Ministry of Education and Science] vid 16.08.2023 r. № 1/12186-23. URL: <https://document.vobu.ua/doc/21145> [in Ukrainian].
12. Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [About the organization of the educational process: Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 06.03.2022. №1/3371-22. URL: https://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2022/04/docs/1_3371-22.pdf [in Ukrainian].
13. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law of Ukraine]. 2017. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].
14. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy [On comprehensive general secondary education: Law of Ukraine], 2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

15. Pro ukryttia na Sumshchyni [About shelters in Sumy Oblast]. URL:<https://sm.gov.ua/en/arkhiv1/33060-na-sumshchyni-za-piv-roku-dodalosya-mayzhe-400-ukryttiv.html> [in Ukrainian].
16. Reitynh oblastei za rezultatamy NMT [Rating of regions according to the results of the NMT]. URL: <https://osvita.ua/school/rating/89944/> [in Ukrainian].
17. U Kharkovi shkoliari navchaiutsia v metro u dvi zminy [In Kharkiv schoolchildren study in the subway in two shifts]. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3756895-u-harkovi-skolari-navcautsa-v-metro-u-dvi-zmini.html> [in Ukrainian].
18. Shelestova L. Navchalni vtraty uchniv v umovakh viiny: sutnist, diahnostyka ta shliakhy podolannia [Educational losses of students in war conditions: essence, diagnosis and ways of overcoming] – Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy [Pedagogical innovations: ideas, realities, perspectives], 2023. URL:[https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1\(30\)-62-72](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1(30)-62-72) [in Ukrainian].
19. Yak vchyteliu orhanizuvaty svoiu robotu pid chas viiny: rekomendatsii Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity [How a teacher should organize his work during the war: recommendations of the State Service for the Education Quality]. URL:https://sqe.gov.ua/yak-vchitelyu-organizuvati-svoyu-robotu-p/?fbclid=IwAR27UOhBQXq3xjWyp6FCaUzt9Qc4e3_9HnmhoIpJxsJq3j-i68U-hgc2NgA [in Ukrainian].
20. Yak zdiisniuvaty otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen uchniv v umovakh viiny: rekomendatsii Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity [How to evaluate the educational achievements of students in war conditions: recommendations of the State Service for the Education Quality]. URL:<https://sqe.gov.ua/yak-zdiysnyuvati-ocinyuvannia-navchalni> [in Ukrainian].

The Author

Maryna Mykolaiivna CHYKALOVA

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Foreign Languages Chair,

A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University,

Sumy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2660-3710>

E-mail: chmn@ukr.net

Abstracts

МАРИНА ЧИКАЛОВА. Навчання під обстрілами: виклики і можливості для освітньої сфери. У статті автор зосереджує увагу на умовах та веденні навчального процесу в умовах повно-

масштабної війни. Проаналізовані наукові джерела науковців, які присвятили свої дослідження проблемам організації освітнього процесу в умовах форс-мажорних обставин. Надано перелік нормативних актів, відповідно до яких слід проводити навчання в умовах бойових дій та воєнного стану. У статті порушено питання впливу військових дій на освітній процес та їх можливі наслідки, а також необхідність облаштування надійних укриттів у закладах освіти для забезпечення надійності та безпеки всіх учасників освітнього процесу. Автор наводить статистичні дані щодо результатів з національного мультипредметного тесту у 2023 році вступників із прикордонних областей. Виокремлено технології, які дозволяють здобувачам освітніх послуг отримувати якісну освіту навіть у умовах військових викликів. Автором схарактеризовано рекомендації, спрямовані на забезпечення якісної та безпечної освіти в умовах війни за участю влади, і громадянського суспільства.

Ключові слова: освіта, війна, дистанційне навчання, заклади освіти.

MARYNA CZYKAŁOWA. **Nauka pod ostrzałami: wyzwania i możliwości dla sektora edukacyjnego.** W artykule autor skupia się na warunkach i prowadzeniu procesu edukacyjnego w czasie wojny na pełną skalę. Przeanalizowano źródła naukowe naukowców, którzy swoje badania poświęcili problematyce organizacji procesu edukacyjnego w warunkach działania siły wyższej. Podano wykaz przepisów i innych aktów normatywnych, zgodnie z którymi należy prowadzić nauczanie w warunkach działań wojennych i stanu wojennego. W artykule podjęto kwestię wpływu działań wojennych na proces edukacyjny i ich możliwe konsekwencje, a także potrzebę zorganizowania w placówkach oświatowych dobrych schronów, aby zapewnić niezawodność i bezpieczeństwo wszystkim uczestnikom procesu edukacyjnego. Autor podaje dane statystyczne dotyczące wyników krajowego testu wielopremiotowego w 2023 roku kandydatów z obwodów przygranicznych. Wyodrębniono technologie, które umożliwiają uczniom i studentom uzyskanie wysokiej jakości edukacji nawet w warunkach wyzwań wojсковych. Autor scharakteryzował zalecenia mające na celu zapewnienie edukacji wysokiej jakości i bezpiecznej edukacji w warunkach wojny przy udziale władz i społeczeństwa obywatelskiego.

Słowa kluczowe: edukacja, wojna, kształcenie na odległość, instytucje oświatowe.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.06>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Наталія ШАКУН

Стратегії трансформації освіти в контексті формування соціальної безпеки

NATALIIA SHAKUN. Education transformation strategies in the context of social security formation. *The author considered the ideological and methodological basis of the transformation of the educational system in the direction of strengthening its role as a factor in formation of social security of Ukrainian society.*

Global society opens up significant opportunities for individual self-realization, at the same time, it poses threats to the functioning of all social spheres, including educational one. It is noted that in the conditions of global risks, the need for formation of a new type of education, capable of teaching a person to live in the conditions of ultra-fast changes and security challenges, is becoming urgent.

This is especially relevant for Ukraine, where the war, as an existential threat, actualized the need for the formation of education transformation strategies corresponding to the extreme conditions of the Ukrainian people's existence.

The factors of the formation of social security and the mechanisms of its implementation are substantiated. The challenges that affect the functioning of the education system in the conditions of martial law and pose a threat to social security are considered.

It is noted that the formation of social security is impossible without the development of fundamental worldview and value principles of education, corresponding to the extreme conditions of existence of the Ukrainian people. It has been established that the following strategies for the transformation of Ukrainian education in the context of strengthening social security in society include formation of national identity; rehabilitation of a complex of humanistic values in people's minds; prevention of a conflict state and formation of skills for finding consensus in a conflict situation; development of civic consciousness; promoting the ideas of intercultural dialogue, multiculturalism, tolerance; formation of media literacy, critical and creative thinking.

Key words: *education transformation, global risks, social security, philosophy of education, educational values.*

1. Вступ. Постановка проблеми

Стан освіти тісно пов'язаний зі станом та поступом суспільства, адже ілюструє різноплановість, складність суспільних процесів і явищ. Освіта виступає в авангарді суспільних трансформацій, забезпечує адаптацію суспільства до змін, що відбуваються як на глобальному, так і на локальному рівні.

Парадигмальні перетворення науки і практики, трансформація сфери людської діяльності в добу інформатизації та цифровізації спонукають науковців до переосмислення методологічного інструментарію філософії освіти, перегляду її фундаментальних, світоглядно-ціннісних засад.

Сучасна освітня система зазнає суттєвих зовнішніх впливів та внутрішніх потрясінь, а глобальні ризики вимагають від громадян оволодіння вмінням жити в умовах надшвидкісних змін та безпечових викликів. Війна, як буттєва загроза, актуалізувала потребу формування освіти нового типу, розробки нової методології підготовки та виховання, пошуку відповідних екстремальним умовам буття українського народу освітніх моделей, практик викладання, методик розвитку особистісних здібностей як здобувачів освіти, так і викладачів.

Саме тому прикметою сьогодення стають пошуки філософських стратегій, здатних у світоглядному та методологічному плані забезпечити трансформацію освітньої системи в умовах війни у напрямку посилення її стійкості та з метою формуванню соціальної безпеки українського суспільства.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Світоглядно-філософське та теоретико-методологічне підґрунтя процесів трансформації освіти розглядалось у працях таких науковців: В. Андрущенко [1], А. Бойко [4], С. Клепко [8], О. Лаута [9], М. Михальченко [10], С. Терпищій [21], В. Хамітов [1], В. Шевченко [19].

Окремі аспекти функціонування української освіти проаналізовані в науково-методичному збірнику «Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність» (2022) [12]. Так, у виданні висвітлено інноваційну та проектну діяльність як інструменти сутнісних перетворень у системі освіти. Автори збірника обґрунтовують основні тенденції та методи активізації інноваційної діяльності як засадничі основи освітніх змін.

В монографії «Українська освіта в умовах війни» (2020) [17] досліджується освіта у конфліктному суспільстві, міжнародні практики, спрямовані на відновлення миру в суспільстві засобами освіти та сценарії реінтеграції української вищої освіти. В роботі обґрунтовується думка про дієвість стратегії інкрементального розвитку, яка включає прагнення системи до максимально можливого (але не абсолютного) раціоналізму; поступове, впровадження нової освітньої політики; здійснення реформ еволюційним, а не революційним шляхом.

У колективній монографії «Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки» (2018) [16] розглянуто основні теоретичні підходи та емпіричні виміри соціальної безпеки українського суспільства. Автори праці також розкривають концептуальні засади соціальної безпеки та механізми її реалізації.

Водночас, для здійснення системної трансформації освіти, що сприятиме посиленню соціальної безпеки у суспільстві, виникає необхідність аналізу специфіки сучасної освітньої системи, її ролі та місці, особливо в умовах посилення дефрагментації та конфліктності суспільства.

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі стратегій трансформації освіти та їх впливу на формування соціальної безпеки українського суспільства. В статті розглядаються виклики, що впливають на функціонування системи освіти в умовах воєнного стану.

До ключових завдань дослідження авторка відносить розгляд філософських ідей, що утворюють підґрунтя стратегій трансформації освіти, спроможних забезпечити адекватні відповіді на безпекові виклики, породжені війною в Україні.

3. Виклад основного матеріалу

Освіта є основою функціонування та підставою самовідтворення будь-якого суспільства, рушієм суспільних перетворень. В умовах глобалізації освіта вона забезпечує включення спільноти у світове співтовариство, сприяє збереженню національної ідентичності народу, його культури, історії, традиції.

Глобальне суспільство відкриває значні можливості для самореалізації особистості, водночас, розвиток та розширення глобальних ризиків несе загрози функціонуванню всіх суспільних сфер, в тому числі й освітній. У. Бек у праці «Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну» (1986 р.) писав, що «суспільні ризики постсучасності виникають на найвищому ступені розвитку виробничих сил; мають велику руйнівну силу, незворотні та невидимі; є наслідком зростаючих потреб споживачів, які перетворюються на «бездонну бочку»; мають універсальний характер, адже «наздоганяють» кожного; з їх розподілом і наростанням виникають соціально небезпечні ситуації; несуть в собі політичний детонатор; з їх розвитком наростають і протиріччя між тими, хто схильний до ризиків і тими, хто отримує від них вигоду» [3, с.25-26].

Безпека у суспільстві ризику, за У. Беком, стає нормативним і рушійним принципом: «місце ціннісної системи суспільства «нерівності» займає, таким чином, ціннісна система «небезпечного» суспільства» [3, с. 26].

Для реалізації мети нашого дослідження необхідно з'ясувати етимологію поняття «соціальна безпека». На думку вітчизняних вчених, це універсальна наукова, політична, правова, освітня, юридична, соціальна, управлінська, медико-психологічна категорія [16, с. 12]. В Енциклопедичному словнику з державного управління (2010 р.) наявне таке його значення: «стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціаль-

ною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик» [14, с.654].

У С. Пирожкова [13] зустрічаємо трактування соціальної безпеки як результату дієвої соціальної політики держави. Білоус І. підкреслює, що соціальна безпека – це «надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримку ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності [2].

Є. Ніколаєв, акцентуючи різноспрямованість дефініцій соціальної безпеки, виокремлює основні концептуальні підходи до її визначення:

- 1) *Економізм*. Базується на близькості економічних параметрів до соціальної безпеки та на врахуванні життєво важливих соціальних інтересів, загроз, критеріїв соціальної захищеності, порогових значень окремих показників соціальної сфери.
- 2) *Оцінка соціальної політики*. Зміст соціальної безпеки розкривається безпосередньо через характеристики соціальної політики держави – як оцінка відповідності основних параметрів соціальної політики держави потребам та інтересам людини і суспільства.
- 3) *Пріоритетність ролі держави*. Вказівка на ключову роль у забезпеченні соціальної безпеки.
- 4) *Спрямованість на людину*. Відмова від «державоцентричного» погляду на соціальну безпеку та розгляд її як захисту життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод людини [11, с. 62-63].

Констатуючи вузькість даних підходів, вчений вказує на можливість аналізу соціальної безпеки в контексті концепції людського розвитку – як забезпечення гідних умов життя людини [11, с. 65]. За такого підходу, поряд із потребою мати стабільний дохід, уникати бідності, прожити довге і здорове життя, саме здобуття людиною освіти, забезпечення її доступу до нагромаджених людством знань стає важливим компонентом соціальної безпеки.

Аналіз вказаних різночитань дозволяє зробити висновок про те, що соціальна безпека – це соціальне явище, сутністю якого є стан захищеності соціального суб'єкта (особи, групи, спільності, суспільства, держави), його стійкість щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик та загрозу соціальним інтересам.

Формування соціальної безпеки, таким чином, здійснюється на трьох рівнях – глобальному, локальному та індивідуальному. На глобальному рівні йдеться про протидію глобальним ризикам, які зумовлюють соціально небезпечні ситуації для всього людства, і подолання руйнівної дії яких потребує об'єднання зусиль всього світового співтовариства. Локальний рівень формування соціальної безпеки передбачає забезпечення захищеності життєво важливих інтересів соціальної групи, спільноти, суспільства, держави від загроз, які створюють чинники соціального порядку. Зрештою, на індивідуальному рівні під формуванням соціальної безпеки мається на увазі створення умов для стану захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи, убезпечення її від реальних або потенційних соціальних загроз.

Н. Буняк стверджує, що «активні воєнні дії на півдні та сході країни, складна соціально-економічна ситуація, загострення глобалізаційних процесів, наслідки пандемії Covid-19 негативно позначаються на стані та динаміці людського потенціалу, а також зумовлюють появу додаткових викликів в соціальній сфері» [5]. До основних загроз соціальній безпеці людини в Україні дослідниця відносить:

- зростання рівня бідності (зниження рівня трудових доходів або їх втрата у зв'язку з бойовими діями);
- незахищеність прав та свобод громадян;
- втрата частиною населення житла внаслідок ворожих обстрілів;
- зростання безробіття у зв'язку із припиненням діяльності більшості підприємств в зоні бойових дій;
- посилення соціальних конфліктів на фоні військової агресії, руйнування системи соціальних цінностей;
- зростання криміналізації суспільства, розвиток тероризму на тимчасово окупованих територіях, а також мародерства;
- зниження доступності населення до якісної медичної допомоги особливо в тих регіонах, де ведуться бойові дії, і як наслідок погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних захворювань;
- намагання маніпулювати свідомістю громадян шляхом поширення недостовірної та упередженої інформації в ЗМІ та соціальних мережах [5].

В умовах війни формування соціальної безпеки стає першочерговим завданням, а її основою має стати така філософія ставлення

до людини, яка буде спрямована підвищення добробуту населення, забезпечення прав і свобод громадян, зниження конфліктності та підвищення життєстійкості в суспільстві, розвиток духовного та інтелектуального потенціалу, захищеність життєво важливих інтересів та цінностей особи, подолання соціальних загроз та викликів.

Розглянемо виклики, що впливають на функціонування системи освіти в умовах воєнного стану та становлять загрозу соціальній безпеці:

- 1) зниження загального рівня та якості життя населення;
- 2) брак ресурсів (нестабільний інтернет, живлення, мобільний зв'язок, неналежна освітня інфраструктура, відсутність гаджетів тощо);
- 3) втрати людського капіталу (відтік викладачів та здобувачів освіти);
- 4) погіршення доступу до освіти в умовах війни (потреба відновлення зруйнованої чи пошкодженої інфраструктури, нестача укриттів);
- 5) зниження якості освіти, поява прогалин у засвоєнні знань внаслідок повітряних тривог, обстрілів, технічних проблем;
- 6) погіршення психоемоційного стану учасників освітнього процесу;
- 7) наростання конфліктних ситуацій, зростання суспільної напруги та втоми;
- 8) брак знань та вмінь у сфері взаємодії з міжнародними організаціями та фондами, проєктного менеджменту, фандрейзингу, психологічної самодопомоги тощо.

Освіта має адаптуватися до цих змін та викликів, щоб попереджувати, запобігати та нейтралізувати реальні та потенційні загрози соціальним інтересам особам, сприяти суспільній самоорганізації. Йдеться про відповідне оновлення змісту освіти в цілому та предметів зокрема, створення інноваційного освітнього середовища, підвищення якості освітніх послуг, збереження людського потенціалу, протидію світоглядно-інформаційному впливу ворога тощо.

Освіта – це соціальний інститут, ефективного функціонування якого сприяє виживанню людства і подоланню глобальних проблем сучасності, забезпечує сталий розвиток суспільства та розбудову громадянського суспільства, захищає життєво важливі інтереси громадянина. Підтримуємо думку О. З. Глушко про те, що поняття «трансформація освіти», означає «фундаментальну, структурну,

довготривалу, якісну переробку освітньої системи із запровадженням інновацій» [6, с. 10-13].

В сучасних умовах засобом теоретичного розв'язання важливих питань освітньої практики стає філософія освіти, адже вона «визначає місце освіти в структурі життєдіяльності суспільства й становлення людини, досліджує системну цілісність освіти як зі змістовного, так і з процесуального боку, фіксує виклики часу на адресу освіти і знаходить на них адекватні відповіді» [14, с.17].

Стратегії трансформації освіти, у філософському плані, пов'язані з переміною модерної освітньої парадигми на постмодерну. У світоглядно-методологічному вимірі це передбачає відхід від застарілого матеріально-механістичного підходу до тлумачення освіти та переорієнтацію на інформаційно-енергетичний, який відповідає новітнім уявленням про світ як відкрити дисипативну систему, ознаками якої стають невідновуваність та крихкість.

Разом з тим зауважимо, що «хоча сучасні інформаційно-комунікаційні технології та постмодерністська культура формують новий образ дійсності, проблема збереження загальногуманістичних цінностей не втратила своєї актуальності, а тільки набуває нового значення» [20, с. 46]. Ця тенденція актуальна й для освіти, адже в сучасних умовах прагматична модель освіти зазнає кризи, а освіта без ціннісно-сміслового наповнення стає неефективною.

Освіта – це сфера цілеспрямованої і системної підготовки людини до життя у мінливому світі на основі оснащення її не лише знаннями і вміннями, а й цінностями. Метою освіти є збереження та примноження мудрості в суспільстві, збагачення ціннісної парадигми суспільства, забезпечення всебічного розвитку людини як найвищої цінності. В цьому сенсі вона обумовлює суспільний поступ, забезпечує його основу, творить майбутнє будь-якого народу і держави.

Війна в Україні посилює соціальну небезпеку, супроводжується поширенням насильства в суспільстві, викликає ціннісну дезорієнтацію особи. В таких умовах основою трансформації освіти має стати формування нової матриці освітніх цінностей, яка включатиме:

- людину як найвищу цінність;
- цінності особистої безпеки, добробуту, відсутність загрози існування, здоров'я, здатність протидіяти небезпечним ситуаціям;
- цінності самореалізації, креативності, мотивації, лідерства;

- цінності життєстійкості, прийняття ризику, відкритості;
- цінності соціального залучення людини (солідарності, соціальної згуртованості, соціальної підтримки, соціальної мобільності, альтруїзму, емпатії);
- цінності національної ідентичності, громадянської активності, патріотизму, свободи.

Ціннісний вимір освіти стає потужним чинником гармонізації суспільних відносин, засобом піднесення національної самосвідомості, дієвим фактором нашої перемоги. Ураховуючи вищезазначене, філософське підґрунтя стратегій трансформації освіти утворюють принципи світоглядної плюралістичності, відкритості, поліцентричності, мультикультурності.

Важливу роль у питанні філософсько-методологічного обґрунтування сучасної парадигми виховання та навчання, на наш погляд, має відігравати принцип гуманізму – як небайдужості, співчуття, консолідації, співтворчості. У поєднанні з інноваційністю, принцип прагматичного, україноцентричного гуманізму здатний спрямувати освіту на забезпечення національних потреб та інтересів.

До актуальних стратегій трансформації української освіти в контексті посилення соціальної безпеки у суспільстві, таким чином, відносимо такі:

- оновлення змісту освіти, спрямованість її не на вивчення окремих дисциплін, а на дослідження проблем реального світу;
- реабілітація комплексу гуманістичних цінностей (небайдужості, співчуття, консолідації, активізму, співтворчості) у свідомості людей;
- попередження/подолання стану конфліктності (медіація, проєктна діяльність);
- формування національної ідентичності, розвиток громадянської свідомості;
- прагнення до міжкультурного діалогу, популяризація мультикультурності, толерантності;
- формування відповідного ставлення до проявів інакшості на засадах терпимості, яка не становить загрозу щодо потенційної асиміляції панівної культури;
- формування критичного та креативного мислення, вироблення продуктивного, а не репродуктивного знання.

Таким чином, трансформація освіти у напрямку підвищення її інноваційності має стати невід’ємною частиною забезпечення

безпеки, сприяючи розбудові соціальної держави, громадянського суспільства та посиленню здатності громадянина реалізуватися у суспільстві, протидіяти соціальним небезпекам.

4. Висновки

Отже, аналізуючи виклики, які стоять перед освітою України в контексті соціальної безпеки, та ролі, яку вона відіграє для подолання суспільних ризиків, можна зробити наступні висновки.

По-перше. У світлі глобальних ризиків та загроз забезпечення соціальної безпеки стає головною передумовою збереження людського потенціалу українського суспільства, посилення його життєздатності та життєстійкості.

По-друге, забезпечення соціальної безпеки на всіх трьох рівнях (глобальному, локальному, індивідуальному) передбачає підвищення добробуту населення, дотримання прав і свобод громадян, зниження конфліктності та підвищення життєстійкості спільнот, розвиток духовного та інтелектуального потенціалу, захищеність життєво важливих інтересів та цінностей особи, подолання соціальних загроз та викликів.

По-третє, мобілізація всіх соціальних інститутів для протидії соціальним загрозам має важливе значення. Освіті, в цьому плані, належить ключова роль, адже її ефективне функціонування сприяє виживанню людства та подоланню глобальних проблем сучасності, забезпечує самовідтворення суспільства, захищає життєво важливі інтереси громадянина.

По-четверте, трансформація освіти у напрямку підвищення її інноваційності є невід'ємною складовою розбудови соціальної держави, безпечного суспільства. Основу формування інноваційних освітніх стратегій утворює нова матриця освітніх цінностей, здатна забезпечити наповнення життєвої позиції особистості, сприяти визначенню її адекватної життєвої стратегії, ефективної соціальної поведінки, посилення здатності громадянина реалізуватися у суспільстві, протидіяти соціальним небезпекам.

5. Перспективи подальших досліджень

У подальшому дослідженні стратегій трансформації освіти в контексті формування соціальної безпеки доцільно звернути увагу на аналіз потенціалу освіти як передумови забезпечення гідних умов життя людини.

Окрім того, важливо дослідити загальний стан і тенденції поступу освіти в умовах війни та повоєнного відновлення та на основі сучасних філософсько-освітніх досліджень концептуально визначити механізми реалізації освітньої політики в Україні.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз ролі гуманітарної освіти та її ціннісного підґрунтя в плані створення умов для всебічного і гармонійного розвитку людини. Такі дослідження сприятимуть формуванню інноваційної освітньої теорії та практики як важливої складової соціальної безпеки громадянина, суспільства і держави.

References:

1. Андрущенко В., Хамітов В. Філософська освіта і наука як каталізатор цивілізаційного проекту України. Вища освіта України. 2017. № 2. С. 5-17.
2. Білоус А., Пасько Я. Соціокультурні чинники громадянського суспільства: Центральна Європа та Україна. Схід. 2009. № 8 (99). С. 125-129.
3. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну. Пер. с нем. В. Седельника, Н.Федоровой. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.
4. Бойко А. І. Освіта в інформаційному суспільстві: очікування і виклики. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії / ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя, 2015. Вип. 63 (2015). С. 167-176.
5. Буняк Н. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. 2022. №3. URL: <http://surl.li/qnrqb> (дата звернення : 10.01.2024).
6. Глушко О. З. Базові терміни з проблеми трансформацій в освіті: погляди вітчизняних вчених. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка. 2016. Т. 2. №. 4. С. 10-13.
7. Горбунова Л. Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії і практики. К: Університетська книга. 2023. 710 с.
8. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контекст. Полтава: ПОІППО, 2006. 328 с.
9. Лаута О.Д. Становлення та розвиток методології та філософії освіти. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Вип. 53. 2016. С. 117-120.
10. Михальченко М. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації // Вища освіта України. 2001. № 2. С. 14-123.
11. Ніколаєв Н. Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями. Політичний менеджмент. 2011. №4. С.60-75.
12. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність: Наук.-метод. зб. за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.

13. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама. 2003. № 1. URL : <http://surl.li/qnpqs> (дата звернення : 10.12.2023).
14. Самчук З. Концептуальні пріоритети науково-освітньої сфери як елемент системи суспільної модернізації. Філософія освіти: наук. часопис. 2010. № 1-2 (9). С.7-30.
15. Скуратівський В.А. Соціальна безпека // Енциклопедичний словник з державного управління ; [уклад. В.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.]; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна]. К. : НАДУ. 2010. 820 с.
16. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018.
17. Українська освіта в умовах війни: монографія / за наук. ред. С.О. Терепищого. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.
18. Шакур Н.В. Соціогуманітарні ризики в контексті трансформації українського суспільства. «Фінансово-економічна стратегія розвитку в умовах євроінтеграційних процесів: аспекти сталості та безпеки». Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, Чернігів, 5-6 листопада 2014 року. У 2-х ч. Ч. 2. Чернігів: ЧНТУ, 2014. 132 с.
19. Шевченко В. Філософія освіти: проблеми самовизначення // Філософія освіти: наук. часопис. 2005. № 1. С. 18-29.
20. Melnyk O., Shakun N., Herasymenko O., Nitchenko A., Olkhovyyk M., Kolievatov O. (2023) Modern civil society in the era of informatization: postmodern worldview / AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research Special issue no.: 13/01/XXXII. Volume13, 2023. P. 41-48.
21. Terepyshchy S., Khomenko H. The Dialectics of Humanism and Pragmatism as a Basis for the Formation of Higher Education Strategy Development. Ukrainian Policymaker, Volume 5, 2019. P. 98-107.

Transliteration of References:

1. Andrushchenko V., Khamitov V. (2017). Filsofska osvita i nauka yak katalizator tsyvilizatsiinoho proektu Ukrainy [Philosophical education and science as a catalyst for the civilizational project of Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 2, 5-17 [in Ukrainian].
2. Bilous A., Pasko Ya. (2009). Sotsiokulturni chynnyky hromadianskoho suspilstva: Tsentralna Yevropa ta Ukraina [Sociocultural factors of civil society: Central Europe and Ukraine]. *Skhid – East*, 8(99), 125-129 [in Ukrainian].
3. Beck U. (2000). *Obshchestvo riska: Na puti k drugomu modernu [Risk Society: Towards a New Modernity]*. (V.Sedelnyk, N.Fedorova, Trans). Moscow: Prohress-Tradytysia [in Russian].

4. Boiko A. I. (2015). Osvita v informatsiinomu suspilstvi: ochikuvannia i vyklyky [Education in the information society: expectations and challenges]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin of Zaporizhia State Engineering Academy*, 63, 167-176 [in Ukrainian].
5. Buniak N. (2022). Sotsialna bezpeka liudyny: sutnist ta shliakhy zabezpechennia [Human social security: the essence and ways of ensuring it]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 37. Retrived from <http://surl.li/qnpqb> [in Ukrainian].
6. Hlushko O. Z. (2016). Bazovi terminy z problemy transformatsii v osviti: pohliady vitchyznianskykh vchenykh [Basic terms on the problem of transformations in education: views of domestic scientists]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohika – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Pedagogy*, 4(2), 10-13 [in Ukrainian].
7. Horbunova L. (2023). *Filosofii transformatsivnoi osvity dlia doroslykh: universytetski stratehii i praktyky* [Philosophy of transformative education for adults: university strategies and practices]. Kyiv : Universytetska knyha [in Ukrainian].
8. Klepko S. F. (2006). *Filosofii osvity v yevropeiskomu kontekst* [Philosophy of education in the European context]. Poltava : POIPPO [in Ukrainian].
9. Lauta O. D. (2016). Stanovlennia ta rozvytok metodolohii ta filosofii osvity [Formation and development of methodology and philosophy of education]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 53, 117-120 [in Ukrainian].
10. Mykhalchenko M. (2001). Osvita i nauka: poshuky novykh paradyhm modernizatsii [Education and science: the search for new paradigms of modernization]. *Vysshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 2, 14-123 [in Ukrainian].
11. Nikolaiev N. (2011). Sotsialna bezpeka u tradytsii nekhчування humanistychnymy tsinnostiamy [Social security in the tradition of neglecting humanistic values]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 4, 60-75 [in Ukrainian].
12. Shkarlet S. M. (Ed.). (2022). *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist* [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity]. Kyiv-Chernivtsi : «Bukrek» [in Ukrainian].
13. Pyrozhkov S. I. (2003). Kontseptualni pidkhody do formuvannia systemy natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Problemy natsionalnoi bezpeky [Conceptual approaches to the formation of the national security system of Ukraine. Problems of national security]. *Stratehichna panorama – Strategic panorama*, 1. Retrieved from <http://surl.li/qnpqs> [in Ukrainian].
14. Samchuk Z. (2010). Kontseptualni priorytety naukovo-osvitnoi sfery yak element systemy suspilnoi modernizatsii [Conceptual priorities of the scientific and educational sphere as an element of the system of social modernization]. *Filosofii osvity – Philosophy of education*, 1-2(9), S.7-30 [in Ukrainian].

15. Ckurativskiy V. A. (2010). Sotsialna bezpeka [Social security]. *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnogo upravlinnia – Encyclopedic dictionary of public administration*. Yu.V. Kovbasiuk, V.P. Troshchynskiy, Yu.P. Surmina (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
16. Novikova O. F., Sydorchuk, O. H., Pankova, O. V., et al. (2018). *Stan ta perspektyvy sotsialnoi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky [State and prospects of social security in Ukraine: expert assessments]*. Kyiv ; Lviv : LRIDU NADU [in Ukrainian].
17. Terepyshchyy S. O. (Ed.). (2020). *Ukrainska osvita v umovakh viiny [Ukrainian education in the conditions of war:]*. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
18. Shakun N. V. (2014). Sotsiohumanitarni ryzyky v konteksti transformatsii ukrainskoho suspilstva [Socio-humanitarian risks in the context of the transformation of Ukrainian society]. *Finansovo-ekonomichna stratehiia rozvytku v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv: aspekty stalosti ta bezpeky – Financial and economic development strategy in the context of European integration processes: aspects of sustainability and security : proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Chernihiv, November 5-6, 2014. (Vol. 2). (P. 125-126). Chernihiv: ChNTU. [in Ukrainian].
19. Shevchenko V. (2005). Filosofiia osvity: problemy samovyznachennia [Philosophy of education: problems of self-determination]. *Filosofiia osvity – Philosophy of education*, 1, 18-29 [in Ukrainian].
20. Melnyk O., Shakun N., Herasymenko O., Nitchenko A., Olkhovyk M., Kolievatov O. (2023). Modern civil society in the era of informatization: postmodern worldview. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research Special*, 13/01/XXXII, 13, 41-48 [in English].
21. Terepyshchyy S., Khomenko H. (2019). The Dialectics of Humanism and Pragmatism as a Basis for the Formation of Higher Education Strategy Development. *Ukrainian Policymaker*, 5, 98-107 [in English].

The Author

Natalia Valeriivna SHAKUN
PhD in Philosophy Sciences,
Associate Professor
Head of the Department of Philosophy
and Social Sciences,
Chernihiv Polytechnic National University,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2761-9965>
E-mail: shakunn@meta.ua

Abstracts

НАТАЛІЯ ШАКУН. Стратегії трансформації освіти в контексті формування соціальної безпеки. Авторкою розглянуто світоглядно-методологічне підґрунтя трансформації освітньої системи у напрямку посилення її ролі як чинника формування соціальної безпеки українського суспільства.

Глобальне суспільство відкриває значні можливості для самореалізації особистості, водночас, несе загрози функціонуванню всіх суспільних сфер, в тому числі й освітній. Зазначено, що в умовах глобальних ризиків актуалізується потреба формування освіти нового типу, здатної навчити людину жити в умовах надшвидкісних змін та безпекових викликів.

Особливо це актуально для України, де війна, як буттєва загроза, актуалізувала потребу формування стратегій трансформації освіти, відповідних екстремальним умовам буття українського народу.

Обґрунтовано чинники формування соціальної безпеки та механізми її реалізації. Розглянуто виклики, що впливають на функціонування системи освіти в умовах воєнного стану та становлять загрозу соціальній безпеці.

Зазначено, що формування соціальної безпеки неможливе без розробки фундаментальних світоглядно-ціннісних засад освіти, відповідних екстремальним умовам буття українського народу. Встановлено, що до актуальних стратегій трансформації української освіти в контексті посилення соціальної безпеки у суспільства належать: формування національної ідентичності; реабілітація комплексу гуманістичних цінностей у свідомості людей; попередження стану конфліктності та формування навичок знаходження консенсусу в конфліктній ситуації; розвиток громадянської свідомості; просування ідей міжкультурного діалогу, мультикультурності, толерантності; формування медіаграмотності, критичного та креативного мислення.

Ключові слова: трансформація освіти, глобальні ризики, соціальна безпека, філософія освіти, освітні цінності.

NATALIIA SZAKUN. **Strategie transformacji edukacji w kontekście kształtowania bezpieczeństwa społecznego.** Autorka rozważa ideologiczne i metodologiczne podstawy transformacji systemu oświaty w kierunku wzmocnienia jej roli jako czynnika kształtowania bezpieczeństwa społecznego społeczeństwa ukraińskiego.

Społeczeństwo globalne otwiera istotne możliwości indywidualnej samorealizacji, stwarzając jednocześnie zagrożenia dla funkcjonowania wszystkich sektorów społecznych, w tym edukacyjnego. Podkreślono, że w warunkach globalnych zagrożeń aktualna jest potrzeba stworzenia nowego rodzaju edukacji, która może nauczyć człowieka życia w warunkach ultraszybkich zmian i wyzwań związanych z bezpieczeństwem.

Jest to szczególnie istotne w przypadku Ukrainy, gdzie wojna jako zagrożenie egzystencjalne, zaktualizowała potrzebę kształtowania strategii transformacji edukacji odpowiadających ekstremalnym warunkom życia narodu ukraińskiego.

Uzasadniono czynniki kształtowania bezpieczeństwa społecznego oraz mechanizmy jego realizacji. Rozpatrzono wyzwania, które wpływają na funkcjonowanie systemu oświaty w warunkach stanu wojennego i stwarzają zagrożenie dla bezpieczeństwa społecznego.

Podkreślono, że kształtowanie bezpieczeństwa społecznego jest niemożliwe bez opracowania podstawowych zasad dotyczących światopoglądu i wartości w edukacji, odpowiadających ekstremalnym warunkom życia narodu ukraińskiego. Ustalono, że do aktualnych strategii transformacji ukraińskiej edukacji w kontekście wzmacniania bezpieczeństwa społecznego w społeczeństwie należą: kształtowanie tożsamości narodowej; rehabilitacja kompleksu wartości humanistycznych w świadomości ludzi; zapobieganie stanowi konfliktu i kształtowanie umiejętności znajdowania konsensusu w sytuacji konfliktowej; rozwój świadomości obywatelskiej; promowanie idei dialogu międzykulturowego, wielokulturowości, tolerancji; kształtowanie umiejętności korzystania z mediów, krytycznego i twórczego myślenia.

Słowa kluczowe: transformacja edukacji, zagrożenia globalne, bezpieczeństwo społeczne, filozofia edukacji, wartości edukacyjne.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.07>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Oleh YATSUKH

Support of higher education in Ukraine through the Viber Social Network during the period of martial law

OLEH YATSUKH. **Support of higher education in Ukraine through the Viber Social Network during the period of martial law.** According to the results of surveys on the use of social networks by young people (18-29 years old) conducted by the civil network «OPORA», in 2022 in Ukraine, 73.8% of young people reported that they are users of Rakuten Viber. In addition, smartphone ownership has become a ubiquitous element of young people's lives. Up to 98% of youth reported having or access to a smartphone, and 60% of youth reported being online almost all the time. More importantly, they are increasingly used during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. But since young people spend a lot of time on social networks, it makes no sense not to use these tools in education as well.

The article presents the authors' experience of using Rakuten Viber as a means of supporting education, and the main attention is paid to the results of a survey that studied the opinions and attitudes of students

towards Rakuten Viber in comparison with Moodle, as a new phenomenon in university education.

Keywords: *the use of social networks in education, Rakuten Viber, higher education, students' opinions about Rakuten Viber as a means of supporting education, a comparison of the use of Rakuten Viber and Moodle in education.*

1. Introduction

The functioning of the education system of Ukraine in the conditions of martial law is characterized by an intensive search for innovative forms of organization of the educational process, effective information technologies. That is why supporting the active implementation of innovations in the education sector during the war became one of the key areas of work of the Ministry of Education and Science of Ukraine [1].

Formulation of the problem. At the current stage of obtaining higher education, radical changes are taking place in the methods of dissemination and use of information, which lead to the evolution of educational technologies, contribute to the active implementation of distance learning as one of the main directions of reforming the educational system of Ukraine. Nowadays, distance learning has become an alternative form of higher education for most universities. After all, the events of February 24, 2022, due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, made face-to-face education impossible in the eastern and southern regions for more than two years, so distance learning became the only available form in the education system.

Distance education requires ensuring constant communication and feedback of all participants in the educational process. Teachers have to explain the educational material with the help of digital technologies, monitor the performance of tasks, conduct exams, testing, etc. Therefore, modern teachers in universities should as soon as possible master the method of distance learning, which is currently developing at a rapid pace.

Most of the modern teaching aids based on digital technologies are used in the university education system [2-5]. One of the most commonly used systems is a learning management system (LMS), course management system (CMS), virtual learning environment (VLE) or simply the learning platform Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). At the Dmytro Motorny Technical University, it is the LMS Moodle that is used in teaching practice, as

this system has many advantages and is well configured for training [6]. We have many years of personal experience working with him at the Department of Civil Security of the Academy of Sciences.

Moodle is a free, open (Open Source) system. It is not only free itself, but also does not require any paid software for its operation. That is, every higher educational institution can implement not just a free and most perfect, but also a fully licensed system without spending a single penny on the purchase of software. At the same time, he can make changes to the code in accordance with his needs. In Europe, 2/3 of higher education institutions use Moodle. In Ukraine, where the use of paid platforms is very limited, Moodle has practically no competitors.

But despite the undeniable advantages of Moodle, we lacked better feedback from students and a faster way to communicate with them. Rakuten Viber Messenger is an environment that students are very familiar with. The students themselves perceive this environment not as educational, but as ordinary, in which they move completely naturally. Therefore, we decided to use this very environment as a supporting tool for educational purposes to facilitate communication with students. Other reasons for this decision were the following:

- Rakuten Viber is a more common software environment for students than LMS Moodle, less stressful and more motivating for them;
- most students have created their accounts in Rakuten Viber;
- since most students use Rakuten Viber services, there is no need to organize any introductory training for students, as is the case with LMS Moodle;
- communication of network users in real time;
- neither a server nor any additional maintenance is required, as in the case of Moodle (zero costs for operation and maintenance of the system).

Of course, we understand that unlike LMS Moodle. the Rakuten Viber social network is not intended for educational purposes, so it cannot be used for comprehensive e-learning. Our intention was to use it as a support tool for blended learning, because even though it is not designed for teaching purposes, it has several features that allow it to effectively support higher education by mail. We are talking about:

- creation of a group in Rakuten Viber (in one group in Rakuten Viber for one subject, the teacher uploads all the necessary visual and educational materials for students in the form of texts,

- pictures, videos, documents or links to other web pages) with limited access;
- sending messages and chat forums (mainly for quick communication between the teacher and students, as well as between students). This communication is very effective because students are almost always online with this program on their mobile phones;
- instant exchange of various content (practical and laboratory works, lectures in word and pdf formats, audio and video recordings, photos).

2. Analysis of recent research and publications

The results of the analysis of literature sources on the research problem indicate that for the introduction of new models of the educational process in higher education institutions, various innovative technologies for their provision, as well as automation of the process using special software, are important [7-10].

The study of the problem of distance learning is reflected in the works of many domestic scientists [11]. Separate aspects of the content and organization of distance learning were investigated by I.H. Vlasenko [12]. The main requirements for distance education are disclosed in the works of I. Rybalko [13].

As for teachers and their opinions about social networks, on the one hand, they are aware of the usefulness of sharing information or conducting practical classes [14]. But on the other hand, they called social networks the reason for low attention of students during classes at the university [15]. But since young people spend a lot of time on social networks, it makes no sense not to use these tools in education.

The purpose of the article is to show new means of digital support for higher education in Ukraine and to compare various Internet platforms for organizing students' educational activities.

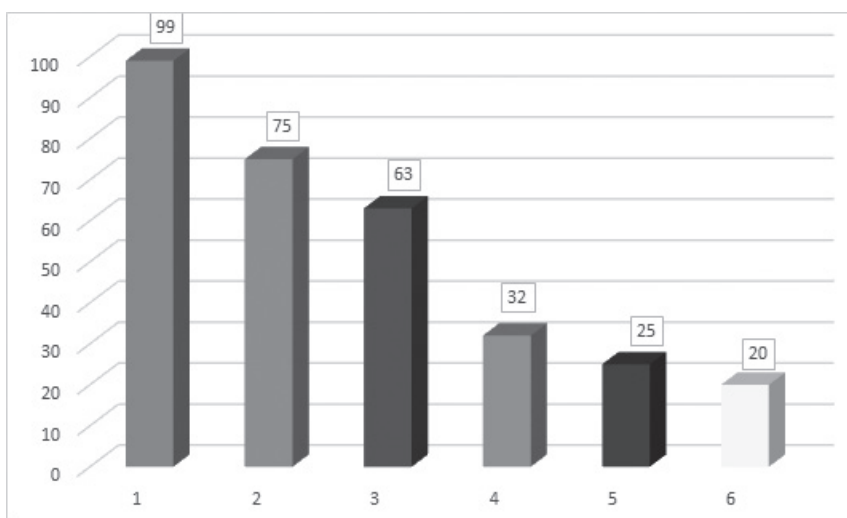
Research object: modern technologies of higher education support.

The subject of the research: features of the application of the digital environment of support of higher education on the example of Rakuten Viber.

Research methods: during the writing of the article, such methods as the literary method, the method of analysis, synthesis, survey, comparison, generalization, etc. were used.

Research results and their discussion. Due to the limited scope, we do not consider all the questions of the questionnaire below, but only present the main conclusions obtained as a result of the survey, that is, those that are most relevant to these two research questions.

Figure 1 shows in graphical form the results of the answers to the question for which purpose the respondents use Rakuten Viber. As can be seen from the results, the dominant answer is communication (99%). The next two most common purposes are significantly less (75% and 63% respectively): getting news and education. That is, more than half of students use this social network for educational purposes. This finding confirmed our assumption that Rakuten Viber should be a suitable support for improving the pedagogical communication between the teacher and the student, as well as between the students themselves.

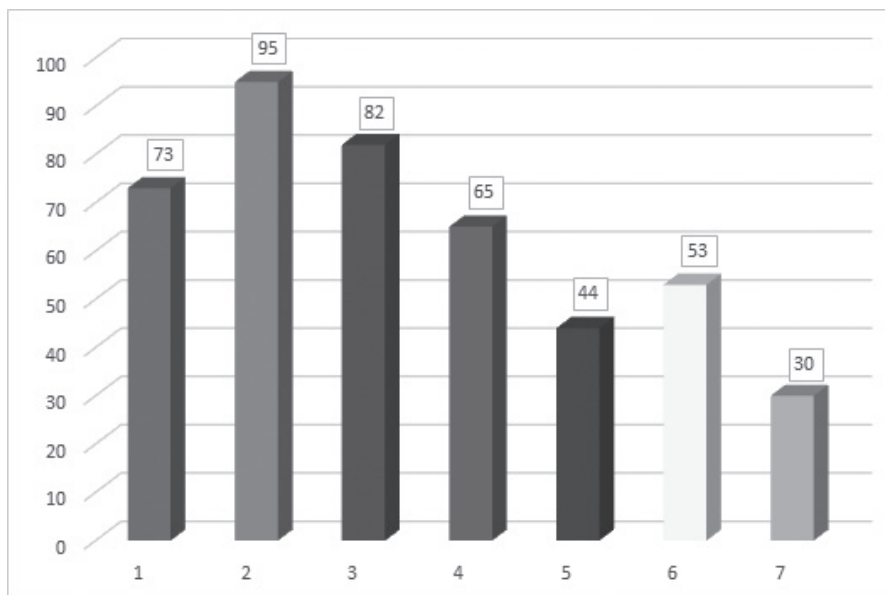

1 – Communication; 2 – News; 3 – Education; 4 – Entertainment online;
5 – Common interests with friends; 6 – All information on one place.

Figure 1. Results of the inquiry question for which purposes students use Rakuten Viber in general

The surveyed respondents also noted other goals: online entertainment (32%), shared interests with friends (25%), having all the necessary information in one place (20%).

Those respondents who indicated that they also use Rakuten Viber for educational reasons were asked to indicate specific purposes. The results are presented in figure 2.

- 1 – Communication with the teacher; 2 – Communication with classmates;
 3 – Submission of homework; 4 – Upload of relevant information to the taught subject;
 5 – Download of relevant information on the taught subject, uploaded by the teacher;
 6 – Creation of materials to exams; 7 – Creation of materials to state exams

Figure 2. The education-related purposes for which students use Facebook (as a percentage of those using it for education)

As shown in figure 2, the situation mirrors that presented in Figure 1. Again, in this case, the dominant reason for 95% of respondents is communication, that is, mutual communication between students. Communicating with a teacher is the third most frequent reason for using Rakuten Viber (73%). The second goal is to pass homework (82%). Interestingly, in this case of the «educational purposes» of using Rakuten Viber, there is a similar gap between the first purpose and the next two (99% – 75% – 63% vs. 95% – 82% – 73%). For respondents, it was very common (65%) to use Viber to download information related to the subject being taught. They found it a great advantage that they had all the

information they needed on the topic in one place – the Rakuten Viber group they had created. If the subject ended with an exam, students collected the main materials for the exam there (53% of respondents reported this). In general, in fig. 2 clearly shows that students emphasize both mutual communication and communication with the teacher, as well as gathering important information (materials) necessary for taking exams or for differential assessment.

In the face-to-face survey conducted during the administration of the questionnaire, students very often expressed that they liked this kind of teaching support, and many of them liked it so much that they created their own Viber groups for some other subjects.

The above results confirm students' positive perception of Viber as a learning support. This finding answers our first research question.

Our second research question was how students perceive Rakuten Viber as an educational support tool compared to educational support provided through the LMS Moodle.

Not all of the respondents who took part in our survey on students' approaches to the learning support system we created on the Viber platform had previous experience with learning support based on the use of the LMS Moodle. Therefore, survey respondents were asked whether they had such previous experience or not, and only those who had were asked to compare some selected aspects of working with the two systems, i.e. the Rakuten Viber-based education support system and the LMS Moodle-based education support system. Out of a total of 70 respondents, 12 had no experience with Moodle, while only 58 had such experience.

These 58 respondents were asked to agree or disagree with the following statements:

- Moodle is easier to use than Rakuten Viber;
- Rakuten Viber is more transparent than Moodle;
- to learn to work with Rakuten Viber was faster than with Moodle;
- there are more possibilities/ways to use Moodle than Rakuten Viber;
- to support education, Rakuten Viber is better;
- in most of the taught subjects RV as an education support would be sufficient.

The following scale was used to express their level of agreement or disagreement: i totally agree; i agree; neither agree nor disagree; i disagree; i totally disagree. The results of this survey are presented in figure 3.

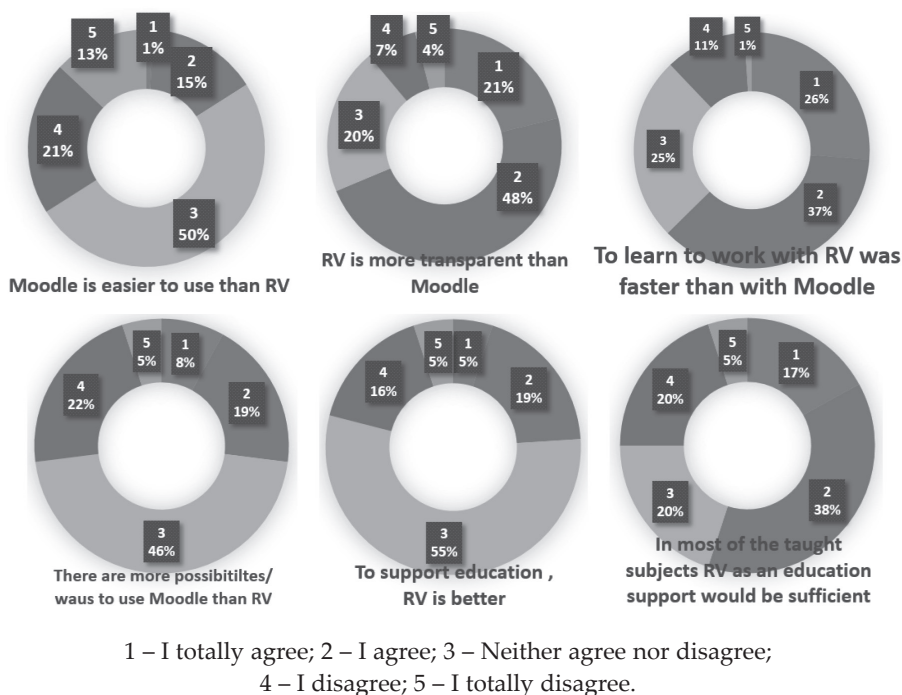

Figure 3. Comparison of particular aspects of the use of Moodle and Rakuten Viber in education

As shown in figure 3, there is a significant group of respondents for whom it does not matter whether they work with a Rakuten Viber-based system or a Moodle-based system (each statement rating neither agree nor disagree). But apart from this group and its neutral statements, the rest of the overall agreement (total i strongly agree + agree) or disagreement (total i strongly disagree + i disagree) are in favor of Rakuten Viber.

3. Conclusions

Social networks have become one of the most important means of communication. However, many educators remain uncertain about how to meaningfully integrate this technology into education or how to measure its impact. Rakuten Viber is a tool that can be used as a supplement to formal educational settings. The main reasons for its use are that it is familiar to almost everyone, and that it is inexpensive and requires minimal training.

Thus, the results presented in relation to the second research question speak in favor of our choice of Rakuten Viber as the platform for the educational support system.

Ensuring high-quality distance learning in the difficult conditions of war, the comprehensive development of students, as well as their psychological and physical health became the priority task of the Dmytro Motorny Technical University from the beginning of the introduction of martial law in Ukraine.

References:

1. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність: науково-методичний збірник / за заг. ред. С.М. Шкарлета. Київ-Чернівці: «Букрек», 2022. – 140 с. URL: <http://surl.li/csrzo>.
2. Яцух О.В. Застосування сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі ТДАТУ імені Дмитра Моторного / О.В. Яцух // Матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. студентів, аспірантів та молодих вчених за тематикою «Сучасні комп'ютерні системи та мережі в управлінні»: збірка наукових праць / Під ред. А.А. Григорової. – Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2022. – С. 174-177.
3. Oleh Yatsukh, Mykhailo Zoria. Electronic journal as a tool for monitoring students' success in the process of receiving higher education. *European Humanities Studies: State and Society*. 2022. 3: 114-124. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2022.3.09>.
4. Яцух О.В., Бурич К.О. Сучасні інноваційні методики навчання при підготовці магістрів з цивільної безпеки // Актуальні питання техногенної та цивільної безпеки України: Матеріали I Всеукр. наук. конф., 21-22 вересня 2018 р. [тези] / Відп. за вип.: Л.М. Маркіна. – Миколаїв: Видавець Торубара В.В., 2018. – С. 28-31. – ISBN 978-617-7472-24-6.
5. Яцух О.В. Internet-технології як складова інформаційного забезпечення при підготовці бакалаврів з цивільної безпеки європейського рівня / О. В. Яцух, О. В. Гранкіна, Г. О. Євтушенко // Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції: матеріали міжнародного науково-практичного форуму (21-22 червня 2019 р.), Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, за загальною редакцією д.т.н., професора Надикто В.Т. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. – Частина 2. – С. 116-119.
6. Бурич К. О., Яцух О. В. Інноваційна освітня модель підготовки сучасного фахівця з цивільної безпеки відповідно до вимог ринку праці // Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Організація системи взаємодії «вища освіта – ринок праці» : XV Всеукр. наук.-метод. конф., 28.09.2018 р. [тези] / редкол. : О.І. Черевко [та ін.]. – Х. : ХДТУХТ, 2018. – С. 238-239. – ISBN 978-966-405-461-1.

7. Яцух О.В. Застосування новітніх засобів навчання та проблеми їх впровадження під час професійної підготовки магістрів з цивільної безпеки [Текст] / О. В. Яцух та ін. // Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії» – Спеціальний тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – № 6. – Кн. 2. – Том III (81). – К. : Гнозис, 2018. – С. 382-392. – ISSN 2309-744.
8. Яцух О.В. Застосування інформаційних технологій у формуванні професійної компетентності магістрів з цивільної безпеки / О. В. Яцух // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених за тематикою «Сучасні комп'ютерні системи та мережі в управлінні»: збірка наукових праць під редакцією Г.О. Райко. – Херсон: ФОП Вишемирський В.С., 2019. – С. 397-399. ISBN 978-617-7783-32-8.
9. Яцух О.В., Бурич К.О. Роль інформаційних технологій в системі професійної підготовки магістрів з цивільної безпеки / «Молодь і сучасність: економічні, інформаційні, правові та культурні аспекти»: Сучасний підхід до викладання дисциплін: Міжнар. наук.-метод. конф., 14 березня 2018 р. : [тези доп.] / редкол. : Л.А. Прицюк [та ін.]. Частина II – Вінниця: ВКІ, 2018. – С. 82-85.
10. Neetu Dabas. (2018). Role of Computer and Information Technology in Education System. International Journal of Engineering and Techniques, Volume 4, Issue 1, Jan – Feb.
11. Яцух О.В., Зоря М.В., Мохнатко І.М. Сучасні напрями реалізації дистанційного навчання для здобувачів вищої освіти / «Молодь у світі сучасних технологій» за тематикою: Використання інформаційних та комунікаційних технологій в сучасному цифровому суспільстві: Матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (4-5 червня 2020 року) / за заг. ред. Г.О. Райко. – Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2020. – С. 249-252. – ISBN 978-617-7783-84-7 (електронне видання).
12. І. Г. Власенко, «Впровадження дистанційного навчання – вимога сучасності», Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія [Електронний ресурс]: матеріали міжвузівського вебінару (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.) / відп. ред. Л.Б. Ліщинська. – Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 102 с., 2017.
13. А. П. Рибалко, «Використання дистанційної форми навчання в процесі математичної підготовки студентів – економістів», Вісник Житомирського державного університету, Випуск 5 (77). Педагогічні науки, 2014. - С. 106-111.
14. Tandale, M. G., & Raman, R. (2016). Social Media in Teaching and Learning – A Study. International Journal of Education & Applied Sciences, Research, 3(6), 31-42.
15. Hodál, P. (2016). Sociálne siete ako podporný prostriedok vzdelávania technických predmetov (Diploma thesis, Constantine the Philosopher University in Nitra). Nitra: PF UKF.

Transliteration of References:

1. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proektna diialnist: Naukovo-metodychnyi zbirnyk / Za zah. red. S.M. Shkarleta. Kyiv-Chernivtsi: «Bukrek», 2022. – 140 s.
2. Yatsukh O.V. (2022). Zastosuvannia suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii v osvithomu protsesi TDATU imeni Dmytra Motornoho / O.V. Yatsukh // Materialy V Vseukr, nauk,-prakt, internet-konf, studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh za tematykoiu «Suchasni kompiuterni systemy ta merezhi v upravlinni»: Zbirka naukovykh prats / Pid red A.A. Hryhorovoi. Kherson: Vydavnytstvo FOP Vyshemyrskyi V.S., 2022. S. 174-177.
3. Oleh Yatsukh, Mykhailo Zoria. (2022). Electronic journal as a tool for monitoring students' success in the process of receiving higher education. European Humanities Studies: State and Society. 2022. 3: 114-124. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2022.3.09> .
4. Yatsukh O.V., Burych K.O. (2018). Suchasni innovatsiini metodyky navchannia pry pidhotovtsi mahistriv z tsyvilnoi bezpeky // Aktualni pytannia tekhnohennoi ta tsyvilnoi bezpeky ukrainy: materialy I Vseukr. nauk. konf., 21-22 veresnia 2018 r. [Tezy] / Vidp. za vyp.: L.M. Markina. Mykolaiv: Vydavets Torubara V.V., 2018. S. 28-31. ISBN 978-617-7472-24-6.
5. Yatsukh O.V. (2019). Internet-tekhnolohii yak skladova informatsiinoho zabezpechennia pry pidhotovtsi bakalavriv z tsyvilnoi bezpeky yevropeiskoho rivnia / O.Z. Yatsukh, O.V. Hrankina, H.O. Yevtushenko // Suchasni naukovy doslidzhennia na shliakhu do yevrointehratsii: Materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho forumu (21-22 chervnia 2019 r.), Tavriiskyi derzhavnyi ahrotekhnolohichnyi universytet imeni Dmytra Motornoho, za zahalnoiu redaktsiieiu d.t.n., profesora Nadykto V.T. Melitopol: FOP Odnoroh T.V., 2019. Chastyna 2. S. 116-119.
6. Burych K.O., Yatsukh O.V. (2018). Innovatsiina osvithna model pidhotovky suchasnoho fakhivtsia z tsyvilnoi bezpeky vidpovidno do vymoh rynku pratsi // Modernizatsiia vyshchoi osvity ta problemy upravlinnia yakistiu pidhotovky fakhivtsiv. Orhanizatsiia systemy vzaiemodii «Vyshcha osvita – rynek pratsi»: XV Vseukr. nauk.-metod. konf., 28.09.2018 r. [tezy] / Redkol.: O.I. Cherevko [ta in.]. Kh.: Khdtukht, 2018. S. 238-239. ISBN 978-966-405-461-1.
7. Yatsukh O.V. (2018). Zastosuvannia novitnikh zasobiv navchannia ta problemy yikh vprovadzhennia pid chas profesiinoy pidhotovky mahistriv z tsyvilnoi bezpeky [tekst] / O.V. Yatsukh ta in. // Vseukrainskyi naukovo-praktychnyi zhurnal «Dyrekto shkoly, litseiu, himnazii» – spetsialnyi tematychnyi vypusk «Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru». №6. Kn. 2. Tom III (81). K. : Hnozys, 2018. S. 382-392. ISSN 2309-744.
8. Yatsukh O.V. (2019). Zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii u formuvanni profesiinoy kompetentnosti mahistriv z tsyvilnoi bezpeky / O.V. Yatsukh // Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv

- ta molodykh vchenykh za tematykoiu «Suchasni kompiuterni systemy ta merezhi v upravlinni»: Zbirka naukovykh prats pid redaktsiieiu H.O. Raiko. Kherson: FOP Vyshemyrskyi V.S., 2019. S. 397-399. ISBN 978-617-7783-32-8.
9. Yatsukh O.V., Burych K.O. (2018). Rol informatsiinykh tekhnolohii v systemi profesiinoi pidhotovky mahistriv z tsyvilnoi bezpeky / «Molod i suchasnist: ekonomichni, informatsiini, pravovi ta kulturni aspekty»: suchasnyi pidkhid do vykladannia dystsyplin: Mizhnar. nauk.-metod. konf., 14 bereznia 2018 r.: [Tezy dop.] / Redkol. : L.A. Prytsiuk [ta in.]. Chastyna II. Vinnytsia: VKI, 2018. S. 82-85.
 10. Neetu Dabas. (2018). Role of Computer and Information Technology in Education System. International Journal of Engineering and Techniques, Volume 4, Issue 1, Jan – Feb.
 11. Yatsukh O.V., Zoria M.V., Mokhnatko I.M. (2020). Suchasni napriamy realizatsii dystantsiinoho navchannia dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity / «Molod u sviti suchasnykh tekhnolohii» za tematykoiu: Vykorystannia informatsiinykh ta komunikatsiinykh tekhnolohii v suchasnomu tsyfrovomu suspilstvi: Materialy IX mizhnar. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh (4-5 chervnia 2020 roku) / Za zah. red. H.O. Raiko. Kherson: Vydavnytstvo FOP Vyshemyrskyi V.S., 2020. S. 249-252. ISBN 978-617-7783-84-7 (elektronne vydannia).
 12. Vlasenko I.H. (2017). «Vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia – vymoha suchasnosti», Dystantsiine navchannia yak suchasna osvितnia tekhnolohiia [Elektronnyi resurs]: materialy mizhvuzivskoho vebinaru (m. Vinnytsia, 31 bereznia 2017 r.) / vidp. red. L.B.Lishchynska. Vinnytsia : VTEI KNTEU, 102 s., 2017. (in Ukrainian).
 13. Rybalko A.P. (2014). «Vykorystannia dystantsiinoi formy navchannia v protsesi matematychnoi pidhotovky studentiv – ekonomistiv», Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu, Vypusk 5 (77). Pedahohichni nauky, s.106-111, 2014 (in Ukrainian).
 14. Tandale, M. G., & Raman, R. (2016). Social Media in Teaching and Learning – A Study. International Journal of Education & Applied Sciences, Research, 3(6), 31-42.
 15. Hodál, P. (2016). Sociálne siete ako podporný prostriedok vzdelávania technických predmetov (Diploma thesis, Constantine the Philosopher University in Nitra). Nitra: PF UKF.

The Author

O.V. YATSUKH
*Candidate of Agricultural Sciences (Ph.D),
Associate Professor of the Department
of Civil Security,
Dmytro Motornyi Tavriya State*

Agrotechnological University,
Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8265-1573>
E-mail: oleh.yatsukh@tsatu.edu.ua

Abstracts

ОЛЕГ ЯЦУХ. Підтримка вищої освіти в Україні соціальною мережею Viber на період дії воєнного стану. Як показали результати опитувань щодо використання молоддю (18-29 років) соціальних мереж, проведених громадянською мережею «ОПОРА», у 2022 році в Україні 73,8% молоді повідомили, що вони користувачі Rakuten Viber. Крім того, володіння смартфоном стало повсюдним елементом життя молодих людей. До 98% молоді повідомили, що вони мають смартфон або доступ до нього, а 60% молоді заявили, що майже постійно знаходяться в Інтернеті. Що ще важливіше, вони стають все більш використовуваними під час збройної агресії російської федерації проти України. Але оскільки молодь приділяє багато часу соцмережам, немає сенсу не використовувати ці засоби також і в освіті.

У статті представлено досвід авторів щодо використання Rakuten Viber як засобу підтримки освіти, а головну увагу приділено результатам опитування, яке вивчало думки та ставлення студентів до Rakuten Viber у порівнянні з Moodle, як нове явище в університетській освіті.

Ключові слова: використання соціальних мереж в освіті, Rakuten Viber, вища освіта, думки студентів про Rakuten Viber як засіб підтримки освіти, порівняння використання Rakuten Viber і Moodle в освіті.

OLEG JACUCH. Wsparcie szkolnictwa wyższego w Ukrainie poprzez sieć społecznościową Viber w okresie obowiązywania stanu wojennego. Według wyników badań dotyczących korzystania z portali społecznościowych przez młodzież (18-29 lat) przeprowadzonych przez sieć obywatelską „OPORA”, w 2022 roku w Ukrainie 73,8% młodych ludzi zadeklarowało, że jest użytkownikiem Rakuten Viber. Ponadto posiadanie smartfona stało się powszechnym elementem życia młodych ludzi. Aż 98% młodych ludzi przyznało, że posiada smartfon lub

ma do niego dostęp, a 60% młodych ludzi stwierdziło, że prawie cały czas korzysta z Internetu. Co ważniejsze, są one coraz częściej wykorzystywane podczas zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. A ponieważ młodzież spędza dużo czasu w sieciach społecznościowych, nie ma sensu nie wykorzystywać tych narzędzi również w edukacji.

W artykule przedstawiono doświadczenia autorów związane z wykorzystaniem Rakuten Viber jako środka wspomagającego edukację, a główną uwagę zwrócono na wyniki kwestionariusza, w którym zbadano opinie i stosunek studentów do Rakuten Viber w porównaniu z Moodle, jako nowego zjawiska w edukacji uniwersyteckiej.

Słowa kluczowe: *wykorzystanie portali społecznościowych w edukacji, Rakuten Viber, szkolnictwo wyższe, opinie studentów na temat Rakuten Viber jako środka wspierającego edukację, porównanie wykorzystania Rakuten Viber i Moodle w edukacji.*

2.

PSYCHO-SOCIAL ASSISTANCE IN CONDITIONS OF WAR

POMOC PSYCHO-SPOŁECZNA W WARUNKACH WOJNY

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.08>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Anna KUKARINA,
Nataliia HOLUBENKO

Synergistic application of the change kaleidoscope model in educational contexts: mitigating stress and PTSD amidst war circumstances through the Agency of Homo Creator

ANNA KUKARINA, NATALIIA HOLUBENKO. **Synergistic application of the change kaleidoscope model in educational contexts: mitigating stress and PTSD amidst war circumstances through the Agency of Homo Creator.** *The Change Kaleidoscope model, developed by Hope Hailey and Balogun, offers a framework for understanding organizational change dynamics. This model is applied to education in conflict zones to address the challenges of PTSD, stress and resilience-building among students and educators. The concept of Homo Creator emphasizes human agency, creativity, and problem-solving abilities. By integrating this perspective into the Change Kaleidoscope*

model, the article explores how individuals and communities can be empowered to navigate complex challenges in educational settings affected by war-related stressors.

Key words: *the Change Kaleidoscope model, post-traumatic stress disorder (PTSD), educational Context, Homo Creator, war circumstances.*

1. Introduction

In recent years, the intersection of education and conflict zones has increasingly garnered attention from researchers, policymakers, and practitioners. The prevalence of armed conflict, displacement, and humanitarian crises in various parts of the world has underscored the urgent need to address the educational needs and well-being of individuals living in war-affected areas. Central to this endeavor is understanding how to effectively mitigate the pervasive impact of stress, war-related stress and post-traumatic stress disorder (PTSD) [17] on education in such challenging circumstances.

The necessity of combining an interdisciplinary approach involving linguistics, management, and psychology arises from the recognition that many real-world problems and phenomena are multifaceted and require insights from multiple disciplines to be fully understood and effectively addressed [14]. Combining these disciplines facilitates a more holistic and nuanced understanding of complex phenomena. Geopolitical instability can undermine the quality of education by causing disruptions in the academic calendar, frequent changes in curricula due to political agendas, and the migration of skilled educators away from conflict zones [1, 22, 23].

Post-traumatic stress disorder (PTSD) is a psychological condition triggered by exposure to highly traumatic events, particularly those posing a threat to life. It can affect individuals across various age groups, cultures, and genders. While the term has gained prominence in recent years, its existence dates back to ancient times, with different names assigned to it over the centuries. During the American Civil War, it was referred to as “soldier’s heart”, while in the First World War, it was known as “shell shock”, and in the Second World War, it was termed “war neurosis”. Eventually, in 1980, these manifestations were formally recognized as post-traumatic stress disorder (PTSD) [9, 17, 21].

By leveraging insights from interdisciplinary approaches we can develop comprehensive framework, methodology, and solutions to address multifaceted challenges in the context of stress in education.

2. Statement of the Problem

The problem at hand revolves around the detrimental effects of stress on the educational experiences and outcomes of individuals living in war-torn regions. Prolonged exposure to conflict-related stressors, such as violence, displacement, loss of loved ones, and uncertainty about the future, can significantly influence learning, psycho-social development, and overall well-being [12, 17]. Existing research has documented the multifaceted ways in which stress manifests in educational settings within war circumstances. Studies have highlighted the negative impact of stress on cognitive functioning, academic performance, mental health, and social-emotional development among students [1, 2, 6]. Additionally, research has explored the complex interplay between stress, resilience, and coping mechanisms within educational contexts, shedding light on strategies that can mitigate the adverse effects of stress and promote positive outcomes. Geopolitical challenges pose significant obstacles to education: resource allocation, access to education, displacement, quality of education, safety and security, curriculum and ideological influence, international collaboration, brain drain, hindering progress towards sustainable development as a result of stress, war-related stress and post-traumatic stress disorder [21, 22].

3. Formulation of the Goals of the Article

The primary goal of this article is to explore the applicability of the Change Kaleidoscope model, developed by Hope Hailey and Balogun [8], to the unique challenges of education in war circumstances. Specifically, the article aims to: firstly, examine the key components of the Change Kaleidoscope model and their relevance to addressing stress in educational settings affected by conflict. Secondly, identify strategies and interventions informed by the Change Kaleidoscope model that can enhance educational resilience, mitigate stress, PTSD and promote positive outcomes for students and educators in war-affected areas [15]. Thirdly, synthesize existing research, best practices, and practical insights to inform the development and implementation of evidence-based interventions that support education.

The overarching goal of this article is to explore how the concept of Homo Creator can contribute to enhancing the effectiveness of the Change Kaleidoscope model when applied to education and the fight against stress in war circumstances [6].

At the heart of geopolitical challenges lie the struggle for influence, control, and dominance over strategic regions, key resources, and vital trade routes. Geopolitical challenges represent the complex interplay of geography, politics, economics, and power dynamics on a global scale. Addressing geopolitical challenges requires a multifaceted approach.

4. Methods

Mixed Methods Approach: integrating multiple methodological approaches, such as surveys, interviews, and linguistic analysis, to triangulate findings and provide a comprehensive understanding of the linguistic dimensions of stress mitigation and trauma recovery in educational settings utilizing the Change Kaleidoscope Model.

Theoretical and practical analysis: examining the theories against the background of the practice of war circumstances and education. An analysis of recent research and publications on the radical, critical revolutionary approach to understanding the essence and content of education and post traumatic syndrome and stress [24].

Corpus Linguistics: Analyzing textual data such as educational materials, policy documents, and communication exchanges related to the implementation of the Change Kaleidoscope Model in educational settings. This can provide insights into language use, discourse patterns, and thematic trends [3].

5. Review of Current Research on the Problem

Context plays a critical role in designing change initiatives that are effective and sustainable. The success of any change effort depends on a range of factors. The Change Kaleidoscope model, developed by Hope Hailey and Balogun [8], is a framework that provides a comprehensive approach to change management. This model states the importance of context in designing strategic change programme. By considering these eight key factors: time, scope, preservation, diversity, capability, capacity, readiness, and power, organizations can design change processes that are tailored to their unique circumstances, address the root causes of the problem, and leverage the opportunities available [8].

War can lead to profound psychological distress among individuals, including students and educators, as they grapple with the trauma of conflict and upheaval. This psychological state aligns with Toffler's definition of "future shock" as a personal perception of "too much change" occurring in a short period of time [23].

Analyzing the viewpoints of various authors on geopolitical challenges and their influence on education provides valuable insights into how global politics impact educational systems and practices. In light of Robert D. Kaplan "The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate" [13], he emphasizes the importance of geography and geopolitical dynamics in shaping educational opportunities and outcomes. He argues that geopolitical factors such as territorial disputes, resource competition, and security threats can influence educational policies, funding priorities, and curriculum development [16, 19]. Kaplan's perspective highlights the need for educators and policymakers to consider the broader geopolitical context when designing educational programs and strategies, particularly in regions affected by conflict, instability, or environmental challenges [13].

For instance, Anne-Marie Slaughter explores the evolving nature of global governance and the role of non-state actors in addressing geopolitical challenges in her work "The Chessboard and the Web: Strategies of Connection in a Networked World", she argues that educational institutions, along with other civil society organizations, play a critical role in shaping global norms, values, and governance structures [22].

Tony Wagner in his book "The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need – and What We Can Do About It," examines the gap between traditional educational practices and the skills demanded by the 21st-century global economy. He argues that geopolitical challenges, such as economic competition and technological innovation, require a shift towards student-centered, inquiry-based learning models [25].

Education in conditions of war can induce stress at various levels of the environment, impacting individuals' neurocognitive and existential aspects of adaptation, according to Bronfenbrenner's Ecological Model there are layers of human development and their intricate interplay in shaping individual growth. Macrosystem, Exosystem, Mesosystem, Microsystem [21]. In war-affected environments, the macrosystem is characterized by cultural values and historical heritage. The disruption of societal norms, cultural traditions, and historical narratives due to conflict can create a sense of disorientation and loss of identity, contributing to stress at this level. At the exosystem level, which encompasses events within society and social interactions, individuals experience stress due

to the upheaval caused by war. This includes disruptions in community structures, displacement of populations, and exposure to violence, all of which can lead to feelings of insecurity, fear, and mistrust.

Within small social groups such as families, schools, and teams (mesosystem), the effects of war are keenly felt. Disruptions to social support networks, separation from loved ones, and the loss of familiar routines can intensify stress and feelings of isolation among individuals in these close-knit communities [4]. At the microsystem level, which involves interaction with the immediate environment, individuals face constant threats to their safety and well-being. The unpredictable nature of war, including exposure to violence, displacement, and loss of resources, creates ongoing stressors that can undermine individuals' sense of security and stability [21].

In the realm of education, particularly in war-affected areas, the application of the Change Kaleidoscope model offers promising avenues for mitigating stress and PTSD. This model, coupled with the concept of Homo Creator, symbolizing humanity's resilience and adaptability, presents a comprehensive approach to navigating geopolitical complexities [5].

Homo Creator thrives amidst geopolitical challenges by leveraging innovation as a tool for diplomacy [7]. Collaborative projects in science, technology, and sustainable development transcend geopolitical tensions, fostering cooperation and understanding among nations. Moreover, investments in resilient infrastructure, diverse alliances, and proactive geopolitical risk management strategies bolster Homo Creator's ability to withstand disruptions and promote global stability.

Ethical leadership plays a crucial role in Homo Creator's approach to navigating geopolitical challenges [7]. Prioritizing human rights, environmental sustainability, and social justice fosters trust and cooperation among diverse stakeholders. Additionally, inclusive innovation initiatives empower marginalized communities, contributing to resilience and inclusive growth.

Information resilience is another cornerstone of Homo Creator's strategy in geopolitical contexts [6]. By cultivating critical thinking, media literacy, and cybersecurity measures, Homo Creator discerns truth from falsehood, safeguarding democratic institutions and public discourse. Adaptive governance structures further empower Homo Creator to navigate uncertainty and complexity effectively, ensuring agile responses to evolving geopolitical dynamics [7].

In essence, the synergistic application of the Change Kaleidoscope model and the agency of Homo Creator offers a pathway to a more peaceful, prosperous, and sustainable world for all. By harnessing innovation, collaboration, resilience, and ethical leadership, Homo Creator navigates geopolitical challenges with resilience and determination, shaping a brighter future for generations to come.

6. Applying the Change Kaleidoscope Model to Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD)

Education in conditions of war creates a complex web of stressors that operate at multiple levels of the environment, impacting individuals' cognitive functioning, emotional well-being, and existential outlook. Effective PTSD treatment involves a multifaceted approach tailored to individual needs, encompassing psychotherapeutic techniques, medication management, and adjunctive therapies. The Change Kaleidoscope Model to Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) analyses it in the context of disciplines synergy.

Time: The period of time required for change to be accomplished in the context of PTSD treatment varies from individual to individual. Some may require short-term interventions, while others may need ongoing support over an extended period.

Scope: The degree of change in PTSD treatment can be categorized into realignment and transformation. Realignment involves addressing specific symptoms and coping strategies, while transformation may involve deeper emotional processing and restructuring of belief systems.

Preservation: During PTSD treatment, certain aspects of the individual's identity, coping mechanisms, and support systems may need to be preserved to maintain stability and resilience throughout the change process.

Diversity: The level of diversity among individuals affected by PTSD, in terms of their experiences, symptoms, coping styles, and cultural backgrounds, must be taken into account when designing treatment interventions to ensure they are inclusive and effective.

Capability: The organization (or in this case, the treatment provider) must possess the necessary competency to implement evidence-based interventions and therapeutic approaches to address the complex needs of individuals with PTSD.

Capacity: Adequate resources, including trained personnel, therapeutic modalities, time, and funding, are essential for delivering comprehensive PTSD treatment and support services.

Readiness: The readiness of individuals with PTSD to engage in treatment, their level of awareness of their symptoms, and their motivation for change are critical factors that influence the success of interventions.

Power: Initiating change in PTSD treatment requires a collaborative approach that empowers individuals to participate in decision-making regarding their care, while also acknowledging the expertise of healthcare professionals in guiding the treatment process.

By integrating the principles of the Change Kaleidoscope Model into PTSD treatment, healthcare providers can tailor interventions to address the unique needs and circumstances of each individual, promote empowerment and collaboration, and facilitate meaningful and sustainable recovery from trauma-related symptoms, this article seeks to contribute to education in emergencies by offering a conceptual framework and practical guidance for fostering resilience and combating stress in war circumstances through the lens of the Change Kaleidoscope model.

7. Conclusions

During periods of war, educational systems often face significant disruption due to factors such as destruction of infrastructure, displacement of populations, and loss of resources. This upheaval can contribute to a sense of instability and uncertainty among students and educators, mirroring the aspect of future shock. Context plays a critical role in designing change initiatives that are effective and sustainable. The success of any change effort depends on a range of factors.

It encourages researchers, practitioners to transcend disciplinary boundaries, leverage synergies between fields, and generate novel insights and solutions that would be challenging to achieve within the confines of a single discipline.

In summary, the necessity of combining linguistics, management, and psychology in interdisciplinary approaches stems from the recognition that complex real-world challenges require comprehensive, multifaceted analyses that draw on diverse disciplinary perspectives to generate meaningful insights and solutions. Specifically, in the article we investigated the principles and concepts underlying the Homo Creator

framework, which emphasizes adaptive problem-solving capabilities in navigating complex challenges.

We examined how the Homo Creator perspective can complement and enrich the Change Kaleidoscope model by fostering a deeper understanding of the role of individuals and communities as active agents of change in educational contexts affected by conflict-related stressors.

Synthesize existing research, theoretical frameworks, and practical insights to elucidate the synergies between the Homo Creator concept and the Change Kaleidoscope model, offering a holistic approach to addressing stress and fostering positive educational outcomes in conflict zones.

Present shock is caused by a discrepancy between reality and the picture of reality in the mind (the person has not had time to adapt). Such a discrepancy is generated by changes, especially rapid ones, by the increasing pressure of events, by the flow of knowledge, science, technology, and various types of information.

By achieving these goals, the article aims to contribute to advancing theoretical understanding and informing evidence-based practices at the intersection of education, stress management, and conflict resolution. It seeks to inspire new avenues of research, foster interdisciplinary dialogue, and catalyze positive change in educational systems facing the challenges of war and instability.

References:

1. Amabile T.M. (1988). A Model of Creativity and Innovation in Organizations. *Research in Organizational Behavior*, 10, 123-167.
2. Bandura A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W. H. Freeman and Company.
3. Csikszentmihalyi M. (1996). *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. Harper Perennial.
4. L'éducation dans le monde contemporain nouveaux défis, nouveaux enjeux In : *L'éducation pour tous : Une anthologie du Rapport Parent* Montréal : Presses de l'Université de Montréal, 2002. URL: <http://books.openedition.org/pum/13293>
5. Engzell P., Frey A., & Verhagen M. (2020). The collateral damage to children's education during lockdown. *VoxEU.org*.
6. Flood A, Keegan R.J. (2022). Cognitive Resilience to Psychological Stress in Military Personnel. *Front Psychol*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8966027/>
7. Giordano C. (2005). Homo Creator. The Conception of Man in Social Anthropology. *Finance & Bien Commun*, 22, 25-31.

8. Hailey H., & Balogun J. (2009). The Change Kaleidoscope: Changing Perspectives for Organizational Change Management. *Journal of Change Management*, 9(2), 135-154.
9. Herring Eric, and Piers Robinson. (2003). "Too Polemical or Too Critical? Chomsky on the Study of the News Media and US Foreign Policy." *Review of International Studies*, vol. 29, no. 4, 2003, pp. 553–68. JSTOR, URL: <http://www.jstor.org/stable/20097876>. Accessed 9 Feb. 2024.
10. Huntington Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, NY: Simon and Schuster.
11. Izbasarova R. Sh., & Krutikova E. (2020). Influence of Stress Situation on Students' Performance in General Education School. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02673843.2019.1596823>
12. *L'éducation pour tous: Une anthologie du Rapport Parent*. Presses de l'Université de Montréal. 2002. URL:
13. Kaplan R. *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. URL: https://books.google.fr/books/about/The_Revenge_of_Geography.html?id=gUqfX_x9iNAC&redir_esc=y
14. Muthanna A., Almahfali M., & Haider A. (2022). The Interaction of War Impacts on Education: Experiences of School Teachers and Leaders. *Educ. Sci.*, 12, 719.
15. Piasecka M. (2016). *Dyfis de l'éducation européenne: intégrer le monde, habiter l'Europe*, xtre bien chez soi. *Phronesis*, 5, 60-71.
16. Plontke S. (2014). The human creator as an interface: Results from an empirical study.
17. Post-traumatic stress disorder (PTSD) and war-related stress. URL: <https://www.veterans.gc.ca/eng/health-support/mental-health-and-wellness/understandingmental-health/ptsd-warstress>
18. Pouwels J., & Biesta G. (2017). With Socrates on Your Heels and Descartes in Your Hand: On the Notion of Conflict in John Dewey's Democracy and Education. *Educ. Sci.*, 7, 7.
19. Reha A. (2011). Psychological Stress and Effect of War on Education and Educator. *Prehospital and Disaster Medicine*, 26(S1), s.109-s.109. 2011.
20. Reynard M. (2021). Education in Crisis Situations: Addressing Stress and Promoting Resilience. *International Journal of Educational Development*, 89, 102407.
21. Structural learning. URL: <https://www.structural-learning.com/post/bronfenbrenners-ecological-model>
22. Slaughter Anne-Marie. (2017). The Chessboard and the Web: Strategies of Connection in a Networked World. 10.12987/9780300228168.
23. Toffler's definition of "future shock". URL: <https://cdn.preterhuman.net/texts/literature/general/Alvin%20Toffler%20-%20Future%20Shock.pdf>
24. UNESCO. *The Hidden Crisis: Armed Conflict and Education*, EFA Global Monitoring Report. 2011.

25. Wagner T. (2008). *The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need, and What We Can Do about It*. New York: Basic Books. URL: <https://scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1964864>

Authors

Anna Dmytriivna KUKARINA

PhD in Philology,

Kyiv National Linguistic University,

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9797-8210>

E-mail: annakukarina@gmail.com

Nataliia Ivanivna HOLUBENKO

PhD in Philology, Associate Professor,

Department of Theory and Practice of Translation,

Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

Teacher at the Department of Languages and

Literatures at Charles University,

Prague, Czech Republic

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-8793>

E-mail: nataliia.holubenko@knlu.edu.ua

E-mail: nataliia.holubenko@fhs.cuni.cz

Abstracts

АННА КУКАРИНА, НАТАЛІЯ ГОЛУБЕНКО. Синергетичне застосування моделі Калейдоскопа змін в освітніх контекстах: пом'якшення стресу та ПТСР в умовах війни через Агенцію Homo Creator. Модель Калейдоскопа змін, розроблена Хоуп Хейлі та Балогуном, надає рамки для розуміння динаміки організаційних змін. Цю модель застосовано в освіті в зонах конфліктів для вирішення викликів ПТСР, стресу та формування стійкості серед студентів та педагогів.

Концепція Homo Creator підкреслює людську агентність, творчість та здатність до вирішення проблем. Інтегруючи цю перспективу в модель калейдоскопа змін, у статті досліджується, як індивіди та спільноти можуть бути наділені силою для подолання складних викликів в освітніх середовищах, які страждають від стресорів, пов'язаних з війною.

Ключові слова: модель Калейдоскопа змін, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), освітній контекст, Homo Creator, воєнні обставини.

ANNA KUKARINA, NATALIJA HOŁUBENKO. **Synergistyczne zastosowanie modelu Kalejdoskopu zmian w kontekstach edukacyjnych: łagodzenie stresu i PTSD w warunkach wojny za pośrednictwem Agencji Homo Creator.** Model Kalejdoskopu zmian, opracowany przez Hope Hailey i Baloguna, określa ramy do zrozumienia dynamiki zmian organizacyjnych. Ten model jest stosowany w edukacji w strefach konfliktów, aby poradzić sobie z wyzwaniami PTSD, stresu i budowania odporności wśród studentów i pedagogów.

Koncepcja Homo Creator podkreśla ludzką sprawczość, kreatywność i umiejętności rozwiązywania problemów. Poprzez zintegrowanie tej perspektywy z modelem Kalejdoskopu zmian, artykuł bada, jak jednostki i społeczności mogą nabyć umiejętności radzenia sobie ze złożonymi wyzwaniami w środowiskach edukacyjnych dotkniętych stresorami związanymi z wojną.

Słowa kluczowe: model Kalejdoskopu zmian, zespół stresu pourazowego (PTSD), kontekst edukacyjny, Homo Creator, warunki wojenne.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.09>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Людмила МАГ ДИСЮК,
Раїса ФЕДОРЕНКО,
Денис МАГ ДИСЮК

Психологічний аналіз готовності сучасної молоді до подружнього життя

LIUDMYLA MAGDYSYUK, RAIISA FEDORENKO, DENYS MAGDYSYUK. **Psychological analysis of the modern youth readiness for married life.** *The article presents an analysis of the modern youth readiness to build marital and family relationships. Diagnostic methods for researching the psychological features of youth readiness for married life have been determined. The relationship between the level of youth readiness for marriage and upbringing in the parental family was analyzed. The important role of young people's orientation to the importance of sexual relations in family life, the personal unity of husband and wife, parental responsibilities, professional interests, household maintenance, moral and emotional support, external attractiveness of partners, as well as life values and their role in family life has been confirmed.*

The conclusions contain an overview of the theoretical and empirical results of the study of the readiness of modern youth to build marital and family relationships.

The practical significance of the obtained results is determined by the possibility of using the developed and tested complex of psychodiagnostic methods and the results and conclusions of the conducted research in working with young people on issues of preparation for married life and providing advisory assistance to young people on building family relationships.

Keywords: marital and family relations, interpersonal relations, family functioning, parental responsibilities, external attractiveness, personal identification with a partner, life values, emotional support.

1. Вступ. Постановка наукової проблеми

На сучасному етапі, коли наше суспільство переживає істотні зміни у всіх сферах життя: соціально-економічній, політичній, культурній – особливого значення набуває вплив як сімейної атмосфери, так і зовнішнього середовища на виховання молодого покоління. Існування інституту сім'ї має давні корені і традиції. З давніх-давен сім'я була основною одиницею, «клітиною» суспільства. Стабільність, добробут, культура окремої сім'ї визначали і визначають стан суспільства в цілому.

Разом з тим, високий рівень шлюбно-розлучних ситуацій, падіння престижу материнства і батьківства, згасання батьківської ініціативи, кардинальна зміна демографічної поведінки не можуть не викликати серйозної стурбованості сучасних вчених і, як наслідок, не стимулювати фокусування дослідницьких завдань на аналітиці й пошуку ефективних стратегій щодо побудови міцних, гармонійних сімей. Особливо **актуальним** лишається вивчення готовності сучасної молоді до подружнього життя.

2. Аналіз останніх досліджень

За останні десятиріччя з'явилося багато наукових досліджень і нових ідей стосовно сім'ї та внутрішньо-сімейних взаємин. Ця тема активно опрацьовується сучасними як зарубіжними, так і українськими психологами, психотерапевтами, психіатрами, серед яких Т. Алексеєнко, О. Безпалько, О. Докукіна, З. Зайцева, І. Зверєва, А. Капська, І. Кон, О. Кононко, В. Кравець, Г. Лактіонова, Л. Міщик, М. І. Мушкевич, Р. Овчарова, В. Постовий, І. Трубавіна, Р. П. Федоренко, Т. Шеляг та ін. [2; 3; 7].

Загальні закономірності побудови шлюбно-сімейних взаємин, формування родинної культури поколінь визначаються насамперед змістом складових частин цих понять, що стосуються окремої особистості та всіх членів цієї малої соціальної групи. Дослідження видатних вітчизняних (Т. Алексеєнко, І. Бех, В. Васютинський, Л. Ваховський, О. Вишневський, Л. Волинець, Т. Говорун, О. Киричук, О. Кікінежді, І. Козубовська, І. Комановський, О. Кононко, А. Конончук, В. Кравець, Г. Лактіонова, Н. Лисенко, А. Марушкевич, Л. Орбан-Лембрик, В. Поліщук, В. Постовий, Ю. Руденко, В. Титаренко, С.Харченко та ін.) і зарубіжних (А. Адлер, Д. Бамрінд, Л. Берг-Кросс, Л. Варга, Г. Вебер, Р. Кемпбелл, Л. Ковінько, Л. Кольберг, В. Ослон, Б. Хелінгер, Г. Хоментаскас та ін.) вчених і конкретних практиків у різних регіонах нашої країни й світу заклали основу для виокремлення основних структурних елементів родинної культури особистості та сім'ї як малої соціальної групи суспільства [1; 4; 6].

Аналіз робіт вітчизняних науковців виявив спрямованість багатьох авторів на дослідження особливостей шлюбно-сімейних стосунків та чинників, які впливають на стабільність і задоволеність шлюбом. Зокрема, це дослідження: Л. І. Магдисюк, в якому розглядається вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування [5], М. І. Мушкевич, в якому розглядається чинник впливу батьківської сім'ї на розвиток стосунків молодого подружжя [6]; Р. П. Федоренко, – дослідження присвячене вивченню чинників сімейної дезадаптації, шлюбно-сімейної задоволеності, особливостям рольової узгодженості у сучасній сім'ї [7].

Увагу вчених привертають, насамперед, задачі, які стоять перед молодим подружжям – встановлення балансу між близькістю та віддаленістю, проблема сімейної ієрархії та розподілення сфери відповідальності. При цьому, не менш важливим і актуальним є вивчення готовності сучасної молоді до побудови шлюбно-сімейних стосунків, що і лягло в основу нашого дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні готовності сучасної молоді до створення сім'ї та побудови гармонійних, партнерських взаємин.

У своєму дослідженні ми переслідували такі **цілі**:

1. Проаналізувати теоретичні джерела з обраної проблеми.
2. Здійснити підбір адекватного поставлений меті діагностичного інструментарію.

3. Провести емпіричне дослідження готовності сучасної молоді до подружнього життя.

4. Зробити висновки і узагальнення за результатами психодіагностичного дослідження.

3. Виклад основного матеріалу дослідження

Вибірку нашого дослідження склали 100 осіб (50 юнаків та 50 дівчат) – віком від 16 до 18 років, 82 % з яких мають повні сім'ї, 18 % дітей проживають у неповних сім'ях. Дослідження проводилось упродовж 2022-23 років.

Досягненню мети дослідження й розв'язанню поставлених завдань сприяло використання комплексу методів дослідження, а саме:

- теоретичні (вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури, синтез, порівняння, систематизація);
- емпіричні (комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на аналіз особистісного і сімейного профілю: тест – карта оцінки готовності до сімейного життя І. Ф. Юнди; опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сеніна; методика визначення узгодженості сімейних цінностей та рольових установок в сімейній парі А. Н. Волкової; методика незакінчених речень – авторська версія);
- математичні.

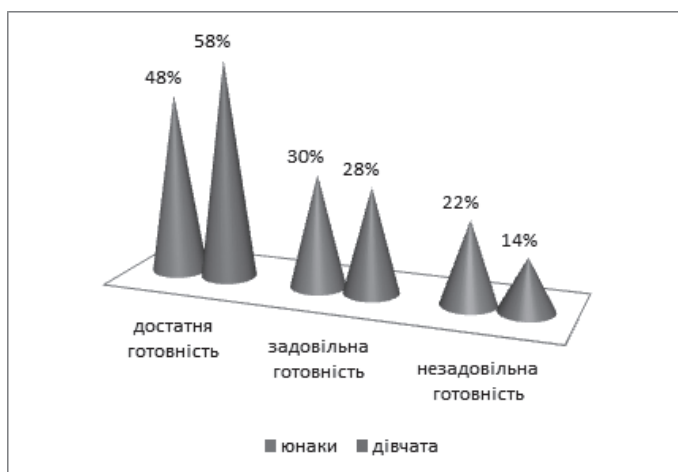

Рис. 1. Відсоткові показники виявлення готовності до сімейного життя

Результати проведеного дослідження на виявлення готовності до сімейного життя показали, що серед молоді (віком від 16 до 18 років) переважає рівень достатньої готовності до сімейного життя. На другому місці з незначними показниками знаходиться рівень задовільної готовності, та на третьому – незадовільної готовності.

Як бачимо з результатів дослідження, в основному у молоді достатньо сформовані основні рівні готовності до сімейного життя. До таких рівнів слід віднести: соціальну готовність, фізичну, психологічну, педагогічну, морально – етичну та ін.

Наступним завданням нашого дослідження було визначення термінальних цінностей у юнаків та дівчат нашої вибірки. Результати показали, що за шкалою «*Особистий престиж*» досліджувані отримали наступні середньо-групові показники: юнаки – 8,6 балів, дівчата – 8,4 бала. Як бачимо з результатів, молодь в своїх думках, поглядах, вчинках переважно зорієнтована на визнання, повагу з боку оточуючих, особливо від найбільш значимих для неї людей, та потребує соціального схвалення по відношенню до своєї поведінки.

За шкалою «*Високе матеріальне становище*», яка відображає рівень прагнення людини до більш високого матеріального становища, досліджувані отримали наступні результати: юнаки – 8,2 бала, дівчата – 8,1 бал, що є свідченням того, що молодь переконана в тому, що високий матеріальний стан є однією з головних умов сімейного благополуччя.

За шкалою «*Креативність*» досліджувані юнаки отримали 7,2 бала, а дівчата – 6,8 бала. Це є свідченням того, що молоді притаманний середній рівень прагнення до реалізації своїх творчих можливостей та уникнення стереотипів у всіх сферах свого життя, характерним є творчий підхід і привнесення нових ідей і задумів.

За шкалою «*Активні соціальні контакти*» досліджувані отримали: юнаки – 7,8 балів, дівчата – 8,2 бала, що означає, що рівень прагнення юнаків до встановлення благополучних взаємостосунків з іншими людьми, спілкування та взаємодія з ними, є середнім, а у дівчат – високим.

За шкалою «*Особистісний розвиток*» досліджувані отримали: юнаки – 8,1 бал, а дівчата – 8,6 балів. Це є свідченням того, що молоді притаманний високий рівень зацікавленості в об'єктивній інформації про особливості свого характеру та здібностей, а також на високому рівні знаходиться прагнення до самовдосконалення,

вважаючи при цьому, що потенційні можливості людини майже необмежені та потрібно досягати їх повної реалізації.

За шкалою «Досягнення» юнаки набрали 7 балів, а дівчата – 7,1 бал. Як бачимо, молоді притаманний середній рівень чіткого планування своїх життєвих подій на майбутнє, а також на середньому рівні розвитку знаходиться прагнення до здійснення конкретних та відчутних результатів в різні періоди життя.

За шкалою «Духовне задоволення» досліджувані продемонстрували такі показники: юнаки – 8 балів, а дівчата – 8,2 бала, що свідчить про те, що для молоді характерним є прагнення до отримання морального задоволення в усіх сферах свого життя, та бажання займатися тим, що цікаво і приносить внутрішнє задоволення, знаходиться на високому рівню.

За шкалою «Збереження особистої індивідуальності» і юнаки, і дівчата набрали по 8,6 бала. Це є свідченням того, що для молоді бажання не залежати від інших та збереження неповторності й індивідуальності своєї особистості, своїх поглядів, стилю життя знаходиться на високому рівні.

За шкалою «Професійне життя» досліджувані отримали: юнаки – 7,5 балів, дівчата – 7 балів, що свідчить про те, що для молоді значимість професійної діяльності знаходиться на середньому рівні.

За шкалою «Навчання та освіта» досліджувані отримали: юнаки – 6,8 балів, дівчата – 7,1 бал. Як бачимо, прагнення молоді до підвищення свого професійного та освітнього статусу відповідає середньому рівню..

За шкалою «Сімейне життя», досліджувані отримали: юнаки – 8,2 бала, а дівчата – 8,6 балів, що свідчить про те, що для молоді значимість усього, що пов'язане із сім'єю, витрачання сил та часу для вирішення сімейних проблем, орієнтація на те, що найголовніше в житті – це благополуччя сім'ї, знаходиться на високому рівні.

Результати, отримані за шкалою «Суспільне життя» (юнаки – 8,2 бала, дівчата – 8,6 балів), показали, що молодь на високому рівні переживає за проблеми суспільства, переймається політичним та правовим життям.

За шкалою «Захоплення», досліджувані отримали: юнаки – 7,6 балів, а дівчата – 8 балів, що свідчить про те, що у молодого покоління одним з головних місць у житті є захоплення та хобі, якому вони віддають більшість свого часу.

Аналіз обрахунків за шкалами методики визначення узгодженості сімейних цінностей та ролевих установок в сімейній парі А. Н. Волкової дав змогу побачити наступні результати:

«Інтимно – сексуальна» шкала набрала у досліджуваних юнаків 8,6 бала, а у дівчат – 8,4 бала, що свідчить про високий рівень значимості сексуальних стосунків. Як бачимо, молодь орієнтується на сексуальні взаємини в шлюбі, як на важливу умову сімейного щастя та благополуччя.

За шкалою «Особистісна ідентифікація з партнером» досліджувані юнаки отримали показник у сумі 7,4 бала, дівчата – 8,2 бала, що демонструє те, що молоді притаманні високі очікування спільності в інтересах, потребах, захопленнях, поглядах на життя, ціннісних орієнтаціях зі своїм майбутнім партнером, а також сумісного провадження вільного часу і заняття подібними справами.

За шкалою «Господарсько-побутова», яка вимірює установку досліджуваного на реалізацію господарсько – побутових функцій, досліджувані юнаки отримали показник у сумі 8,6 бала, дівчата – 9 балів. Це є свідченням того, що у молоді організація на якісне виконання господарсько – побутових функцій, збереження сімейно – побутового комфорту у сім'ї знаходиться на високому рівні і є дуже важливою. Натомість середньо-груповий показник опитуваних за підшкалою «Рольові очікування» відповідає 9 балам як у юнаків, так і у дівчат що засвідчує те, що у молоді ступінь очікування від партнера активного виконання побутових функцій, наявності в нього вмінь та навичок організації сімейного побуту, його здійснення та організація комфортного господарсько – побутового клімату є дуже високою.

Цікавим є той факт, що середньо-групові показники досліджуваних за підшкалою «Рольові домагання» відповідають 3, 3 балам у юнаків та 4 балам у дівчат. Це є свідченням того, що орієнтація молоді на особисту активну участь у веденні домашнього господарства, створення сімейно – побутового комфорту є слабкою і відповідає низькому рівню прояву.

Середньо-груповий показник за шкалою «Батьківсько-виховна» – 11 балів у юнаків, та 12,7 балів у дівчат, це дозволяє говорити нам про високий рівень відповідальності молоді за повноцінне здійснення батьківських обов'язків. Середньо-груповий показник досліджуваних за підшкалою «Рольові очікування» становить 5, 2 бала у юнаків та 6 балів у дівчат. Це є свідченням того, що серед моло-

ді спостерігається помірна вираженість орієнтації на активну батьківську позицію та виконання усіх належних батьківських обов'язків. Натомість середньо-груповий показник досліджуваних за підшкалою «Рольові домагання» становить 8,2 бала у юнаків та 8,6 бала у дівчат, що відображає високий рівень орієнтації молоді на особисте виконання батьківських обов'язків, відповідальність за прийняття певного важливого рішення щодо виховання та навчання дітей та повноцінного якісного виконання батьківсько-виховних функцій.

За шкалою «Соціальна активність» досліджувані отримали середньо-груповий показник у сумі 12, 6 балів у юнаків та 12 балів у дівчат, що показує, що молодь переважно орієнтується на соціальну активність (професійну, суспільну), впровадження поза сімейних інтересів, які є основними цінностями в процесі міжособистісної взаємодії партнерів для стабільності шлюбно-сімейних відносин. Середньо-груповий показник досліджуваних за підшкалою «Рольові очікування» становить 8, 2 бала у юнаків та 11 балів у дівчат, який відображає високий рівень орієнтації молоді на те, що шлюбний партнер повинен мати серйозні професійні інтереси, займати активну суспільну позицію. Натомість, середньо-груповий показник досліджуваних за підшкалою «Рольові домагання» відповідає 5 балам у юнаків та 4,4 балам у дівчат та є свідченням того, що вираженість особистих професійних потреб особистості у соціальній активності є нижчою від професійних вимог до свого партнера, та знаходиться на низькому рівні розвитку.

Середньо-груповий показник за шкалою «Емоційно-психотерапевтична» у юнаків – 13 балів, а у дівчат - 13,2 бала, це дозволяє говорити нам про високий рівень орієнтації молоді на значимість емоційно – психотерапевтичних функцій шлюбу, які розкриваються у взаємній моральній та емоційній підтримці членів сім'ї, сприйняття шлюбу як середовища, яке сприяє психологічній розрядці та забезпечує усіма видами стабільності. Середньо-груповий показник досліджуваних за підшкалою «Рольові очікування» становить 7 балів у юнаків та 11,2 бала у дівчат, що відповідає високому рівню орієнтації молоді на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоційного лідера сім'ї в питаннях: корекції психологічного клімату, надання моральної та емоційної підтримки, допомоги, поради та схвалення, позитивного підкріплення, створення «психотерапевтичної сприятливої атмосфери». Середньо-груповий

показник досліджуваних за підшкалою «Рольові домагання» становить 8 балів у юнаків та 8,2 бала у дівчат, що відповідає високому рівню орієнтації молоді на те, щоб бути хорошим сімейним «психотерапевтом» та виконувати функції, які сприятимуть психологічному релаксаційному та терапевтичному клімату задля емоційної підтримки усіх членів сім'ї.

За шкалою «Зовнішня привабливість» досліджувані отримали середньо-груповий показник у сумі 13, 2 бала у юнаків та 14,2 бала у дівчат. Це є свідченням того, що у молоді орієнтація на значимість зовнішнього вигляду як такого, який би відповідав стандартам сучасної моди, є сформованою та знаходиться на високому рівні. Середньо-груповий показник досліджуваних за підшкалою «Рольові очікування» становить 11 балів у юнаків та 12 балів у дівчат, що відповідає високому рівню розвитку бажання молоді мати зовнішньо привабливого партнера. Середньо-груповий показник досліджуваних за підшкалою «Рольові домагання» становить 9 балів у юнаків та 11,5 балів у дівчат та відповідає високому рівню розвитку орієнтації молоді на особисту привабливість, зовнішній вигляд, прагнення модно та красиво одягатися.

Аналіз результатів за методикою «Незакінчені речення» показав, що більшість опитуваних на такі речення, як: «Коли я одружусь, то...» та «Подружнє життя для мене...» виокремлюють такі характеристики, як відповідальність та взаємну підтримку, а також особливу увагу надають створенню міцних, щасливих сімей з однією-двома дітьми. Більшість досліджуваних при виборі свого партнера зорієнтовані на такі особистісні характеристики, як: вірність, доброта, розум, краса та хороше почуття гумору.

Заслуговує на увагу той факт, що значна частина опитуваних на речення «Я ніколи не міг би ...» відповіли, що не змогли б зрадити або покинути свого партнера.

Аналізуючи відповіді досліджуваних на речення: «Якщо мої батьки не приймуть мого партнера, то...», були зафіксовані такі результати опитуваних: більшість відповіла, що не зважатиме на позицію батьків та залишиться разом зі своїм партнером; незначна частина опитуваних намагатиметься переконати батьків прийняти свого партнера; рішення покинути свого партнера прийняло лише двоє опитуваних.

При цьому цікавим є той факт, що на питання «Батьки ...до сім'ї своїх дітей» більшість досліджуваних відповіли, що батьки повинні

з любов'ю та розумінням ставитися до їх сімей і допомагати у всьому; деякі опитувані відповіли, що батьки повинні не втручатися в сім'ї своїх дітей.

Аналізуючи відповіді досліджуваних на питання: «Якщо я розчаруюсь у своєму партнері, то...» та «Якщо у мене подружнє життя не складеться, то...», було зафіксовано, що більшість досліджуваних засвідчила неготовність до розірвання стосунків, а конструктивне (що є позитивним) вирішення проблемних ситуацій та бажання до їх збереження; лише незначна частина досліджуваних відповіли, що одразу покинуть свого партнера.

Також заслуговує на увагу той факт, що значна частина опитуваних відповіли, що сім'я для них знаходиться на першому місці і впевнені, що їхня сім'я буде щасливою.

Отже, результати методики незавершених речень дозволяють стверджувати нам те, що молодь переважно зорієнтована на побудову сильної, люблячої та стабільної сім'ї.

4. Висновки та перспективи подальших розвідок

Теоретичне опрацювання наукових джерел та проведене комплексне дослідження дали змогу виявити рівень готовності до вступу у шлюб, орієнтацію молоді на значимість в сімейному житті сексуальних взаємин, особистісної спільності чоловіка та дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів, а також життєві цінності та їх роль у сімейному житті.

За результатами емпіричного дослідження, можна зробити наступні висновки:

- виявлено, що молодь надає великого значення та орієнтується на сексуальну гармонію в сім'ї як важливу умову сімейного щастя та благополуччя;
- визначено, що молоді притаманні високі очікування спільності в інтересах, потребах, захопленнях, поглядах на життя, ціннісних орієнтаціях зі своїм майбутнім сімейним партнером, а також сумісного проведення вільного часу;
- встановлено, що у господарсько – побутовій сфері молодь орієнтується на те, що більшість функцій при веденні домашнього господарства, забезпеченні сімейно – побутового комфорту сім'ї буде виконувати партнер;

- доведено, що сучасній молоді властивою є відповідальність за своїх дітей та прагнення повноцінно їх виховувати. Цікавим є також те, що прагнення до особистої участі у виконанні батьківсько – побутових функцій переважає над бажанням передати ці функції своєму партнеру;
- виявлено, що молодь переважно орієнтується на соціальну активність (професійну, суспільну), впровадження позасімейних заходів, які є основними цінностями в процесі міжособистісної взаємодії партнерів для стабільності шлюбно – сімейних взаємин. При цьому слід зазначити, що вираженість особистих професійних потреб особистості у соціальній активності є нижчою від професійних вимог до свого партнера;
- встановлено, що у емоційно – психотерапевтичній сфері молодь орієнтується на взаємну моральну та емоційну підтримку членів сім'ї, висуваючи її як важливу цінність, а також сприймає шлюб як середовище, яке сприяє психологічній розрядці та підтриманню внутрішнього комфорту. Слід зазначити також і той факт, що розподіл емоційно – психотерапевтичних функцій знаходиться на однаковому рівні;
- визначено, що молодь орієнтується як на свій, так і на зовнішній вигляд свого партнера, надає йому вагомому значення та прагне, щоб він відповідав стандартам сучасної моди.

Отже, на основі проведеного аналізу отриманих результатів було виявлено, що значна більшість представників молодого покоління у віці від 16 до 18 років мають високий рівень готовності до вступу у шлюб. При цьому слід враховувати те, що шлюбні орієнтації розкриваються у прагненні молоді до побудови гармонійних партнерських стосунків та створення міцних, щасливих сімей, члени яких завжди будуть готовими до компромісу та конструктивного вирішення проблем.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у ґрунтовному вивченні рівня сформованості готовності до подружнього життя у молодих подружніх пар і його вплив на задоволеність шлюбно-сімейними стосунками партнерів.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю використання розробленого та апробованого комплексу психодіагностичних методик та результатів і висновків проведеного дослідження у роботі з молоддю з питань підготовки до подружнього життя та надання консультативної допомоги молоді з питань побудови сімейних взаємин.

References:

1. Брага Є. О. Уявлення про батьківство: аналіз поняття та дослідження / Є. О. Брага // Вісник Одеського національного університету. Психологія . 2013. Т. 18, Вип. 22(1). С. 45-52.
2. Деніжна С. О. Етика і психологія сімейного життя: навчальний посібник / С. О. Деніжна, М. О. Сова. К.: Вид. центр НУБіП України, 2010. 212 с.
3. Капська А. Й. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення / А. Й. Капська. К. : ДЦССМ. 2006.184 с.
4. Нагула О. Л. Психологічна сутність поняття батьківська компетентність молодого подружжя/ О. Л. Нагула // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Пед. науки. 2012. № 22, ч. 8. С. 272-277.
5. Магдисюк Л. І. Особливості шлюбно-сімейних стосунків у залежності від подружнього стажу: діагностика та консультування: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 188 с.
6. Федоренко Р. П., Мушкевич М. І., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Психологія молоді сім'ї: монографія. Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 392 с.
7. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Transliteration of References:

1. Braha Ye. O. (2013). Uiyavleniia pro batkivstvo: analiz poniattia ta doslidzhennia / Ye. O. Braha // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia . 2013. T. 18, Vyp. 22(1). S. 45-52.
2. Dienizhna S. O. (2010). Etyka i psykholohiia simeinoho zhyttia: navchalnyi posibnyk / S. O. Dienizhna, M. O. Sova. K.: Vyd. tsentr NUBiP Ukrainy, 2010. 212 s.
3. Kapska A. Y. (2012). Moloda simia: problemy ta umovy yii stanovlennia / A. Y. Kapska. K. : DTSSM. 2006.184 s.
4. Nahula O. L. (2012). Psykholohichna sutnist poniattia batkivska kompetentnist molodoho podruzzhzia/O. L. Nahula// Visn. Luhan. nats. un-tu im. T. Shevchenka. Ped. nauky. 2012. № 22, ch. 8. S. 272-277.
5. Mahdysiuk L. I. (2022). Osoblyvosti shliubno-simeinykh stosunkiv u zalezhnosti vid podruzhnogo stazhu: diahnostryka ta konsultuvannia: monohrafiia. Lutsk: Vezha-Druk, 2022. 188 s.
6. Fedorenko R. P., Mushkevych M. I., Duchyminska T. I., Mahdysiuk L. I. (2020). Psykholohiia molodoi simi: monohrafiia. Vyd. 2-he, dopovn. ta zmin. Lutsk: Vezha-Druk, 2020. 392 s.
7. Fedorenko R. P. (2020). Psykholohiia simi: navch. posib. Vyd. 2-he, zmin. ta dopovn. Lutsk: Vezha-Druk, 2021. 480 s.

Authors

Lyudmila Ivanivna MAGDYSYUK
*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of the
Department of Practical Psychology and
Psychodiagnostics,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5304-933X>
[https://www.scopus.com/authid/detail.
uri?authorId=57204591564](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57204591564)
[https://www.researchgate.net/profile/
Liudmyla-Mahdysiuk](https://www.researchgate.net/profile/Liudmyla-Mahdysiuk)
E-mail: magdisyuk.lyudmila@vnu.edu.ua

Raisa Petrivna FEDORENKO
*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Practical Psychology and
Psychodiagnostics,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7905-6474>
E-mail: fedorenko.raisa@vnu.edu.ua

Denys Eduardovych MAGDYSYUK,
*Master of Psychology Faculty,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine*
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5249-0021>
E-mail: mahdysiuk.denys2023@vnu.edu.ua

Abstracts

ЛЮДМИЛА МАГДИСЮК, РАЙСА ФЕДОРЕНКО, ДЕНИС МАГДИСЮК. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГОТОВНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ. У статті представлено аналіз готовності сучасної молоді до побудови шлюбно-сімейних взаємин. Визначено

діагностичні методи дослідження психологічних особливостей готовності молоді до подружнього життя. Проаналізовано зв'язок рівня готовності молоді до шлюбних взаємин з вихованням у батьківській сім'ї. Підтверджено важливу роль орієнтації молоді на значимість в сімейному житті сексуальних взаємин, особистісної спільності чоловіка та дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів, а також життєві цінності та їх роль в сімейному житті.

Висновки містять виклад теоретичних і емпіричних результатів дослідження готовності сучасної молоді до побудови шлюбно-сімейних взаємин.

Практична значущість одержаних результатів визначається можливістю використання розробленого та апробованого комплексу психодіагностичних методик та результатів і висновків проведеного дослідження у роботі з молоддю з питань підготовки до подружнього життя та надання консультативної допомоги молоді з питань побудови сімейних взаємин.

Ключові слова: шлюбно-сімейні взаємини, міжособистісні стосунки, функціонування сім'ї, батьківські обов'язки, зовнішня привабливість, особистісна ідентифікація з партнером, життєві цінності, емоційна підтримка.

LIUDMYLA MAHDYSIUK, RAIISA FEDORENKO, DENYS MAHDYSIUK. **Analiza psychologiczna gotowości współczesnej młodzieży do życia małżeńskiego.** W artykule dokonano analizy gotowości współczesnej młodzieży do budowania relacji małżeńskich i rodzinnych. Określono metody diagnostyczne badania psychologicznych cech gotowości młodych ludzi do życia małżeńskiego. Przeanalizowano związki pomiędzy poziomem gotowości młodzieży do zawarcia małżeństwa a wychowaniem w rodzinie. Potwierdzono ważną rolę ukierunkowania młodych ludzi na znaczenie stosunków seksualnych w życiu rodzinnym, jedności osobistej męża i żony, obowiązków rodzicielskich, zainteresowań zawodowych, utrzymania domu, wsparcia moralnego i emocjonalnego, atrakcyjności zewnętrznej partnerów, a także wartości życiowych i ich roli w życiu rodzinnym.

Wnioski zawierają przegląd teoretycznych i empirycznych wyników badań nad gotowością współczesnej młodzieży do budowania relacji małżeńskich i rodzinnych.

O praktycznym znaczeniu uzyskanych wyników decyduje możliwość wykorzystania opracowanego i przetestowanego zespołu metod psychodiagnostycznych oraz wyników i wniosków z przeprowadzonych badań w pracy z młodzieżą nad zagadnieniami przygotowania do życia małżeńskiego oraz udzielania pomocy doradczej młodym ludziom w sprawie budowania relacji rodzinnych.

Słowa kluczowe: relacje małżeńskie i rodzinne, relacje interpersonalne, funkcjonowanie rodziny, obowiązki rodzicielskie, atrakcyjność zewnętrzna, osobista identyfikacja z partnerem, wartości życiowe, wsparcie emocjonalne.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.10>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Інга ПОЛІЛУЄВА,
Оксана САХНО

Резильєнтність як складова забезпечення психологічного здоров'я педагогів в умовах війни

INHA POLILUIEVA, OKSANA SAKHNO. **Resilience as a component of ensuring the psychological health of teachers in the conditions of war.** *The article examines the problem of psychological resilience of teachers in the conditions of war. Based on the analysis of scientific works, it is substantiated that resilience is the ability of an individual to face difficult life circumstances and find resources for recovery after a traumatic or stressful event. The main factors affecting the resilience of teachers in war conditions and their negative impact on the teacher are identified, examples of the model of work on the development of resilience are given. The main factors for choosing a resilience development model are highlighted. It was concluded that the resilience of teachers is an important factor that helps them cope with emotional stress, continue to work and provide quality education to their students. This is an important*

component of ensuring the psychological health of teachers in wartime conditions. The main areas of work with teachers on the development of resilience in war conditions are outlined.

Key words: *resilience, stress resistance, influencing factors, psychological health, social health, teachers, resilience development model.*

1. Вступ. Постановка проблеми

У сучасній Україні, де із 2014 року триває військовий конфлікт, відбулося багато змін. Питання безпеки набуло особливого значення. Питання збереження ментального здоров'я громадян країни, стало дуже актуальними. На фоні цього заклади освіти, особливо ті, що знаходяться на територіях, де можливі або відбуваються бойові дії, стають осередками безпеки, як особистості (фізично) та і психологічної (первинна психологічна допомога) [5]

Професія вчителя завжди вирізнялася високим рівнем стресу. З іншого боку, вона вимагає від педагогічного працівника володіти тими компетенціями, які допомагають педагогам екологічно долати негативні наслідки стресових факторів, що виникають у професійній діяльності. Тобто бути життестійкими та стресостійкими.

Сьогодні війна створює надзвичайно складні умови для роботи педагогів. Постійний стрес, невизначеність, ризики для життя та здоров'я значно виснажують емоційний та психологічний ресурс. Збереження стійкості та працездатності в таких умовах стає ключовим фактором для забезпечення якісного освітнього процесу. Тому на перший план виходить проблема психологічної резильєнтності особистості педагога в умовах війни, бо педагоги відіграють важливу роль у формуванні майбутнього покоління, але в умовах війни їх психологічне здоров'я може бути під загрозою. У цей важкий час дуже важливо зберегти психологічне здоров'я педагогів, як групи, яка має високий ступінь вигорання та піддається високому нервовому напруженню. Зростає потреба у дослідженні та розвитку резильєнтності як складової забезпечення психологічного благополуччя педагогів в умовах воєнних дій [2]. Механізм стійкості здатний допомогти вчителю відновити внутрішні ресурси після стресових ситуацій, зберігаючи при цьому професійну ефективність.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Початок досліджень резильєнтності як окремої теоретичної та емпіричної теми в психології розпочалося відносно недавно, з кін-

ця ХХ століття. Однією з перших робіт, присвячених резилентності стало дослідження Еммі Вернер (1970-і роки) з вивчення дитячої резилентності, виявленої у деяких дітей, чий матері були хворі на шизофренію. А після публікації робіт А.А. Мастена у 1980-х роках резилентність стала однією з великих теоретичних та науково-дослідних тем у психології.

Поняття психологічної стійкості та стресостійкості досліджувалося багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками: Г. А. Бонанно, Н. Гармезі, Е. Д. Міллер, М. Раттер, Е. Вернер, Ф. Валієва, Ф. Лозель, А. Локтіонова, В. Мазілов, А. Махнач, А. Муравйова, О. Олійнікова, О. Рильська, Дж. Річардсон. Увага до цієї теми з боку науковців, які представляють різні підходи, зумовлена надзвичайною актуальністю проблеми в умовах стрімких змін чи надзвичайних ситуацій, якою є війна. Більшість науковців вказують на те, що стійкість – це не лише наявність особистісної стабільності та рівноваги після впливу несприятливих подій, а й вихід із стресу з підвищенням психологічних та фізичних компетенцій людини, тобто посткризове зростання особистості [4].

Мета статті. Розкрити сутність резильєнтності та її роль у збереженні психологічного здоров'я педагогів в умовах війни.

3. Виклад основного матеріалу

За останні роки концепція резильєнтності набула більш глобального характеру. Фокус досліджень змістився з простого опису та вивчення факторів резильєнтності на аналіз позитивного впливу цих факторів на особистість, тобто на вивчення процесу, за допомогою якого індивід здатний подолати труднощі.

Термін «резилієнс» (resilience), або стійкість, досить широко використовувався протягом століть і з часом набув різноманітних значень. В україномовній літературі термін «resilience» перекладають як «стресостійкість», «життестійкість», «життєздатність», «стійкість до травми», «психологічна пружність», «психологічна стійкість», що призводить до певної термінологічної плутанини [3]. У перекладі з англійської resilience – стійкість, це динамічний процес адаптації до складних та мінливих умов, здатність долати труднощі та зберігати психологічне благополуччя.

Отже, враховуючи все вищевикладене, резильєнтність – це здатність особистості протистояти складним життєвим обставинам та знаходити ресурси для відновлення після травмуючої

або стресової події. В психології він означає стійкість, пластичність, пружність.

Резильєнтність педагогів – це їхня здатність адаптуватися до мінливих умов роботи, справлятися з емоційними та професійними викликами, а також зберігати мотивацію та продовжувати працювати та надавати якісну освіту своїм учням.

Підвищення резильєнтності педагогів має важливе значення для забезпечення стійкості освітньої системи саме в часи війни. Стійкі та мотивовані педагоги можуть краще справлятися з викликами, надавати учням необхідну підтримку та давати їм знання та навички, необхідні для успішного життя.

Визначимо основні фактори, що впливають на резильєнтність педагога. Умовно їх можна поділити на три групи:

1) *Особистісні фактори:*

- Внутрішній контроль/самоконтроль: Педагоги, які вірять у свою здатність впливати на події та результати, краще справляються з труднощами.
- Гнучкість: Вміння адаптуватися до змін, знаходити альтернативні шляхи та рішення робить педагогів більш стійкими.
- Оптимізм: Позитивне ставлення до життя та віра у краще майбутнє допомагають педагогам долати труднощі.
- Самодопомога та самопідтримка: Вміння піклуватися про себе, відпочивати та відновлювати сили є ключовим для резильєнтності.
- Емоційний інтелект: Розуміння та регулювання власних емоцій, а також емоцій інших людей, допомагає педагогам краще справлятися з конфліктами та стресом.

2) *Професійні фактори:*

- Відчуття сенсу та цінності роботи: розуміння того, що робота педагога має значний вплив на життя дітей та їх батьків.
- Підтримка з боку адміністрації та колег: позитивний шкільний клімат, наявність можливостей для професійного зросту, розвитку та спілкування з колегами.
- Сучасні та ефективні технології/стратегії викладання: володіння сучасними методами та прийомами роботи, які дозволяють успішно вирішувати педагогічні завдання.
- Уміння керувати класом: здатність організувати освітній процес, мотивувати учнів та створити сприятливу атмосферу в класі.

- Здатність вирішувати конфлікти: вміння конструктивно вирішувати конфлікти з учнями, батьками та колегами.

3) *Зовнішні фактори:*

- Соціально-економічні умови: рівень життя, доступність соціальних послуг, безпека та стабільність у суспільстві.
- Освітня політика: державна підтримка освіти, наявність ресурсів для розвитку освітніх закладів.
- Ставлення до педагогів у суспільстві: престижність професії вчителя, визнання важливості роботи педагогів.

Війна має значний вплив на психологічне здоров'я людей, і педагоги не є винятком. Постійний стрес, тривога, страх – це ті воєнні фактори, що впливають на психологічне здоров'я педагогів. Без необхідної психологічної підтримки через деякий час вони можуть привести до депресії, апатії, емоційного виснаження. А потім, як результат, до посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Ось деякі з воєнних факторів, які можуть негативно впливати на психологічне здоров'я педагогів:

- Небезпека та страх: Педагоги можуть жити в страху за своє життя, життя своїх близьких та життя своїх учнів. Вони можуть бути свідками насильства та жорстокості, що може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР).
- Стрес: Через нестабільність, невизначеність та економічні труднощі педагоги відчувають стрес, який негативно відбивається на їх ментальному здоров'ї.
- Відсутність ресурсів: Педагоги можуть відчувати нестачу ресурсів для роботи та надання якісної освіти своїм учням.
- Емоційне виснаження: Постійне стикання з людьми, які пережили травму викликає у педагогів емоційне виснаження.
- Втрата близьких: Педагоги можуть втратити близьких людей через війну, що може призвести до горя та депресії.
- Важливо зазначити, що це лише загальний опис факторів, що впливають на резильєнтність педагогів в часи війни. Це складне явище, яке залежить від багатьох індивідуальних та контекстуальних факторів. Проте й ці, вище перелічені воєнні фактори можуть призвести до негативних наслідків. Наведемо приклади їх впливу на педагогів:
- Зниження працездатності: Педагоги, які мають проблеми з психологічним здоров'ям, можуть бути менш продуктивними на роботі.

- Погіршення якості освіти: Педагоги, які мають проблеми з психологічним здоров'ям, можуть надавати менш якісну освіту своїм учням.
- Збільшення конфліктів: Педагоги, які мають проблеми з психологічним здоров'ям, можуть частіше конфліктувати з колегами та учнями.
- Зростання ризику суїциду: Педагоги, які мають проблеми з психологічним здоров'ям, мають більш високий ризик суїциду.

Перші тижні повномасштабної військової агресії Росії в Україні та подальші запити педагогів показали що потреба у формуванні у них резильєнтності як складової психологічного здоров'я сьогодні є дуже актуальною. При цьому важливо пам'ятати, що розвиток резильєнтності - це постійний процес, який потребує зусиль та самодисципліни. Важливо знайти те, що дійсно допомагає справлятися з труднощами та зберігати стійкість. Є багато способів допомогти їм впоратися з цим впливом. Важливо, щоб педагоги мали доступ до психосоціальної підтримки, безпечного середовища, ресурсів та інформації про проблеми психологічного здоров'я. Наведемо для прикладу декілька моделей, які можуть допомогти в організації роботи з педагогами з розвитку резильєнтності в умовах війни:

1. Модель «7 стовпів стійкості» (G. Bonanno):

Позитивні стосунки: підтримка з боку близьких, друзів, колег.

Фізична та емоційна турбота про себе: здоровий сон, харчування, фізичні вправи, практики релаксації.

Гнучкість: адаптація до змін, прийняття невизначеності.

Сенс життя: розуміння цінності та значущості своєї роботи.

Надія та оптимізм: віра в краще майбутнє.

Подяка: вдячність за те, що є.

Духовність: зв'язок з чимось більшим, ніж себе.

2. Модель «РАДАР» (Людмила Петрановська)

Рівновага: знаходження балансу між роботою та особистим життям.

Адаптація: вміння пристосовуватися до нових умов та викликів.

Дія: активна позиція та прийняття відповідальності за власне життя.

Підтримка: наявність близьких людей, які можуть допомогти та емоційно підтримати.

3. Модель «5П» (Патрік Зід)

Пізнання: розуміння власних емоцій, думок та поведінки.

Підтримка: наявність близьких людей, які можуть допомогти та емоційно підтримати.

Практика: розвиток навичок подолання стресу, саморегуляції та емоційного інтелекту.

Позитив: фокус на позитивних думках, емоціях та досвіді.

Планування: створення плану дій на випадок нових викликів.

4. Модель «7С» (Кетрін М. Мюллер)

Сила: розвиток фізичної та психологічної стійкості.

Спілкування: налагодження позитивних стосунків з колегами, учнями та батьками.

Сенс: розуміння сенсу та цінності власної роботи.

Спокій: вміння справлятися з емоціями та стресом.

Співчуття: розуміння та підтримка інших людей.

Сміливість: готовність до ризику та прийняття рішучих дій.

Смирнення: прийняття того, що не все можна контролювати [7].

Важливо зазначити, що не існує єдиної універсальної моделі розвитку резильєнтності. Кожна модель має свої особливості та може бути більш або менш ефективною для педагогів, що переживають страхіття війни.

Сьогодні педагоги стикаються з численними стресовими факторами, які можуть призвести до емоційного виснаження, тривоги, депресії та інших проблем з психічним здоров'ям. В умовах війни ці проблеми можуть посилюватися. Тому робота з розвитку резильєнтності педагогів дуже важлива та потребує підготовлених для цього спеціалістів. Цей напрям роботи з педагогами в сучасних умовах реалізують освітні психологічні центри різних рівнів, центри професійного розвитку педагогічних працівників, шкільні практичні психологи тощо. У кожного з них свої системи роботи, що враховують особливості ситуації в даному регіоні. Але їх об'єднує одне завдання: допомогти педагогам краще справлятися з викликами війни, зберегти мотивацію та працездатність, а також надавати учням якісну освіту.

З метою вирішення цього завдання спеціалісти допомагають педагогам долати стрес та травми, навчають педагогів методам саморегуляції (м'язова релаксація, дихальні вправи, медитація, арт-терапія), подолання стресу, працюють над розвитком у них coping-стратегій, емоційного інтелекту, над підвищення самооцінки та локусу контролю, формуванням навичок ефективного вирішення

проблем тощо [2, 6]. Сьогодні розвивається мережа груп підтримки (спілкування з колегами, які стикаються з подібними проблемами, обмін досвідом та емоційною підтримкою) для педагогів та груп із самодопомоги, встановлюється багато нових соціальних зв'язків. Збільшилась кількість педагогів. Що беруть участь у тренінгах та семінарах з навчання методам подолання стресу, розвитку емоційного інтелекту, саморегулювання, вирішення конфліктів тощо.

Важливо пам'ятати, що подолання стресу та травм – це процес, який потребує часу і зусиль. Кожна модель має свої особливості та може бути більш або менш ефективною для різних педагогів. Необхідно пробувати різні стратегії і знайти те, що підходить саме цій людині.

Вибір моделі розвитку резильєнтності залежить від багатьох факторів, таких як:

- Індивідуальні характеристики педагогів: їх вік, досвід роботи, рівень освіти, особисті якості.
- Контекст: специфіка освітнього закладу, в якому працюють педагоги, соціально-економічні умови, рівень безпеки.
- Наявність ресурсів: методична допомога, психологічна підтримка, матеріальні ресурси.

При виборі моделі розвитку резильєнтності необхідно враховувати певні вимоги. Модель розвитку резильєнтності повинна бути:

- комплексною: охоплювати різні аспекти резильєнтності, такі як особисті, професійні та соціальні фактори.
- адаптованою: враховувати індивідуальні характеристики педагогів та контекст, в якому вони працюють.
- заснованою на наукових дослідженнях: використовувати ефективні методи та підходи, які мають доказову базу.

Протягом останніх років науковцями різних рівнів було проведено ряд досліджень, які вивчають резильєнтність педагогів в умовах війни. Ці дослідження засвідчують, що педагогам, які мають високий рівень резильєнтності, притаманні такі якості:

- Сила духу: вони вірять у себе та свою здатність справлятися з труднощами.
- Гнучкість: вони здатні адаптуватися до нових умов та міняти свої плани, коли це необхідно.
- Підтримка: вони мають міцні соціальні зв'язки з друзями, членами сім'ї та колегами.
- Оптимізм: вони вірять у краще майбутнє

- Відчуття мети: вони відчують, що їхня робота має сенс.

Важливо зазначити, що результати досліджень резильєнтності педагогів в умовах війни в Україні можуть варіюватися залежно від контексту [8]. Тому щоб краще зрозуміти фактори, які впливають на резильєнтність педагогів, та розробити ефективні програми для її підвищення необхідно проводити більше досліджень.

4. Висновки

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що резильєнтність педагогів – це важливий фактор, який допомагає їм справлятися з емоційним стресом, продовжувати працювати та надавати якісну освіту своїм учням. Це важлива складова забезпечення психологічного здоров'я педагогів в умовах війни. Для того, щоб допомогти педагогам підвищити свою резильєнтність в умовах військових дій, що тривають, можна рекомендувати наступні напрями роботи:

- Надання доступу до психосоціальної підтримки: психологи та психотерапевти можуть допомогти педагогам навчитися справлятися з емоційним стресом.
- Створення безпечного середовища: педагоги повинні мати можливість працювати в безпечному середовищі, де вони не відчують страху за своє життя.
- Забезпечення ресурсами: педагоги повинні мати доступ до необхідних ресурсів для роботи та надання якісної освіти своїм учням.
- Підвищення обізнаності педагогів про проблеми психологічного здоров'я: педагоги повинні бути обізнані про проблеми психологічного здоров'я та про те, де вони можуть отримати допомогу.
- Підтримка педагогів: педагоги повинні відчувати підтримку з боку своїх колег, керівництва та учнів.

Розвиток резильєнтності – це важливий крок до забезпечення стійкості освітньої системи в часи війни. Стійкі та мотивовані педагоги можуть краще справлятися з викликами, надавати учням необхідну підтримку та давати їм знання та навички, необхідні для успішного життя. Підвищення резильєнтності педагогів є ключовим фактором для забезпечення якісної освіти та благополуччя дітей, особливо в сьогоdnішніх реаліях в умовах війни [1]

References:

1. Богданов С.О., Залеська О.В., Федорець О.В., Ключко К.Є., Флярковська О.В. Професійне зростання та емоційна підтримка педагогів: навч.-метод. посіб. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ. 2021. 54 с.
2. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
3. Кокун О. М., Мельничук Т. І. Резильєнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023. 25 с.
4. Кокун, О. М. (2020). Професійна життєстійкість особистості: аналіз феномена. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. V, Вип. 20, 68–81. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721356>
5. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.метод. посіб. /Богданов С. О. та ін.; заг. ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.: іл., табл.
6. Резильєнтність та практики психологічного відновлення в умовах довготривалої військової агресії: інформаційно-практичний poradnik. Освіта і наука в умовах війни. Віртуальний читальний зал освітянина ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського [офіц. сайт] упорядн. О. Мерзлякова. Київ, 2023. 20 с.
7. Сайт Американської психологічної асоціації: URL: <https://www.apa.org/topics/resilience/>.
8. Т. Цюман, О. Нагула, З. Адамська Психологічні умови резильєнтності педагога в період воєнного стану. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць. № 38 (2). 2022. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351>

Transliteration of References:

1. Bohdanov S.O., Zaleska O.V., Fedorets O.V., Kliuzko K.Ie., Fliarkovska O.V. (2021). Profesiine zrostannia ta emotsiina pidtrymka pedahohiv: navch.-metod. posib. Kyiv: Univ. vyd-vo PULSARY. 2021. 54 s.
2. Karamushka L.M. (2022). Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty: Metod. rekomendatsii. Kyiv: Instytut psykhlohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy, 2022. 52 s.
3. Kokun O. M., Melnychuk T. I. (2023). Rezyliens-dovidnyk: praktychnyi posibnyk. Kyiv: Instytut psykhlohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 2023. 25 s.
4. Kokun O. M. (2020). Profesiina zhyttiistiikist osobystosti: analiz fenomena. Aktualni problemy psykhlohii: Zbirnyk naukovykh prats. Instytutu psykhlohii

- imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom. V, Vyp. 20, 68–81. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721356>
5. Pidhotovka vchyteliv do rozvytku zhyttiistiikosti/stresostiikosti u ditei v osvitynikh navchalnykh zakladakh : navch.metod. posib. /Bohdanov S. O. ta in.; zah. red.: Chernobrovkin V. M., Panok V. H. Kyiv : Univ. vyd-vo PULSARY, 2017.208 s.: il., tabl.
 6. Rezylientnist ta praktyky psykholohichnoho vidnovlennia v umovakh dovyhotryvaloi viiskovoi ahresii: informatsiino-praktychnyi poradyk. Osvita i nauka v umovakh viiny. Virtualnyi chytalnyi zal osvitanyna DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho [ofits. sait] uporiadn. O. Merzliakova. Kyiv, 2023. 20 s.
 7. Sait Amerykanskoï psykholohichnoi asotsiatsii: URL: <https://www.apa.org/topics/resilience/>.
 8. Tsiuman T., Nahula O., Adamska Z. (2022). Adamska Psykholohichni umovy rezylientnosti pedahoha v period voiennoho stanu. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. Zbirnyk naukovykh prats. № 38 (2). 2022. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351>

Authors

Inha Volodymyrivna POLILUIEVA
*Candidate of Psychological Sciences,
Senior Researcher of the Department of Pedagogy,
Psychology, Social Work and Management,
O. Dovzhenko Hlukhiv National
Pedagogical University,
Hlukhiv, Sumy region, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3673-5212>
E-mail: madampolilueva@gmail.com*

Oksana Ivanivna SAKHNO
*Director of the MI "Novoslobidskyi Center for
Professional Development of
Pedagogical Workers" of the Nova Sloboda
Village Council,
Konotop District of Sumy Oblast, village of Kniazivka,
Konotop district, Sumy region, Ukraine
E-mail: sahno2@ukr.net*

Abstracts

ІНГА ПОЛІЛУЄВА, ОКСАНА САХНО. Резильєнтність як складова забезпечення психологічного здоров'я педагогів

в умовах війни. У статті розглядається проблема психологічної резильєнтності педагогів в умовах війни. На основі аналізу наукових праць обґрунтовано, що резильєнтність – це здатність особистості протистояти складним життєвим обставинам та знаходити ресурси для відновлення після травмуючої або стресової події. Визначено основні фактори, що впливають на резильєнтність педагогів в умовах війни та їх негативний вплив на педагога, наведено приклади моделі роботи з розвитку резильєнтності. Виділено основні фактори для вибору моделі розвитку резильєнтності. Зроблено висновок, що резильєнтність педагогів – це важливий фактор, який допомагає їм справлятися з емоційним стресом, продовжувати працювати та надавати якісну освіту своїм учням. Це важлива складова забезпечення психологічного здоров'я педагогів в умовах війни. Намічено основні напрями роботи з педагогами щодо розвитку резильєнтності в умовах війни.

Ключові слова: резильєнтність, стресостійкість, фактори впливу, психологічне здоров'я, ментальне здоров'я, педагоги, модель розвитку резильєнтності.

INGA POLILUEWA, OKSANA SAKHNO. **Odporność jako element zapewnienia zdrowia psychicznego nauczycieli w warunkach wojennych.** W artykule podjęto problematykę odporności psychicznej nauczycieli w warunkach wojny. Na podstawie analizy prac naukowych udowodniono, że rezyliencja to zdolność jednostki do stawienia czoła trudnym okolicznościom życiowym i znalezienia zasobów umożliwiających powrót do zdrowia po traumatycznym lub stresującym wydarzeniu. Zidentyfikowano główne czynniki wpływające na odporność nauczycieli w warunkach wojennych oraz ich negatywny wpływ na nauczyciela, podano przykłady modelu pracy nad rozwojem odporności. Podkreślono główne czynniki decydujące o wyborze modelu rozwoju odporności. Stwierdzono, że odporność nauczycieli jest ważnym czynnikiem pomagającym im radzić sobie ze stresem emocjonalnym, kontynuować pracę i zapewniać uczniom wysokiej jakości edukację. Jest to ważny element zapewnienia zdrowia psychicznego nauczycieli w warunkach wojennych. Zarysowano główne obszary pracy z nauczycielami nad kształtowaniem odporności w warunkach wojennych.

Słowa kluczowe: prężność, odporność na stres, czynniki wpływające, zdrowie psychiczne, zdrowie psychiczne, nauczyciele, model rozwoju odporności.

3.

EDUCATION AND MODERN SOCIETY

EDUKACJA I NOWOCZESNE SPOŁECZEŃSTWO

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.11>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Єлизавета ШУНЬКО, Юлія КРАСНОВА,
Ольга ЛАКША, Тетяна КОНЧАКОВСЬКА,
Олена КОСТЮК, Олена БЄЛОВА

Досвід, виклики і перспективи
підготовки лікарів-неонатологів
в Україні

YELYZAVETA SHUNKO, YULIYA KRASNOVA, OLGA LAKSHA, TETIANA KONCHAKOVSKA, OLENA KOSTIUK, OLENA BIELOVA. **Experience, challenges and the future of training neonatologists in Ukraine.** *The article highlights the issue of overcoming the shortage of personnel among such specialties as Pediatrics and Neonatology. In the conditions of epidemic troubles and full-scale war in Ukraine, which led to the predominance of the distance learning format, how to ensure high-quality medical education, cultivate clinical thinking in neonatologists, increase their motivation and form the necessary professional competencies.*

Keywords: *neonatology, medical residency, specialization cycles, clinical thinking, postgraduate education, professional competencies, distance learning.*

1. Вступ

Швидкі зміни в суспільстві і умовах життя в останні роки, на превеликий жаль, створюють багато складнощів і змушують нас усіх пристосовуватись для підтримки функціонування неонатології як медичної галузі та продовжувати формувати необхідні медичні кадри за цих незвичних умов. Так, пандемія коронавірусу перевела всю систему навчання в дистанційний формат, змусивши викладачів шукати нові підходи для формування клінічного мислення, сприяння відпрацюванню практичних навичок і набуття досвіду майбутніми лікарями. Є дані про те, що вимушене дистанційне навчання значно знизило якість підготовки молодих спеціалістів, особливо серед високотехнологічних спеціальностей, які потребують безпосередньо інтервенційних втручань. [1]

2. Виклад основного матеріалу

Широкомасштабне вторгнення країни-агресора з постійним терором мирного населення і медичних закладів як мішеней, призвело до часткового відтоку жінок-медиків з родинами за кордон задля безпеки власних дітей. Внутрішнє переселення з територій активних бойових дій також значно ускладнили як надання медичної допомоги, так і продовження навчання студентів, інтернів і майбутніх спеціалістів.

Зміни в програмі підготовки лікарів-спеціалістів, а також у структурі і фінансуванні медичних закладів призвели до очікуваного дефіциту лікарів педіатричних спеціальностей і неонатологів зокрема. Разом з тим, багато жінок уже повернулись з евакуації до чоловіків, і попри все, життя продовжується і діти народжуються. Незважаючи на зниження народжуваності (у 2023 році в Україні народилось 187 387 дітей), питома вага народжених передчасно, з інфекціями та ознаками хвороб, збільшилась. Тож питання виховання і підготовки молодих, грамотних, досвідчених, мотивованих кадрів для практичної медицини стоїть руба. [2]

Кафедра неонатології НУОЗ України імені П. Л. Шупика, яка була створена у 1977 році і залишається опорною кафедрою України з питань підготовки лікарів-неонатологів і навчання лікарів суміж-

них спеціальностей допомогі новонародженим дітям, має певний досвід викладання в складних умовах навчання за неможливості звичної роботи з групами у відділеннях баз кафедри. За час пандемії і повномасштабної війни, в умовах ізоляції, дистанціювання, евакуації, бомбувань, повітряних тривог і блекаутів нами підготовлено 49 молодих лікарів-неонатологів (4 випуски інтернатури) та ще 75 лікарів підтвердили чи змінили спеціалізацію на неонатолога на циклах спеціалізації з неонатології.

Остання група лікарів-інтернів за спеціальністю Неонатологія була випущена влітку 2023 року. Натепер підготовка майбутніх неонатологів, яких потребує практична медицина, проводиться лише на циклах спеціалізації з неонатології, тривалістю 6 місяців (або 3 для тих, хто мав сертифікат з неонатології і не працював за спеціальністю більше 3 років). Загальні підходи до навчання на циклах інтернатури і спеціалізації в сучасних умовах залишаються ті самі.

По-перше, лекційні і семінарські заняття здебільшого вимушено проводяться дистанційно, в режимі активного спілкування зі слухачами, після попередньої їх підготовки за темою заняття з використанням національного двотомного підручника Неонатологія за редакцією професора Є. Є. Шунько. Дистанційні заняття викладачі кафедри проводить на платформі Zoom. При проведенні семінарських занять добре себе зарекомендувала методика роботи в «малих групах», коли після обговорення теми слухачам дається завдання чи клінічний випадок і вони розподіляються по окремих віртуальних «кімнатах», де 2-5 осіб, залежно від завдання, мають відповідно підготувати план обстеження і лікування пацієнта чи тактику допомоги, або що. По закінченні виділеного часу групи повертаються до віртуальної «загальної зали», де кожна з груп доповідає свої результати. У випадках, коли групи обговорюють ту саму клінічну ситуацію, викладач спочатку заходить до кожної з груп і вислуховує їх відповіді, щоб не «підказувати» і не впливати на відповіді інших груп, і лише потім всі повертаються в загальний чат для дискусій. [3]

За можливості (зниження рівня небезпеки під час пандемії чи військових дій) слухачі приїжджають на кафедру для очного спілкування, відпрацювання практичних навичок, проведення консультацій і оцінки знань, складаються індивідуальні програми підготовки інтернів, закріплюються медичні заклади для набуття клінічного досвіду (з числа баз кафедри, баз підготовки інтернів чи

інше, за згодою адміністрацій в умовах відповідно ситуації). Частина лікарів-інтернів проходили практичну роботу з пацієнтами в період пандемії та, за неможливості прибути на бази кафедри, на своїх базах стажування (постійних чи тимчасових на час евакуації), під контролем завідуючого та досвідчених лікарів. [4]

Ще однією з форм навчання, за принципом «кращий спосіб зрозуміти – це пояснити іншому», є підготовка слухачами циклів інтернатури чи спеціалізації доповідей-презентацій клінічних випадків, які вони бачили на своїх клінічних базах підготовки, з обов'язковим ґрунтовним теоретичним розбором нозології, диференційної діагностики і сучасних перспективних методів лікування, які існують у світі. Такі доповіді давно замінили звичні сухі «реферати» за темами. Після доповіді слухач, якій її готував, відповідає на запитання колег і викладачів, охочі можуть поділитись схожим чи навпаки, відмінним випадком. Жваві дискусії закріплюють засвоєння матеріалу, вчать «виходити за звичні рамки» та спонукають до пошуків сучасної інформації за кожним цікавим клінічним випадком. [5]

Відпрацювання практичних навичок відбувається після їх теоретичного опрацювання згідно навчальному посібнику кафедри «Еталони практичних навичок з неонатології». За можливості, деякі навички відпрацьовуються спочатку на манекенах або під час рольових ігор з колегами (наприклад, як збір анамнезу, консультування). Після прибуття на кафедру проводяться симуляційні тренінги командами по 2-5 осіб, з обов'язковою відеофіксацією кінцевого результату зусиль. Семінари-тренінги з поглибленим відпрацюванням критичних для неонатолога навичок, як: початкова допомога при народженні, реанімаційна допомога при невідкладних станах, грудне вигодовування, профілактика вертикальної передачі ВІЛ-інфекції – проводяться зазвичай у вигляді дводенних «марафонів» з чергуванням коротких лекцій для повторення вивченого раніше матеріалу, обговорення, практичних навичок, в тому числі, організації і комунікації, та роботи з манекенами, приладдям, документацією.

Особливо спонукаємо молодь шукати в інтернеті сучасні статті, протоколи, відео за темою заняття, якими можна поділитись з колегами і викладачами. Це вчить лікарів проводити пошук джерел на іноземних мовах, обробляти і відсіювати інформацію, опрацьовувати великі масиви малопов'язаного «сміття» і гордо представляти громаді плоди своєї праці з власною інтерпретацією. Самостійна

робота інтерна з темами, які цікавлять їх особисто, вчить мислити логічно, активніше проголошувати і відстоювати свою точку зору, спілкуватись, дискутувати і зростати як особистість.

Оцінювання знань проводиться як у формі класичних усних заліків за розділами, вирішення ситуаційних задач з розбором сучасних клінічних настанов, так і у вигляді тестового контролю з відомими чи відкритими питаннями перед лекцією/семінаром, а також за результатами проведеного заняття, які проводяться очно або дистанційно на платформі Google тощо. Всі названі підходи в комплексі забезпечують бажаний результат підготовки компетентних неонатологів за складних умов сьогодення. [6]

Наразі, рух української медичної освіти в напрямку європейських стандартів призвів до скорочення кількості медичних спеціальностей в інтернатурі до 23, як задокументовано в Наказі МОЗ № 1254 «Про затвердження Положення про інтернатуру та вторинну лікарську (провізорську) спеціалізацію» 2021 року. При цьому, з дитячих спеціальностей залишились тільки Педіатрія і Дитяча хірургія.

Тобто, згідно існуючій на сьогодні схемі, після 6 років майже теоретичного навчання «на загального лікаря» в медичному ВИШі (на спеціальність Педіатрія набирають лише кілька медичних університетів і виключно на контракт), майбутній неонатолог проходить навчання 2 роки в інтернатурі з Педіатрії, де вивчає весь широкий спектр дитячих хвороб і станів, у розрізі частіше амбулаторного лікаря-педіатра. Слід зазначити, що згідно з новою програмою проходження інтернатури значно скорочено час для очного навчання на кафедрах, де традиційно проводили «практичні» навчання майбутніх лікарів з формуванням критичного клінічного мислення і вміння працювати з медичною науковою літературою, доказовою медициною.

Натомість, продовжили термін навчання на клінічних базах, часто без супроводу викладачів і без попереднього опрацювання існуючих галузевих стандартів і нових клінічних протоколів. Безумовно, робота і чергування в клініці є невід'ємною складовою підготовки лікаря. За нашим досвідом, вечірні і нічні чергування інтернів дійсно є набагато кориснішими за щоденне «ходіння» за завідувачкою відділення з наступним написанням щоденників. Проте, здобутий на практиці досвід має обов'язково бути переосмислений на основі доказової медицини і найкращих світових практик.

Насправді, пряма передача досвіду від досвідчених лікарів до майбутніх спеціалістів передбачає певний відсоток помилок на кожному з етапів передачі знань і досвіду. Основний постулат лікаря спеціаліста молодому колезі – роби, як я... Іноді, на питання інтерна: а чому саме так, відповідь: «Бо мене так навчили». Проте, помилки в передачі знань і навичок могли закрастися вже на етапі навчання цього досвідченого лікаря, і насамперед тому, що з часом знання і досвід усієї медичної науки і неонатології також змінюються і збагачуються. Таким чином, перша група помилок – первинна, коли передавач несвідомо передає щось невірне, впевнений в своїй вправності. Друга група помилок виникає в процесі передавання знань, коли набувач знань щось недочув, недобачив, не звернув уваги, посоромився перепитати, спростив для себе, щоб не робити зайвих, на його погляд, рухів, тощо. Під час першого і наступних самостійних кроків старшого досвідченого колеги поряд могло не бути, аби виправити набуті таким чином помилки.

З часом, якщо помилка не є критичною і безпосередньо не призводить до негайного погіршення стану пацієнта, вона закріплюється, стає автоматичною і може навіть множитись, коли означений набувач знань почне передавати молодим колегам власний досвід... Взагалі, людині властиво робити помилки, тому що ми не є високоточними механізмами. Але, навіть високоточні сучасні механізми можуть робити помилки. Помилки, зумовлені людським фактором в медицині, можуть бути наслідком як неналежного виконання рутинних навичок, так і наслідком порушення правил виконання процедур чи протоколів, або наслідком недостатності певних знань.

Взагалі, термін «помилка» визначається як невиконання запланованих дій, або використання неправильного плану для досягнення мети. Що ставить планування знов на одну з перших позицій у діях лікаря (отримати інформацію, оцінити, визначитись, чого не вистачає, передбачити можливий подальший перебіг подій, подумати, як запобігти несприятливому результату...). Близько 400 тис. смертей у світі щорічно пов'язано з медичними помилками, які можна попередити; в США госпітальні смерті внаслідок медичних помилок становлять до 98 000 кожного року; близько 10 % госпіталізованих пацієнтів страждають від різного роду лікарських помилок, більшість яких НЕ пов'язані з індивідуальною недбалістю, а є наслідком недосконалого функціонування системи надання допомоги. [7]

Для того, щоб покращити саме систему надання медичної допомоги, тривалість навчання лікаря в світі становить 10-12 років, з них менша половина присвячена вивченню теорії, а більша – саме клінічній практиці, відпрацюванню командної роботи і взаємодії, набуття досвіду і викоріненню найбільш поширених помилок. Від самого початку переходу до світової практики підготовки лікарів, в цю систему змін була закладена також лікарська резидентура, яка мала би виправити існуючий перекис у тривалості навчання принаймні лікарів стаціонарів інтенсивного лікування.

Великий систематичний огляд показав, що включення лікарів-резидентів в процеси діагностики і лікування позитивно впливають на надання медичної допомоги хворим, а також в подальшому стають кращими фахівцями. [8]

Нагальне питання уведення лікарської резидентури стоїть на порядку денному в Україні уже 10 років. Поняття резидентури було закладено в Законі України про вищу освіту в 2014 року. І тільки зараз, нарешті, на обговорення представлено проект Положення про лікарську резидентуру.

Проект розроблено відповідно до Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Впровадження лікарської резидентури за вузькопрофільними високотехнологічними лікарськими спеціальностями вважають реалізацією положень чинного законодавства та шляхом інтеграції української медичної освіти в європейський освітній та медичний простір. [9]

3. Висновки

В умовах припинення підготовки лікарів-інтернів, для запобігання значного дефіциту неонатологічних кадрів триває навчання спеціалістів-неонатологів на циклах спеціалізації.

З впровадженням резидентури цикли спеціалізації тією ж датою не можна скасовувати, натомість варто забезпечити принаймні перехідний період паралельного навчання в резидентурі і спеціалізації.

Перевіряти засвоєння і допомагати з осмисленням теоретичного матеріалу слухачам в умовах війни можна і дистанційно, проте важливим є влаштування резидента для клінічної роботи на сучасній технологічній базі з кваліфікованим персоналом за наявності достатньої кількості відповідних пацієнтів.

Обов'язковою умовою для формування клінічного мислення є наявність закріпленого викладача-тьютора (або ментора, залежно від особистості здобувача), який буде активно спілкуватись із закріпленою особою для допомоги в формуванні клінічного, критичного та продуктивного мислення, складання індивідуальної освітньої «траєкторії», вчасного виправлення помилок, формування навичок спілкування, роботи в команді, контролем за психічним станом.

Багато навчати молодих спеціалістів роботі в міждисциплінарних командах ще на етапі навчання, для чого слід запланувати взаємні «відвідування» відділень, спільні семінари, практичні конференції з представленням клінічних випадків і наукових новинок.

References:

1. Chen SY, Lo HY, Hung SK. What is the impact of the COVID-19 pandemic on residency training: a systematic review and analysis. *BMC Med Educ.* 2021 Dec 15;21(1):618. doi: 10.1186/s12909-021-03041-8. PMID: 34911503; PMCID: PMC8671601.
2. Nayana Ambardekar, MD Crozer Health: "Taking Care of the Tiniest Patients: The Importance of Neonatology." WebMD, 2023 <https://www.webmd.com/a-to-z-guides/what-is-neonatologist#1-3>
3. Pan GC, Zheng W, Liao SC. Qualitative study of the learning and studying process of resident physicians in China. *BMC Med Educ.* 2022 Jun 15;22(1):460. doi: 10.1186/s12909-022-03537-x. PMID: 35706013; PMCID: PMC9202223.
4. Priority of distance education during the Covid-19 pandemic period. Loskutov, O. A.; Yu, M. I.; Krasnov, V. V.; Dzyuba, D. A.; Druzina, O. M.; Savichuk, N. O.; Sudakevich, S. N.. *Azerbaijan Medical Journal* ; - (1):159-166, 2022. Artigo em Russo | EMBASE | ID: covidwho-1863691
5. Shunko, I. I., Vorobiova, O. V., Laksha, O. T., Konchakovska, T. V., Krasnova, Y. Y., & Kostuk, O. E. (2017). Формування клінічного мислення в післядипломній підготовці лікарів-інтернів за спеціальністю «Неонатологія». *Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина*, 7(1(23), 5–7. <https://doi.org/10.24061/2413-4260.VII.1.23.2017.1>
6. Краснов, В., П'янківська, Л., Костюк, О., Юрковська, Л., & Третьякова, А. (2019). Оцінювання рівня сформованості професійних компетентностей у лікарів-інтернів на етапі здобуття післядипломної освіти. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 83(І), 87-98. вилучено із <https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/77>
7. Aggarwal R, Mytton OT, Derbrew M, Hananel D, Heydenburg M, Issenberg B, MacAulay C, Mancini ME, Morimoto T, Soper N, Ziv A, Reznick R. Training and simulation for patient safety. *Qual Saf Health Care.* 2010 Aug;19 Suppl 2:i34-43. doi: 10.1136/qshc.2009.038562. PMID: 20693215.

8. Van der Leeuw RM, Lombarts KM, Arah OA, Heineman MJ. A systematic review of the effects of residency training on patient outcomes. *BMC Med.* 2012 Jun 28;10:65. doi: 10.1186/1741-7015-10-65. PMID: 22742521; PMCID: PMC3391170.
9. Проект положення про лікарську резидентуру. www.umj.com.ua/uk/novyna-250972-rozrobleno-polozhennya-pro-likarsku-rezidenturu

Transliteration of References:

1. Chen SY, Lo HY, Hung SK. (2021). What is the impact of the COVID-19 pandemic on residency training: a systematic review and analysis. *BMC Med Educ.* 2021 Dec 15;21(1):618. doi: 10.1186/s12909-021-03041-8. PMID: 34911503; PMCID: PMC8671601.
2. Nayana Ambardekar, MD. (2023). Crozer Health: "Taking Care of the Tiniest Patients: The Importance of Neonatology." WebMD, 2023 <https://www.webmd.com/a-to-z-guides/what-is-neonatologist#1-3>
3. Pan GC, Zheng W, Liao SC. (2022). Qualitative study of the learning and studying process of resident physicians in China. *BMC Med Educ.* 2022 Jun 15;22(1):460. doi: 10.1186/s12909-022-03537-x. PMID: 35706013; PMCID: PMC9202223.
4. Priority of distance education during the Covid-19 pandemic period. Loskutov, O. A.; Yu, M. I.; Krasnov, V. V.; Dzyuba, D. A.; Druzina, O. M.; Savichuk, N. O.; Sudakevich, S. N.. *Azerbaijan Medical Journal* ; - (1):159-166, 2022. Artigo em Russo | EMBASE | ID: covidwho-1863691
5. Shunko, I. I., Vorobiova, O. V., Laksha, O. T., Konchakovska, T. V., Krasnova, Y. Y., & Kostuk, O. E. (2017). Formuvannia klinichnoho myslennia v pisladyplomnii pidhotovtsi likariv-interniv za spetsialnistiu «Neonatalogiia». *Neonatalogiia, khirurgiia ta perynatalna medytsyna*, 7(1(23), 5–7. <https://doi.org/10.24061/2413-4260.VII.1.23.2017.1>
6. Krasnov, V., Piankivska, L., Kostyuk, O., Yurkovska, L., & Tretiakova, A. (2019). Otsiniuvannia rivnia sformovanosti profesiinykh kompetentnostei u likariv-interniv na etapi zdobuttia pisladyplomnoi osvity. *Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru*, 83(I), 87-98. vylucheno iz <https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/77>
7. Aggarwal R, Mytton OT, Derbrew M, Hananel D, Heydenburg M, Issenberg B, MacAulay C, Mancini ME, Morimoto T, Soper N, Ziv A, Reznick R. (2009). Training and simulation for patient safety. *Qual Saf Health Care.* 2010 Aug;19 Suppl 2:i34-43. doi: 10.1136/qshc.2009.038562. PMID: 20693215.
8. Van der Leeuw RM, Lombarts KM, Arah OA, Heineman MJ. (2012). A systematic review of the effects of residency training on patient outcomes. *BMC Med.* 2012 Jun 28;10:65. doi: 10.1186/1741-7015-10-65. PMID: 22742521; PMCID: PMC3391170.
9. Проект положення про лікарську резидентуру. www.umj.com.ua/uk/novyna-250972-rozrobleno-polozhennya-pro-likarsku-rezidenturu

Authors

Yelyzaveta SHUNKO

*Corresponding Member of the National Academy
of Sciences of Ukraine,*

Doctor of Medical Sciences, Professor,

Head of the Department of Neonatology,

*P.L. Shupyk National Institute of Health of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4883-2549>

E-mail: dr_shunko@ukr.net

Yuliya KRASNOVA

Candidate of Medical Sciences, Associate professor,

Associate Professor of the Department of Neonatology,

*P.L. Shupyk National Institute of Health of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2503-5552>

E-mail: july.krasnova@gmail.com

Olga LAKSHA

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Neonatology,

*P. L. Shupyk National Health Center of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6241-4813>

E-mail: dr_laksha@ukr.net

Tetiana KONCHAKOVSKA

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Neonatology,

*P.L. Shupyk National Health Center of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1851-7695>

E-mail: tetiana.konchakovska@gmail.com

Olena KOSTIUK

*Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Neonatology,
P. L. Shupyk National Institute of Health of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2561-9347>

E-mail: kostiuk.o@gmail.com

Olena BIELOVA

*Candidate of Medical Sciences,
Assistant of the Department of Neonatology,
P. L. Shupyk National Institute of Health of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3534-9590>

E-mail: dr.elena.belova@gmail.com

Abstracts

ЄЛИЗАВЕТА ШУНЬКО, ЮЛІЯ КРАСНОВА, ОЛЬГА ЛАКША, ТЕТЯНА КОНЧАКОВСЬКА, ОЛЕНА КОСТЮК, ОЛЕНА БЄЛОВА. **Досвід, виклики і перспективи підготовки лікарів-неонатологів в Україні.** Стаття висвітлює питання щодо подолання дефіциту кадрів серед таких спеціальностей, як Педіатрія і Неонатологія. Як в умовах епідемічних негараздів та повномасштабної війни в Україні, що зумовили переважання дистанційного формату навчання, забезпечити якісну медичну освіту, виплекати клінічне мислення у лікарів-неонатологів, підвищити їх мотивацію і сформувати необхідні професійні компетенції.

Ключові слова: неонатологія, лікарська резидентура, цикли спеціалізації, клінічне мислення, післядипломна освіта, професійні компетенції, дистанційне навчання.

JEŁYZAWETA SZUŃKO, JULIA KRASNOWA, OLHA LAKSZA, TETIANA KONCZAKOWSKA, OŁENA KOSTIUK, OŁENA BIEŁOWA. **Doświadczenie, wyzwania i perspektywy kształcenia lekarzy-neonatologów w Ukrainie.** W artykule przedstawiono problem pokonania braków kadrowych wśród takich specjalności: pediatria

i neonatologia. Jak w warunkach problemów epidemicznych i wojny na pełną skalę w Ukrainie, które doprowadziły do dominacji formatu kształcenia na odległość, zapewnić wysoką jakość edukacji medycznej, kultywować myślenie kliniczne u neonatologów, zwiększyć ich motywację i kształtować niezbędne kompetencje zawodowe.

Słowa kluczowe: *neonatologia, rezydentura lekarska, cykle specjalizacji, myślenie kliniczne, kształcenie podyplomowe, kompetencje zawodowe, kształcenie na odległość.*

Contents

1. EDUCATION IN THE CONDITIONS OF WAR 3

Olena BONDAREVA

«Ukrainian dramaturgy of a full-scale war»:
the concept of the program for the discipline
of free choice of students. 4

**Maryna OMELCHENKO, Nataliia ORDATII,
Anatoliy ORDATII, Victoriia ANHELKA, Nataliia GUMENIUK**

Relevant aspects of the Ukrainian higher education
system in the context of war. 23

**Victor PARZHNYTSKYI, Oleksandr SAVENKO,
Iryna SHNIUKOVA**

Foreign experience in the field of social
and professional re-adaptation of combatants. 42

Iryna CHERNIAVSKA, Lubov SKRYPNYK

Educational losses of medical students and first-year
medical interns in the conditions of war. 56

Maryna CHYKALOVA

Learning under fire: challenges and opportunities
for the educational sector. 66

Nataliia SHAKUN

Education transformation strategies in the context
of social security formation. 82

Oleh YATSUKH

Support of higher education in Ukraine through the
Viber Social Network during the period of martial law. 98

2. PSYCHO-SOCIAL ASSISTANCE IN CONDITIONS OF WAR 112

Anna KUKARINA, Nataliia HOLUBENKO

Synergistic application of the change kaleidoscope
model in educational contexts: mitigating stress and
PTSD amidst war circumstances through the Agency
of Homo Creator 113

Liudmyla MAGDYSYUK, Raiisa FEDORENKO,

Denys MAGDYSYUK

Psychological analysis of the modern youth readiness
for married life 125

Inha POLILUIEVA, Oksana SAKHNO

Resilience as a component of ensuring the
psychological health of teachers in the conditions of war 140

3. EDUCATION AND MODERN SOCIETY 152

Yelyzaveta SHUNKO, Yuliya KRASNOVA,

Olga LAKSHA, Tetiana KONCHAKOVSKA,

Olena Kostiuk, Olena BIELOVA

Experience, challenges and the future of training
neonatologists in Ukraine 153

Spis treści

1. EDUKACJA W WARUNKACH WOJNY 3

Olena BONDAREWA

«Ukraińska dramaturgia wojny na pełną skalę»:
koncepcja programu dla dyscypliny swobodnego
wyboru studentów..... 4

**Maryna OMELCHENKO, Nataliia ORDATII,
Anatoliy ORDATII, Victoriia ANHELKA, Nataliia GUMENIUK**

Aktualne aspekty działalności ukraińskiego
szkolnictwa wyższego w warunkach wojny 23

**Wiktor PARŻNYCKIJ, Oleksandr SAWENKO,
Iryna SZNIUKOWA**

Zagraniczne doświadczenie w zakresie readaptacji
społecznej i zawodowej uczestników działań bojowych 42

Iryna CHERNYAVSKA, Ljubow SKRYPNYK

Straty edukacyjne studentów medycyny
i lekarzy-stażystów pierwszego roku w warunkach wojny 56

Maryna CHYKALOVA

Nauka pod ostrzałami: wyzwania i możliwości
dla sektora edukacyjnego 66

Nataliia SAKUN

Strategie transformacji edukacji w kontekście
kształtowania bezpieczeństwa społecznego..... 82

Oleh YATSUKH

Wsparcie szkolnictwa wyższego w Ukrainie poprzez
sieć społecznościową Viber w okresie obowiązywania
stanu wojennego..... 98

2. POMOC PSYCHO-SPOŁECZNA W WARUNKACH WOJNY 112

Anna KUKARINA, Nataliia HOŁUBENKO

Synergistyczne zastosowanie modelu Kalejdoskopu
zmian w kontekstach edukacyjnych: łagodzenie stresu
i PTSD w warunkach wojny za pośrednictwem Agencji
Homo Creator 113

**Liudmyła MAGDYSYUK, Raiisa FEDORENKO,
Denys MAGDYSYUK**

Analiza psychologiczna gotowości współczesnej
młodzieży do życia małżeńskiego 125

Inga POLILUEWA, Oksana SAKHNO

Odporność jako element zapewnienia zdrowia
psychicznego nauczycieli w warunkach wojennych 140

3. EDUKACJA I NOWOCZESNE SPOŁECZEŃSTWO 152

**Yelyzaveta SHUNKO, Yuliya KRASNOVA,
Olga LAKSHA, Tetyana KONCHAKOVSKA,
Olena KOSTYUK, Olena BELOVA**

Doświadczenia, wyzwania i perspektywy kształcenia
lekarzy-neonatologów w Ukrainie 153

Зміст

1. ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ 3

Олена БОНДАРЕВА

«Українська драматургія повно-масштабної війни»:
концепція програми для дисципліни вільного
вибору студентів 4

**Марина ОМЕЛЬЧЕНКО, Наталія ОРДАТІЙ,
Анатолій ОРДАТІЙ, Вікторія АНГЕЛЬСЬКА,
Наталія ГУМЕНЮК**

Актуальні аспекти діяльності української вищої
школи в умовах війни 23

**Віктор ПАРЖНИЦЬКИЙ, Олександр САВЕНКО,
Ірина ШНЮКОВА**

Зарубіжний досвід у сфері соціальної
та професійної реадптації учасників бойових дій 42

Ірина ЧЕРНЯВСЬКА, Любов СКРИПНИК

Освітні втрати студентів-медиків та лікарів-інтернів
першого курсу в умовах війни 56

Марина ЧИКАЛОВА

Навчання під обстрілами: виклики і можливості
для освітньої сфери 66

Наталія ШАКУН

Стратегії трансформації освіти в контексті
формування соціальної безпеки 82

Олег ЯЦУХ

Підтримка вищої освіти в Україні соціальною
мережею Viber на період дії воєнного стану 98

2. ПСИХО-СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА В УМОВАХ ВІЙНИ 112

Анна КУКАРІНА, Наталія ГОЛУБЕНКО

Синергетичне застосування моделі Калейдоскопа
змін в освітніх контекстах: пом'якшення стресу
та ПТСР в умовах війни через Агенцію Homo Creator 113

**Людмила МАГДИСЮК, Раїса ФЕДОРЕНКО,
Денис МАГДИСЮК**

Психологічний аналіз готовності сучасної молоді
до подружнього життя 125

Інга ПОЛІЛУЄВА, Оксана САХНО

Резильєнтність як складова забезпечення
психологічного здоров'я педагогів в умовах війни 140

3. ОСВІТА І СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО..... 152

**Єлизавета ШУНЬКО, Юлія КРАСНОВА,
Ольга ЛАКША, Тетяна КОНЧАКОВСЬКА,
Олена КОСТЮК, Олена БЕЛОВА**

Досвід, виклики і перспективи підготовки
лікарів-неонатологів в Україні. 153

WORK APPLICATION

Editorial Board EHS:S&S Takes the evaluation and publication of original materials, previously unpublished texts and only the ones that at the same time do not pass any publishing process.

Language(s) of publication: English, Polish. Possibility of the publication to further the stated languages - by the decision of the editorial board.

Authors who wish to publish the article in „European Humanities Studies: State and Society”, must send it to the E-mail: ehs.state@gmail.com, contains information about the author: academic degree and academic title, place of work (university, college, department), city, country, e-mail address.

After the successful Peer-review materials obtained the author will receive official notification of acceptance of an article for publication and preparation for publication. After receiving such notice, the author directs the editorial board of the Declaration of the author (download): print, fill out "by hand", sign, scan and send by e-mail edition: ehs.state@gmail.com

Declaration of the author:

- confirms that his / her text does not violate the rights of third parties, and is not in consideration for publication in any edition;
- confirms the accuracy and completeness of the copyright data (affiliation);
- agrees to submit personal information in electronic and printed form;
- in the case of collective work, the authors indicate the proportion of personal contributions (in accordance with the recommendations of the Ministry of Science and Higher Education, and in order to counter the practice of "ghostwriting" and "guest authorship").

Payment of printing costs (when it is necessary) carried out by the author only after the successful completion of a preliminary review procedure and the adoption of the Declaration of the editorship of the author.

Edition does not pay fees for the publication of the texts on the pages of the EHS:S&S. The editors reserve the right to make minor changes and reductions in the articles, which have no influence on their content, notifying the author.

AUTHOR GUIDELINES

Texts sent to the editors "European Humanities Studies: State and Society", subject to the review procedure.

The article should be submitted in MS Word format. Illustrations (tables, figures, charts and graphs) should't be sent in the form of separate image files. The minimum amount of text is 12 pages. The maximum amount of text is 25 pages.

The number of co-authors is two persons. The higher number of co-authors is possible in case if the article present the results of scientific research conducted within the grants or research projects with special budget issues. Official information about it must be stated in the article and supported by the relevant documents.

Article shall be executed in accordance with the requirements of: font Times New Roman, size 14, line spacing 1.5; standard field – 2.5 cm. At the beginning of the text should be: name and surname of the author (s), article title, abstract (225-250 words – about 1800 characters), keywords (5-10) in English, Polish, Ukrainian, Russian as well as additional statements, edited languages (in the case of special issues).

The abstract should contain: Relevance; Objective; Methods and Research Procedure; Results; Conclusions.

The article should contain: Introduction, Main text (divided into subsections – without numbering), the End (Conclusions, Recommendations, etc.), Footnotes, Bibliography (References).

References shall be made in the end of the article, in alphabetical order according to the surnames of the authors.

References provided by Cyrillic, always served in the original and in English translation or transliteration – two consecutive lists: References (1) and Transliteration of References (2). The style of submission of the original list of references is in accordance with the current requirements of the Higher Attestation Commission / SAC. The style of presentation of the Transliterated (or translated into English) list of links – APA.

**THE JOURNAL IS AVAILABLE ONLINE IN THE FOLLOWING DATABASES /
CZASOPISMO JEST DOSTĘPNE ONLINE W BAZACH:**

Index Copernicus International (<http://www.indexcopernicus.com>)

Link: <http://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46623>

Biblioteka Narodowa (https://alpha.bn.org.pl/search*pol)

Polska Bibliografia Naukowa (<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/works/734610>)

Centrum NUKAT (<http://katalog.nukat.edu.pl/lib/item?id=chamo:3718161&theme=nukat>)

<http://ehs.eeipsy.org> (OJS access on-line)

Address for correspondence of the Editorial
European Humanities Studies: State and Society

Adres korespondencyjny redakcji
European Humanities Studies: State and Society

E-mail: ehs.state@gmail.com

**Website /
Adres strony internetowej**

<http://ehs.eeipsy.org>

ARTE ET HUMANITATE,
LABORE ET SCIENTIA

EUROPEAN
HUMANITIES STUDIES:
State and Society

EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society /
EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo. –
Issue 1, 2024. – (Poland – Ukraine)

International Publishing / Międzynarodowe Wydawnictwo

East European Institute of Psychology (EEIP) / Wschodnioeuropejski Instytut Psychologii

Oddział w Krakowie (Polska) – 30-009 Kraków

tel. +48 797 325 749

Oddział w Kijowie (Ukraina)– 03039, Kijów, Ukraina

str. Holosiivska 13, of. 528-530, 03039, Kyiv, Ukraine

tel. +380442570710, +380443608622

e-mail: ehs.state@gmail.com

Partnership / Współpraca

Polska Akademia Nauk, pl . Defilad 1, 00-901 Warszawa, Poland (Przedstawicielstwo w Kijowie)

Fundacja im. M. Reja, Kraków

ul. Nad Potokiem 20, 30-830 Kraków, Poland